

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Агапова К. В., Конопельський В. Я., Колб О. Г.

**МАРГІНАЛЬНІ УГРУПОВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК ДЖЕРЕЛА
СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ
ПОСЯГАНЬ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБ'ЄКТИ
КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ
(монографія)**

Одеса – 2023

УДК 343.123.12:341.4
ББК 67.9(4 УКР)
К 65

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського державного університету внутрішніх справ (протокол № 2 від 26 вересня 2023)

Рецензенти:

Джу́жа О. М., д.ю.н., професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

Пузи́рьов М.С., д.ю.н, старший дослідник, професор кафедри правових дисциплін гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України

Дідківська Г.В., д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету

К 65

К. В. Агапова, В. Я. Конопельський, О. Г. Колб. Маргінальні угруповання в Україні як джерела суспільної небезпеки, посягань на національну безпеку та об'єкти кримінологічного запобігання: монографія. Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2023. 272 с.

ISBN 978-617-8235-84-0

У даній монографії з'ясовано сутність та зміст протиправної діяльності маргінальних молодіжних угруповань в Україні як джерел суспільної небезпеки, посягань на національну безпеку та об'єкт кримінологічного запобігання, здійснено їх кримінологічну характеристику та розроблені науково обґрунтовані заходи, спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються даною категорією осіб.

Видання розраховано не тільки на студентів, аспірантів і докторантів юридичного профілю, але й на практичних працівників правоохоронних органів, які здійснюють заходи спеціально кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням.

УДК 343.123.12:341.4
ББК 67.9(4 УКР)
К 65

ISBN 978-617-8235-84-0

© К. В. Агапова, В. Я. Конопельський, О. Г. Колб.

© Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса 2023

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Історія виникнення, розвитку та функціонування маргінальних молодіжних угруповань в Україні з протиправною спрямованістю	8
1.1. Історична генеза становлення соціального інституту маргінальних молодіжних угруповань	8
1.2. Поняття і сутність функціонування в суспільстві маргінальних молодіжних угруповань.....	27
1.3. Змістовна спрямованість протиправної та кримінально карної діяльності маргінальних молодіжних угруповань.....	52
Висновки до розділу 1	75
Розділ 2. Кримінологічна характеристика протиправної діяльності маргінальних молодіжних угруповань в Україні та особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення	77
2.1. Кримінологічно значущі показники кримінальних правопорушень, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями.....	77
2.2. Головні детермінанти, які спричинюють та обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями.....	105
2.3. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі маргінальних молодіжних угруповань.....	122
Висновки до розділу 2	141
Розділ 3. Основні напрями запобіжної діяльності, спрямованої на зниження рівня та недопущення вчинення кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями в Україні	145
3.1. Сутність і змістовна спрямованість заходів загальносоціального запобігання вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями.....	145

3.2. Зміст та особливості реалізації заходів спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями.....	161
3.3. Шляхи підвищення рівня ефективності та видозміна сутності індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями	187
Висновки до розділу 3.....	204
Список використаних джерел.....	218
Додатки.....	239
Авторський колектив.....	269

Вступ

Розвиток демократії позначився сплеском активності молодіжних рухів, включаючи маргінального спрямування. При цьому, соціально-економічні й політичні перетворення в Україні, інтеграція в європейське співтовариство призвели до втрати моральних цінностей та стереотипів мислення. Такі перманентні суспільні трансформації при недостатній увазі уповноважених органів державної влади до питань організації дозвілля дітей та молоді, їх зайнятості та відпочинку, як показує практика, негативно впливають на формування особистості та призводять до посилення радикальних течій, існування яких зовні проявляється в протиправній діяльності неформальних об'єднань маргінального характеру.

Саме тому, молодіжна злочинність є системним індикатором соціальної напруги у суспільстві. За даними кримінальної статистики, в Україні молоді люди вчиняють понад 50 % усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень, причому лише 6–8 % з них наодинці, інші – у складі групи¹. За результатами опитування співробітників правоохоронних органів, 88 % вказали на вчинення кримінальних правопорушень групами дітей, зокрема у складі організованих злочинних груп маргінального спрямування. При цьому, понад 80 % жителів середніх і великих міст у віці 14–29 років позиціонують свою приналежність до тих чи інших таких неформальних молодіжних об'єднань зі схильністю до насильницької кримінальної протиправної діяльності. Більш того, за офіційними даними МВС України, з 1991 року по даний час у нашій країні було зареєстровано близько 150 агресивно налаштованих маргінальних рухів, значну кількість з яких становлять «скінхеди», учасники яких вчиняли різноманітні кримінальні правопорушення.

1 Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С.166.

Однією з детермінант, яка сприяє протиправній діяльності зазначених молодіжних рухів, є те, що такі організації формуються поза контролем державних органів, а тому досить складно визначити їх реальну кількість та чисельність (за оцінками експертів, деструктивні, як до держави, так і її інститутів, неформальні маргінальні групи в останні роки набули широкого поширення та об'єднали приблизно 55-60 тисяч осіб, у тому числа молодих людей (до 40%)). Крім цього, ефективність запобіжної діяльності у даному напрямі знижується у зв'язку з тим, що держава не застосовує жодних системних заходів превентивного характеру². Як наслідок, за відсутності запобіжної роботи з подібними маргініальними молодіжними організаціями цей «резерв» дорослої злочинності суттєво впливає на кримінальну ситуацію не лише в окремих областях, а й у державі загалом, особливо в умовах воєнного стану в Україні.

Наведені дані свідчать про те, що в умовах перманентної соціальної та економічної кризи, зростання безробіття та падіння матеріального рівня громадян, неможливості задоволення значної частини населення основних потреб легальними способами, ведення відкритої війни України проти росії з 24 лютого 2022 року (нелегальне поширення зброї, боєприпасів та вибухівки, зростання соціально-побутової невлаштованості осіб, яких торкнулась війна, тощо), втрати соціального контролю та деяких прорахунків, що були допущені при реформуванні правоохоронної системи на сьогодні актуальними та практично значущими є наступні питання, що стосуються: подальшого реформування чинного законодавства у сфері кримінологічної політики щодо дітей як однієї з найбільш кримінально вразливих верств населення; приведення національної правової системи у відповідність до міжнародних стандартів та, зокрема кращих зразків ЄС, результативної його реалізації на практиці; розроблення ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями як

2 Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 145 с.

пріоритетний напрям державної політики у боротьбі зі злочинністю, зниженні кримінальної активності молоді, а також дієвий засіб успішної їх реалізації і соціалізації, підвищення рівня їх громадянських компетентностей, спроможності бути самостійними, життєстійкими, активними, патріотичними й відповідальними учасниками суспільного життя, а їх соціальна підтримка одним з основних пріоритетів молодіжної політики.

Як показує вивчення наукової літератури, в українській та світовій кримінології тема злочинності молоді, зокрема маргінальних її представників, завжди привертала увагу дослідників, оскільки саме з цією віковою групою суспільство пов'язує своє сучасне та майбутнє. Сталою є позиція, що така злочинність залишається найбільш активною, зухвалою та небезпечною складовою загальної злочинності, а тому пошук шляхів удосконалення запобігання кримінальним правопорушенням набув наукового осмислення у працях різних поколінь учених різних періодів.

Разом з тим, з моменту написання деяких робіт істотно змінилася ситуація в Україні, що зумовило необхідність вивчення у даній монографії обраної проблеми в сучасних умовах, з урахуванням того, що: значно активізувалися у своїй протиправній діяльності ті неформальні маргінальні молодіжні групи, поведінка яких тривалий час залишалася лише асоціальною, але не злочинною; збільшилися посягання на основні цінності людини (життя, здоров'я, свобода, власність); діяльність таких груп характеризується новаціями, особливою жорстокістю та цинізмом, організованістю та автономністю, озброєністю та ресурсним забезпеченням. Тому, зважаючи на те, що проблема запобіжного впливу на девіантну поведінку учасників маргінальних молодіжних об'єднань, її корекція завжди вважалась однією з ключових у кримінології, на сьогодні її вирішення потребує розроблення новітнього кримінологічного інструментарію, з урахуванням положень чинного законодавства України та правозастосовної практики, а також міжнародно-правових норм та позитивного зарубіжного досвіду.

Розділ 1

Історія виникнення, розвитку та функціонування маргінальних молодіжних угруповань в Україні з протиправною спрямованістю

1.1. Історична генеза становлення соціального інституту маргінальних молодіжних угруповань

Як свідчить суспільна практика, молодіжний рух як форма вияву соціальної активності молодого покоління є найефективнішим механізмом взаємодії молоді із суспільством, враховуючи, що у рамках молодіжного руху молода людина проходить соціалізацію, здобуває необхідний досвід, самореалізовується. Більш того, молодіжний рух відіграє важливу роль в змінах суспільно-політичного характеру, позаяк у демократичному суспільстві молодіжна політика реалізується через молодіжний рух, який пронизує політичну систему на всіх рівнях: всеукраїнському, регіональному, місцевому³. Саме тому, молодь знаходиться в авангарді суспільного прогресу. Неможливо собі уявити не лише політичного, але й економічного і культурного життя в ХХ ст. поза молодіжним ракурсом. Виходячи з цього, роль молоді в тій чи іншій історичній події важко переоцінити, адже молодь завжди гостро реагує на соціальні та політичні процеси і, як не парадоксально, є першою жертвою цих перетворень. Знову ж таки, як показує історична практика їх функціонування, молодіжні рухи Заходу несуть в собі довгу історію зміни та розвитку. Вони пройшли тривалий культурний та історичний шлях від самодіяльних клубів за інтересами до найпотужніших у суспільстві утворень. Зараз можна констатувати, що молодіжні рухи стали практичними способами самореалізації багатьох молодих поколінь. Крім цього, вони є засобами, що відкривають канали зв'язку, комунікації в середовищі одного покоління, виявляючи та репрезентуючи його інтереси перед суспільством в цілому. Тому дослідження процесу

³ Буш К. А. Молодіжний рух в сучасній Україні. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 19-20. С. 84–91.

становлення молодіжного руху в його організованій та неформальній формі є дуже актуальним питанням суспільної науки. Особливо злободенним, у зв'язку з цим, є вивчення процесу формування та становлення молодіжного руху в країнах перехідного періоду, зокрема в Україні⁴.

Сучасні соціально-економічні й політичні перетворення в нашій державі, що пов'язані з реформуванням усіх сфер суспільного життя, неминуче призводять до суттєвих змін у соціальному просторі, зламу колишніх моральних цінностей, норм, традицій, стереотипів мислення. Ці трансформації негативно впливають також й на формування особистості дітей та сприяють вчиненню ними злочинів та інших правопорушень.

Саме тому, в Україні прийнята Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки (2021)⁵, сутність якої полягає у тому, щоб усунути, нейтралізувати, блокувати тощо детермінанти, які сприяють зазначеному суспільно небезпечному явищу. При цьому до заходів, спрямованих на вирішення даного завдання, у зазначеній Програмі мова ведеться про: необхідність самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, її участі та інтеграції у суспільне життя, що розвиватиме їх національну свідомість на основі суспільно-державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної реалізації і соціалізації, підвищить рівень їх громадянських компетентностей, спроможності бути самостійними, життєстійкими, активними, патріотичними і відповідальними учасниками суспільного життя є однією із суспільних цінностей, а її соціальна підтримка одним з основних пріоритетів державної політики. У зв'язку з цим,

4 Кулик В. Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об'єкт наукового дослідження. *Політика*. URL: <https://politika.org.ua/suchasnij-organizovaniy-molodizhnij-rux-v-ukraini-yak-ob-yekt-naukovogo-doslidzhennya>

5 Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 02 черв. 2021 р. № 579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini>

потребують нагального розв'язання й проблеми, що пов'язані з низьким рівнем участі молоді у суспільному житті, в діяльності інститутів громадянського суспільства; громадянських компетентностей, у тому числі щодо дотримання правових норм, стандартів прав людини, насамперед толерантного ставлення та взаємоповаги один до одного; підготовки молоді до сімейного життя, відповідального ставлення молоді до планування сім'ї та власного репродуктивного здоров'я; соціалізації, реінтеграції та адаптації молоді, яка проживає у складних життєвих обставинах, вразливих та різноманітних маргінальних груп у суспільстві, насамперед молоді з інвалідністю; свідомого вибору професії та кар'єрного розвитку та розвитку лідерських якостей⁶.

Поряд з цим, звертає на себе увагу і той факт, що на фоні загального зменшення кількості облікованих кримінальних правопорушень, мають стійку тенденцію до збільшення тяжкі та особливо тяжкі посягання, що вчинені особами до 35 років, зокрема питома вага грабежів зросла – з 19,2 до 21,1 %; розбоїв – з 4,8 до 5,4 %, вимагань – з 1,8 до 2,1 %, незаконного заволодіння транспортним засобом – з 3,9 % до 4,3 %, хуліганства – з 5,2 % до 5,7 % серед яких кожне третє кримінальне правопорушення вчинено у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, майже 70 % з них групою осіб (зокрема за участю дорослих та організованою групою) та повторно. При цьому викликає занепокоєння зміщення вікового цензу особи винного у бік зменшення^{7 8 9}.

6 Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 02 черв. 2021 р. № 579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini>

7 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 21–26.

8 Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.

9 Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

Проте, як показує практика, на сьогодні в Україні існує позитивний досвід вирішення зазначених та інших актуальних питань молоді, при тому, що водночас існує багато викликів, пов'язаних з необхідністю самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, її участі та інтеграції у суспільне життя, що має розвивати її національну свідомість на основі суспільно-державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної реалізації і соціалізації, підвищить рівень її громадянських компетентностей, її спроможність бути самостійним, життєстійким, активним, патріотичним і відповідальним учасником суспільного життя^{10 11}.

Знову ж таки, як свідчать суспільні процеси в Україні, становлення та розвиток молодіжного руху на сучасному етапі спіткали складні багатопланові процеси. Не дивлячись на те, що історія молодіжного руху України має глибокі корені, вивчення проблеми знаходиться на недостатньому рівні, оскільки відсутня концепція молодіжного руху, немає єдиного чіткого визначення поняття «молодіжний рух», мало досліджені регіональні особливості становлення, розвитку та функціонування молодіжних об'єднань. Сьогодні молодіжні рухи намагаються виконувати організуючу роль в процесі взаємодії молодого покоління із старшим, є основою формування молодіжних культур і стилів життя, що пізніше поширять свій вплив на культуру та спосіб життя суспільства в цілому. Молодіжні рухи також є засобом привернути увагу суспільства до потреб молоді та пристосування суспільства до цих потреб. Важливим аргументом, без якого важко розраховувати на успіх в

10 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 21–26.

11 Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 02 черв. 2021 р. № 579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini>

державотворенні, є розуміння ролі молоді, молодіжного руху в житті країни¹².

Зокрема, серед широкого спектра дефініцій феномену молоді, найоптимальнішою, як видається, є та, що дає цілісне уявлення про молодь як суб'єкта розвитку суспільства. На переконання учених, молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, культурно-освітні тощо властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей¹³. При цьому, організовуючись в специфічні соціально-демографічні об'єднання, молодіжні рухи вирізняються неординарністю світогляду, суспільним динамізмом, інноваційним потенціалом, революційною активністю¹⁴.

Вивчення історичних джерел показало, що масовий громадський рух на теренах сучасної України почав розвиватися в ХІХ ст. Молодь, як активна соціальна структура, була основою культурницького, а згодом політичного етапу національного розвитку України. Саме студентська молодь становила більшість Кирило-Мефодіївського братства, (1846-1847 рр.), Харківсько-Київського товариства (1856-1860 рр.), «Малоросійської громади» (1861 р.). та ін. українофільських об'єднань в різних містах України. У цей період навколо ідеї української державності гуртуються радикальні об'єднання («Молода громада», «Молода Україна») не тільки у великих центрах, а й у повітових селах. Студентські й молодіжні активісти ставали

12 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 22.

13 Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. С. 38.

14 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 21–26.

своєрідним будівельним матеріалом для українських політичних організацій того часу^{15 16}.

Саме тому науковці витоки неформального молодіжного руху в Україні пов'язують з початком ХХ ст. коли відбулось нове піднесення молодіжного руху у світі, зокрема, в наше суспільство він прийшов у 1909 р. з Англії з ініціативи тодішнього царського уряду, у виді скаутського руху (скаутський рух – від англ. «scouting») – всесвітній юнацький рух, що займається фізичним, духовним та розумовим розвитком молодих людей так, щоб молодь могла зайняти конструктивне місце у суспільстві, що досягається неформальною освітою з акцентом на практичні дії на відкритому повітрі, що називається скаутським методом)¹⁷. За своєю спрямованістю скаутський рух був соціально позитивним і, з погляду, стало однією з перших форм позитивної організації підлітків і молоді в Україні на неофіційному рівні, у чому була його безперечна і безумовна історична значимість.

Окрім кількісного зростання молодіжних об'єднань (за перші п'ять років початку ХХ ст. виникло більше ста спілок, гуртків, комітетів), відбулися якісні зміни у формах діяльності: акцент робиться на вирішенні суто молодіжних проблем. Найвідомішими молодіжними організаціями того часу були «Січ» та Пласт, що організовували свою роботу на засадах скаутизму і традиціях українського козацтва. За їхньою ініціативою в 1914 р. було утворено Український легіон, що пізніше трансформувався на Українських січових стрільців. Отже, зазначені організації відіграли значну роль у вихованні тодішньої молоді і справили великий вплив на подальший розвиток молодіжного руху України¹⁸.

15 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 23.

16 Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: дослідження. Київ : 2014. С.27.

17 Українська радянська енциклопедія: в 19 т. Київ : Головна редакція УРЕ, 1979. Т. 3. 856 с.

18 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 23.

Із встановленням у країні політичної та ідеологічної влади «Рад», виникла потреба у створенні нової організації підлітків. Внаслідок чого, у 1922 р. на противагу скаутському руху виникла Всесоюзна піонерська організація, яка поєднала у собі скаутську підготовку з революційною ідеологією^{19 20}. При цьому, піонерський рух відрізнявся від скаутського за суттєвими ознаками: нова система носила тепер уже державний всеосяжний характер і ставила за мету виховання молодого покоління як громадян, повністю відданих комуністичній партії та радянській державі. Таким чином, з одного боку, вказаний підхід суттєво дисциплінував молодь, але з іншого, – позбавляв підростаюче покоління можливості вибору, оскільки вступ до піонерської організації та неухильне виконання всіх правил поведінки було обов'язком кожного підлітка.

У той самий час, більш доросле покоління молоді в 1917 р. об'єдналося в Соціалістичний союз робітничої молоді (РСРМ), а пізніше – до Російського комуністичного союзу молоді (РКСМ), і, нарешті, – до Всесоюзної лєнінської комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ). Через структуру цієї організації здійснювалося ідеологічне виховання підростаючих громадян, реалізовувалися політичні та соціальні проекти. ВЛКСМ позиціонувався як «помічник та резерв» КПРС. Але, як і піонерська організація, комсомол мав двоякий вплив на молодих людей, а саме: членство у ВЛКСМ давало можливість досить швидкого кар'єрного зростання, але водночас унеможливлювало проявити себе поза затвердженою в країні ідеологією.

Звертає на себе увагу і той факт, що істотною відмінністю піонерського руху та комсомолу від скаутського був їхній формальний, державний статус, який дозволяв найбільш ефективно організувати дозвілля та залучити молодих людей у сферу постійної зайнятості через різні заходи: огляди, концерти, спортивні змагання,

19 Всесоюзна піонерська організація. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>

20 Скаутський рух. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>.

походи, воєнізовані ігри («Зірниця» тощо). Більш того, усі ці заняття одночасно були дійовим засобом запобігання протиправній поведінці підлітків. Проте, таким підліткам, які з певних причин «не вписувалися» у позитивний образ юного комуніста, подальший розвиток був «закритий».

У зв'язку з цим протягом усього періоду існування офіційних молодіжних рухів у країні на противагу їм функціонували неофіційні, або неформальні, молодіжні об'єднання (у сучасному розумінні так звані маргінали), діяльність яких (за винятком чисто аматорських) була заборонена та будь-якої можливості припинялася, у т. ч. спецслужбами. Із середини 30-х років XX ст. альтернативою легальним формам молодіжної самодіяльності стали «команди Квакіна», «вовчі зграї», що були відверто кримінальним середовищем – резервом професійної злочинності, чия діяльність характеризувалася як агресивно-епатажна та носила чисто маргінальну спрямованість.

Як показали результати даного дослідження, під час Другої світової війни молодіжний рух в Україні існував переважно у формі комсомольського підпілля. У повоєнний час в історії молодіжного неформального руху відзначався глибокий спад, який тривав близько десяти років. Він пояснювався тим, що частина активних молодих людей, що пішли на війну добровольцями, загинула, інша ж рано долучилася до важкої фізичної праці, що дозволяла вижити у важкий час.

Проте з середини 50-х років розпочався новий етап розвитку неформального молодіжного руху в країні, пов'язаний безпосередньо з періодом хрущовської відлиги. У цей час підлітки знову почали поступово об'єднуватися за територіальним принципом у групи, включаючи маргінального характеру, що призвело до зростання вуличного насильства та появи масових бійок. У 1956 р. було створено Комітет молодіжних організацій України, однак альтернативою комсомолу він апріорі стати не міг.

Цікавим у зв'язку з цим є і той факт, що протягом 1945–1970 років здійснювали свою діяльність й інші маргінальні угруповання, як от: націоналістичні, націонал-комуністичні, соціал-демократичні та

ліворадикальні неформальні об'єднання. При цьому, базовими засадами діяльності об'єднань націоналістичного спрямування були ідеї організації українських націоналістів (ОУН), метою яких була: збройна боротьба за звільнення України, побудова незалежної української держави, створення національної диктатури як перехідної форми державного будівництва. Однак, реалізуючи ці постанови, члени організацій у більшій мірі зосередилися на легальних способах боротьби – агітації і пропаганді. Натомість, націонал-комуністичні об'єднання, хоча й в теж виступали за створення суверенної української держави, але засновані тільки на соціалістичному устрої²¹
²².

Що стосується основних напрямів суспільно-політичної діяльності неполітизованих об'єднань молоді післявоєнних років та до 1970 року, то варто констатувати, що на відміну від політизованих, зазначені суспільні об'єднання не переслідували безпосередньо політичних цілей, хоча часто їхня діяльність набувала політичного характеру. Більш того, специфічною рисою неполітизованих молодіжних об'єднань, незважаючи на їх фактичне функціонування в межах існуючої системи, була наявність опозиційної складової. Вона виражалася у виробленні і реалізації власних цілей та інтересів, критиці роботи державних і громадських структур, пошуках альтернативних форм діяльності^{23 24 25}.

Як показали результати спеціальних наукових досліджень, у цей період активно створювалися об'єднання націонал-культурницького

21 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 24.

22 Сорока С. В. Політологічний аналіз діяльності молодіжних об'єднань в українському опозиційному русі 1950-х – 1980-х років. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість*: зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12–13 трав. 2005 р.). Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. Т. 5. С. 229.

23 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 24.

24 Сундиев И. Ю. Самодеятельные объединения молодежи: история развития и типология. *Социс*. 1989. № 2. С. 55.

25 Михайлова Е. М. Неформальное молодежное движение: динамика развития. *Советская педагогика*. 1990. № 7. С. 69.

спрямування за ініціативою нового покоління митців у літературі та мистецтві – шістдесятників. У своїй роботі члени об'єднань піднімали актуальні проблеми культурного життя суспільства, що викликало невдоволення владних структур та призвело до репресій щодо активних учасників і анулювання даних груп. Зокрема, їх роль полягала в тому, що своєю діяльністю, яка не мала безпосередньо політичного характеру, вони сприяли усвідомленню серед певної частини населення необхідності суспільно-політичних змін у державі²⁶.

Як встановлено в ході даного дослідження, на 80-і роки ХХ ст. слід віднести пік розвитку маргінальних вуличних молодіжних компаній – кримінальних об'єднань підлітків за приналежністю до однієї вулиці чи району, які часто конфліктували між собою (їх називали «вовчі зграї»). Між цими угрупованнями точилася жорстока боротьба за «сфери впливу», що часто перетворювалася на побоїща. Крім цього, на своїй території вони займалися вимаганням грошей та вчиненням інших кримінальних правопорушень щодо осіб, які не були членами їхніх груп. Так, наприклад, у Кривому Розі в 70–90-ті рр. 20-го століття існували кілька десятків вуличних угруповань підлітків та молоді у віці від 14 до 23 років (так звані «бігуни»), які брали активну участь у масових бійках, з метою відстоювання територіальних «кордонів», залежно від району проживання. Пік таких бійок припав на початок 80-х рр.; тоді практично кожен юнак мав брати участь у масових бійках під загрозою виключення із сусідського суспільства²⁷.

Як показало вивчення архівних джерел, як правило, членами вуличних угруповань були вихідці з робочих околиць міста, чий батьки працювали на заводах міста (тракторний завод, алюмінієвий завод, інші). При цьому, в той час як батьки займалися важкою фізичною працею, прославляючи почесне звання «радянського робітника», діти

26 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 24.

27 Носик А. Л., Шашин А. В. Молодіжні угруповання – досвід пілотного дослідження. *Соціологічні дослідження*. 2004. № 9. С. 53.

«розважали» себе охороною «недержавних» меж району проживання з обов'язковою демонстрацією культу насильства по відношенню до мешканця будь-якого іншого району міста, а часто й здійснюючи «набіги» на сусідні райони з метою залякування та вчинення групових корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

У ході даного дослідження встановлено також, що окрім територіальних угруповань, у СРСР широко були поширені й інші маргінальні неформальні молодіжні організації за ідеологічним принципом, що було детерміновано «епохою застою». Характерною рисою даного періоду було виникнення андеграунду (від англ. *underground* – під землею, андеграундна культура – термін на позначення культури, альтернативної до офіційної і яка не підтримується засобами масової інформації або це творчість осіб, приналежних до субкультури чи контркультури, яка суперечить усталеним філософським, етичним, естетичним кодам соціуму й скеровується на самовираження²⁸ [48, с. 471]), тобто неформальних субкультур, об'єднаних загальною ідеологією, що значно відрізнялася від ідеології, офіційно визнаної в державі.

До таких, зокрема, відносились такі маргінальні угруповання:

- дисидентський рух, націоналістичні групи, релігійні секти, в яких домінували настрої політичного та морального протистояння існуючому режиму;

- рух хіпі, самодіяльної пісні, а пізніше – панк-культури, в яких проглядалася втома, розчарування та втеча від офіційної ідеології;

- субкультура насильства (армійська «дідівщина», мобінг (від англ. «*mobbing*» (пригнічувати, грубити, нападати) – цькування на робочому місці) у різних групах підлітків, етнічні кримінальні угруповання)), які по-суті були екстремістськими.

Поряд з цим, розпочаті в СРСР у 1985 р. суспільно-політичні процеси сприяли зміні орієнтирів у ставленні офіційних структур до неформальної ініціативи, а саме: проголошувався курс на

28 Герасимчук О. А. Андеграунд. Енциклопедія Сучасної України. Т. 1. Київ, 2001. С. 471.

налагодження відносин з неформальними об'єднаннями, в основу якого було покладено необхідність забезпечення ідейно-політичного й організаційного впливу на них, надання допомоги в діяльності «позитивним» об'єднанням та безкомпромісна боротьба з «несумісними з соціалістичним способом життя проявами»²⁹. Саме тому, в серпні 1989 – лютому 1990 рр. неформальні молодіжні об'єднання стали значною опорою демократичних сил у протистоянні з владою, яке закінчилося відмовою КПРС від монополії на владу. Це створило, у свою чергу, необхідне підґрунтя для формування демократичної системи громадських об'єднань у 1990-1991 рр., але, у той самий час, не зруйнувало детермінант, які сприяли розвитку маргінальних молодіжних угруповань.

Якщо в цілому узагальнити результати досліджень історичних коренів українського молодіжного руху, включаючи протиправного характеру, то варто зазначити, що історію даного суспільного явища можна репрезентувати чотирма історичними періодами:

- а) XV–XVI ст. і до кінця XIX ст.;
- б) початок - середина 20-х років XX ст.;
- в) середина 20-х років - початок 80-х років XX ст.;
- г) середина 80-х років XX ст. і до сьогодення³⁰.

У науковій літературі можна зустріти й інші види класифікації з цього приводу. Так, В. Кулик, подає таку періодизацію розвитку молодіжного руху: I етап – середина 80-х – осінь 1989 р., який автори визначають як період «зародження» сучасного організованого молодіжного руху; II етап – 1989-1990 рр., що в першу чергу характеризується поширенням та розвитком організованого молодіжного руху (масових молодіжних громадсько-політичних рухів, виникнення масових молодіжних громадсько-політичних організацій); III етап – 1991-1992 рр., характеризується організаційною, політичною та ідеологічною кризою в своєму розвитку; IV етап – 1993-1996 рр. – період яскравої масової політизації молодіжних рухів та організацій;

29 Головатий М. Ф. Соціологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2006. С. 129

30 Головенько В. А. Молодіжний рух в Україні: історія та сьогодення. *Рідна школа*. 1993. № 5. С. 15–17.

V етап – 1996-1999 рр., характеризується активізацією спроб молодіжних лідерів очолити загальноукраїнський організований рух та участю представників різних молодіжних організацій у виборчих кампаніях; VI етап – розпочався в 1999 році внаслідок створення молодіжних партій активізацією спроб очолити загальноукраїнський організований рух^{31 32}.

У свою чергу, О. Корнієвський виділяє чотири головних етапи сучасного розвитку молодіжного, включаючи маргінальний, руху в Україні:

- «неформальний» (середина 80-х – осінь 1989 р.) - період теоретичного пошуку в молодіжному середовищі нової системи ідеологічних координат; переоцінки традиційних цінностей;

- «самодіяльний» (осінь 1989 р. – жовтень 1990 р.) – поширення руху соціально-політичних, громадянських ініціатив молоді. Молодіжний рух набув тоді більш організованих форм національно-патріотичного волевиявлення молоді, почав, образно кажучи, виходити з оболонки клубної самодіяльності;

- «інтегративний» (кінець 1990 р. – серпень 1991 р.) – період поглиблення політичної диференціації, у тому числі й за партійною ознакою, період подальшої інтеграції молодіжних об'єднань в єдиний український молодіжний рух за національну державність, демократичні перетворення і соціальну справедливість; період пошуку ними оптимальної організаційної моделі співпраці на всеукраїнському та регіональному рівнях;

- «посткомуністичний» (з 24 серпня 1991 р.) і до теперішнього часу) – етап інституціоналізації, формування інтегрованої сукупності державних і недержавних громадських інституцій, організацій, установ, що ставлять за мету створення необхідних умов для самореалізації молоді, сприяння її соціальному становленню та

31 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 25.

32 Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: дослідження. Київ : 2014. С. 82-84.

розвитку. Пріоритетними функціями молодіжного руху стають соціально-захисна, патріотично-виховна та комунікативна^{33 34}.

Натомість, К. Плоский, враховуючи періодизації історичного розвитку молодіжного руху на Україні, яка закінчується 2000 роком у багатьох дослідників, пропонує власну періодизацію сучасного українського молодіжного руху, розмежовуючи в його розвитку три етапи: I – етап «зародження» (кінець 80-х –сер. 90-х років XX ст.) – виникнення організаційно-правових форм діяльності новітнього вітчизняного молодіжного руху(поява перших активістів, що шукають нові моделі лідерства у молодіжному середовищі; формуються базові ціннісні орієнтири молодіжних об'єднань); II – етап «політизації» (середина 90-х років XX ст. – 2004 р.) – включення молодіжного руху до політичного життя країни, поглиблення співпраці з політичними партіями, долучення до виборчого процесу, участь у масових політичних виступах та акціях; зміна лідерів у молодіжному середовищі; III – етап «диференціації» (2004-2008 рр.) – організаційне становлення молодіжних організацій, поява нових форм молодіжної активності, зростання неформальної складової молодіжного руху^{35 36}.

У цілому, оцінюючи молодіжний рух України на сучасному етапі, потрібно відзначити його політичну мобільність, соціальну зрілість, ідеологічний плюралізм. Разом з тим потрібно констатувати, що організаційно-світоглядне формування молодіжного середовища у нас ще не завершилося. Це, як встановлено в ході даного дослідження, пов'язано з певними об'єктивними обставинами, а саме:

– корумповано-олігархічний характер політичного режиму протягом 14-ти років української незалежності давав мало шансів

33 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 25.

34 Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. Київ, 2015. С. 81-82.

35 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 25.

36 Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : монографія. Київ : «Алерта», 2011. С. 36.

талановитій молоді утвердитися у владних структурах, і привів до панування серед основної маси молодих людей розчарування й недовіри до органів державної влади;

- багатьом новоутвореним молодіжним організаціям досить важко позбутися мітинговості, і перейти до конструктивної діяльності;

- складне економічне становище в країні змушує молодь дбати про забезпечення свого матеріального добробуту (заробляти гроші різним способом), ніж займатися громадською діяльністю і впливати на вирішення молодіжних проблем політичними засобами, а в разі здобуття влади представниками молоді, існує велика спокуса використати її в своїх меркантильних інтересах;

- для значної частини молоді політика відіграє роль компенсації за відсутності можливості самореалізуватися в інших сферах;

- недосконалість законодавчо-правової бази в Україні, відсутність матеріальних ресурсів ускладнює визначення статусу молодіжних організацій та рухів, створення належних політичних умов та для їх самостійного розвитку^{37 38}, а також відсутність на нормативно-правовому рівні чіткого визначення тих понять, що складають предмет даного дослідження.

Зокрема, що поняття «неформальний молодіжний рух», як видається, є не цілком тотожним за змістом щодо терміну «молодіжна субкультура», позаяк має ширше значення. Так, під молодіжною субкультурою слід розуміти будь-яке об'єднання молоді, що має власні елементи культури, а саме: мову (сленг), символіку (зовнішня атрибутика), традиції, норми і цінності.

У свою чергу, неформальним маргінальним молодіжним рухом можна назвати неорганізовану систему молодіжних субкультур, що розглядаються у взаємозв'язку між собою і з суспільством загалом. По суті, молодіжні субкультури - це результат пошуку своєрідної, нової ідентичності, створення нового стилю. Соціальними детермінантами

37 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 25.

38 Кухар В. Молодіжні неформальні рухи в Україні (кін. XX–поч. XXI ст.). *Українознавство*. 2001. № 2. С. 276.

цього стилю можуть бути романтизовані чи ідеалізовані образи іншої цивілізації чи культури («культурні міти» або «культурні утопії»): образ чужої культури очищався від деяких рис і поповнювався власними інтерпретаціями культурних феноменів. Підґрунтям для конструювання «світоглядних мітів» вітчизняних молодіжних субкультур виступають окремі зарубіжні напрями діяльності молоді, включаючи її маргіналізм, що, без сумніву, несе загрозу як для національної ідентичності українців³⁹, так і в цілому для національної безпеки нашої держави. При цьому, детермінація появи молодіжних субкультур спільна як для зарубіжних країн, так і для України.

Виходячи з цього, можна виокремити такі типи молодіжних субкультур, включаючи маргінальну, за наступними критеріями:

а) за ціннісними орієнтаціями: романтико-ескапістські (гіпі, толкієністи, за деякими винятками байкери); гедоністично-розважальні (мажори, рейвери, репери тощо); кримінальні (гопники, урла); анархо-нігілістичні чи радикально-деструктивні (панки, металісти, сатаністи);

б) за історичними: традиційні, що мають довгу історію в країні (хіпі, панки, бітломани тощо); нові молодіжні формування, які виникли упродовж останнього десятиліття (толкієністи, уніформісти, металісти тощо)⁴⁰.

Як показали результати даного дослідження, романтико-ескапістські типи молодіжних субкультур характеризуються орієнтацією на створення паралельного світу, свого роду «міту». Фактично це втілення в життя слів В. Шекспіра про те, що увесь світ - театр, а люди в ньому - актори. Ця субкультура створює свій паралельний «світ», у якому «ховається» від реалій суспільства.

Натомість, релігійно-містичні молодіжні субкультури є синтезом містичних і релігійних культів із традиціями і цінностями окремих

39 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 25.

40 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 25.

молодіжних субкультур. Серед представників цього типу молодіжних субкультур яскравим прикладом є «братерство кандидатів у справжні люди» (БКСЛ), що є симбіозом утопічно-комуністичних ідей, релігійної практики і психологічної обробки.

У свою чергу, гедоністично-розважальні субкультури ще називають музичними молодіжними субкультурами. Здебільшого їхні адепти складаються з підлітків, котрих об'єднують спільні музичні смаки, легке, безтурботне ставлення до життя, прагнення жити сьогоденням, «прикид» (особливості зовнішнього вигляду, одягу та рухів). Необхідно відзначити, що такі молодіжні об'єднання не стійкі і залежать від популярності музичних напрямків.

Свої особливості має й епатажно-протестна субкультура, яку заснували так звані панки. Саме вони стали пропагандистами ідеї «шок-протесту». Пізніше цю ідею підхопили металісти, трешери, сатаністи. Окремо в цій когорті стоять байкери, які віддають перевагу романтиці мандрів. Потрібно наголосити, що епатажно-протестні субкультури часто переходять у радикально-деструктивні та маргінальні у цілому, а їхня приналежність до першого чи другого типу визначається лише мірою неприйняття навколишнього середовища і готовністю до силових дій⁴¹ [3, с. 26].

До радикально-деструктивного типу субкультури можна зарахувати ті молодіжні субкультури, що мають чітку лінію асоціальної поведінки й орієнтовані на застосування силових методів. Тут простежується конфлікт модерного з традиціями, а саме: молодому поколінню не чужі традиції нації, до якої вони належать, але їм не властиві архаїчні форми їх вираження. Більш того, молоді завжди властивий потяг до нових, революційних форм самореалізації⁴², саме тому, зазвичай, серед них діють різноманітні політичні організації, що намагаються перетягнути їх на свій бік, політизуючи їхню діяльність⁴³.

41 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 26.

42 Сич О. Перспективи і шляхи націоналістичної молодіжної політики. *Визвольний шлях*. 1995. № 11 (572). С. 1320.

43 Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 26.

Оцінюючи в цілому молодіжний та маргінальний рух в Україні на сучасному етапі, слід констатувати, що йому властиві політична мобільність, соціальна зрілість, ідеологічний плюралізм. Поряд з тим, необхідно звернути увагу на той факт, що організаційно-світоглядне формування молодіжного середовища у нашій країні ще не завершилося, що пов'язано з об'єктивними обставинами, а саме:

- корумповано-олігархічний характер політичного режиму протягом 14-ти років української незалежності давав мало шансів талановитій молоді утвердитися у владних структурах, і привів до панування серед основної маси молодих людей розчарування й недовіри до органів державної влади;

- багатьом новоутвореним молодіжним організаціям досить важко позбутися мітинговості, і перейти до конструктивної діяльності;

- складне економічне становище в країні змушує молодь дбати про забезпечення свого матеріального добробуту (заробляти гроші різним способом), ніж займатися громадською діяльністю і впливати на вирішення молодіжних проблем політичними засобами, а в разі здобуття влади представниками молоді, існує велика спокуса використати її в своїх меркантильних інтересах;

- для значної частини молоді політика відіграє роль компенсації за відсутності можливості самореалізуватися в інших сферах;

- недосконалість законодавчо-правової бази в Україні, відсутність матеріальних ресурсів ускладнює визначення статусу молодіжних організацій та рухів, створення належних політичних умов та для їх самостійного розвитку⁴⁴.

Аналогічні висновки з цього приводу зробили й інші вчені. Так, розглядаючи молодіжний рух як одну з динамічних та мінливих форм прояву і реалізації соціально-політичної активності, О. Корнієвський у зв'язку з цим зазначив, що схильність до альтернативних форм самовизначення, більшого сприйняття емоційних стимулів становили

44 Кухар В. Молодіжні неформальні рухи в Україні (кін. XX–поч. XXI ст.). *Українознавство*. 2001. № 2. С. 276.

необхідне підґрунтя для сплеску політичного радикалізму молоді, зокрема, за утвердження основних атрибутів державності, руйнації традиційних політико-владних структур. На його переконання, молодь та її організації набували досвід застосування силових методів ведення політичної боротьби, а подальше погіршення соціального почуття призводить до посилення саме радикально-політичних та маргінальних настроїв у молодіжному середовищі⁴⁵. Саме тому, як видається, соціальний добробут і політичний консенсус є надійними факторами стабільного розвитку як суспільства загалом, так і його молодіжного сегменту.

У контексті предмету даного дослідження, звертає на себе увагу і той факт, що молодіжні субкультури – порівняно нове явище історії людства, феномен ХХ століття. При цьому, варто зауважити, що умови сучасного міського життя створюють передумови для об'єднання молоді у різноманітні групи та рухи, де кожен їх член вибирає свою течію, і цей вибір часом змінюється кілька разів протягом кількох років, враховуючи, що основною причиною виникнення неформальних молодіжних груп є порушення процесу адаптації молодих людей у навколишньому соціальному середовищі.

Отже, на підставі отриманих результатів дослідження історичних документів та нормативно-правових актів, можна виокремити наступні основні етапи виникнення, становлення та розвитку феномена вітчизняних неформальних маргінальних молодіжних угруповань:

1. 1980-ті – 1991 рр. – характеризується зародженням радянського/українського молодіжного середовища, в умовах тиску моностилістичної культури й активній протидії такому руху з боку держави та суспільства;

2. 1991–2000 рр. – пов'язаний з унормуванням, структуруванням та формальним відокремленням молодіжних

⁴⁵ Корнієвський О. О Соціально-політична активність молоді в сучасну добу. *Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі (теоретичні і методичні питання): матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 22 жовт. 2003 р.)*. Київ, 2003. С. 46.

угруповань, чому сприяли популяризація світових практик засобами масової інформації, ескалація соціальної агресії;

3. Сучасний етап розвитку молодіжного руху, що відрізняється чіткою груповою ієрархією та виникненням специфічної субкультури (групові традиції спільної діяльності, специфічний сленг, елементи зовнішньої атрибутики тощо).

1.2. Поняття і сутність функціонування в суспільстві маргінальних молодіжних угруповань

Потреби продовження суспільних трансформацій, активізації процесів творення нової Української незалежної держави ставлять на порядок денний питання теоретичного осмислення концепції державотворення, яка б забезпечувала як інституціональне оформлення держави, так і відтворення її соборності—духовної єдності громадян. При цьому, становлення держави неможливе без участі в цьому процесі молоді. Саме тому особливої ваги на сучасному етапі набуває проблема формування засад молодіжної політики в Україні, яка б виконувала функцію широкого включення нового покоління українських громадян у процеси державотворення, утому числі становлення системи демократичного врядування, відтворення соборності держави. Одним із дієвих механізмів залучення молоді до державотворення виступає молодіжний громадський рух, що складається з різноманітних об'єднань молоді⁴⁶, включаючи маргінального спрямування.

Зокрема, початок ХХІ століття позначився сплеском активності молодіжних рухів, а перманентні суспільні трансформації призвели до посилення радикальних течій, включаючи маргінального характеру, існування яких зовні почало виявлятися в протиправній діяльності неформальних об'єднань⁴⁷.

46 Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : монографія. Київ : «Алерта», 2011. 238 с.

47 Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями як об'єкт кримінологічного дослідження. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Одеса : ОДУВС. 2021. С. 91.

Враховуючи зазначене, та те, що молодіжні угруповання настільки різноманітні, що для розуміння процесів, які відбуваються в них, необхідна їх детальна класифікація. Як видається, одним із критеріїв можна визначити особливості виникнення таких об'єднань. За цією ознакою їх можна поділити на формальні та неформальні.

З юридичної точки зору формальними називаються такі групи, які мають нормативно-правове оформлення, структуру та функції, регламентовані відповідними документами та створені задля досягнення певних соціально необхідних цілей.

У свою чергу, неформальні об'єднання характеризуються всіма принципами значущості, що склалися в результаті системи міжособистісних відносин, спільною діяльністю, почуттям власності, але не мають юридично фіксованого статусу.

Як встановлено в ході даного дослідження, в науці питання виникнення діяльності різних соціальних груп, їх класифікація та характеристики є у певній мірі розробленими⁴⁸. Виходячи з цього, основними умовами виникнення, формування та функціонування груп можна назвати такі:

- реально існують в об'єктивній дійсності;
- їх члени неодноразово вступають один з одним у контакти;
- між ними складаються певні стосунки, взаємовідносини.

Прикладом формальної групи може бути трудовий колектив, відділ науково-дослідного інституту, підрозділ органу поліції, шкільний клас. Це такі соціальні інституції, які існують незалежно від зміни складу. Тут основою об'єднання громадян служать насамперед матеріальні умови й потреби, організаційні зв'язки, інші вимоги та правила. Структура формальної групи окреслюється сукупністю соціальних ролей.

Натомість, для виникнення неформальних груп необхідні особисті відносини між людьми, що входять до них – спільні уподобання, схильності, симпатії. І хоча структуру таких груп можна

⁴⁸ Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / В. Л. Давиденко, О. О. Титаренко, М. Л. Давиденко, О. М. Литвинов; за заг. ред. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. 214 с.

також описати в термінах соціальних ролей (лідер, активіст, учасник тощо), але останні не мають об'єктивно-формалізованої й нормативно закріпленої основи. Їх конкретний зміст значною мірою визначається суб'єктивними уявленнями про те, як повинен поводитися представник тієї чи іншої групи, яка очікується поведінка в тій чи іншій ситуації, що, зокрема, характерно для маргінальних об'єднань. Так, угруповання «рокерів» передбачає вміння керувати мотоциклом, порушувати правила дорожнього руху, носити спеціальну атрибутику тощо.

На доктринальному рівні доведено, що мета групи, як і система цінностей, що поділяється нею, характеризує собою соціальну спрямованість групи. У цьому контексті звертає на себе увагу такий факт: якщо згуртованість та рівень розвиненості контрольних механізмів ще дозволяють зробити це, її мета, і навіть нерозривно пов'язана з нею система цінностей дозволяють визначити групу як соціально-позитивну, соціально-негативну чи соціально-нейтральну. Разом з тим, як видається, не слід абсолютизувати ці відмінності, позаяк неформальні групи здатні до трансформації, переходу від соціально позитивної спрямованості до соціально негативної й навпаки.

Знову ж таки, як свідчать результати вивчення доктринальних джерел, наукові роботи фахівців з означеної проблематики, вказують на появу якісно нових, не завжди позитивних тенденцій, властивих їм, що зумовлює надзвичайну актуальність визначення їх сутності, ретроспективи та видової характеристики маргінальних молодіжних угруповань.

Саме тому, та у сенсі змісту предмета даного дослідження, важливим є з'ясування поняття неформальної групи. Так, А. І. Величко вважає, що й формальні відносини містять офіційно встановлену структуру статусів, програму діяльності та сукупність правил, запропонованих цієї соціальної організацією, то неформальні відносини виступають як із способів соціальної організації, функціонуючої поруч із іншими видами. Відповідно, неформальна організація – це спонтанно сформована система соціальних зв'язків,

норм, дій, є продуктом більш менш тривалого міжособистісного й внутрішньогрупового спілкування⁴⁹.

Характеризуючи молодіжні об'єднання, В. Л. Долбаєв називає їх групами з формальним статусом у яких склад, цілі, обов'язки, права, дисциплінарні норми регламентуються та документально фіксуються⁵⁰. У свою чергу, у неформальних групах немає офіційного статусу, вони ніким не засновуються, їх склад та норми формуються природним шляхом на основі міжособистісних відносин учасників (членів) групи, що, наприклад, характерно для маргінальних утворень.

Цікавим у контексті даного дослідження є підхід П. М. Артьомова, який під терміном «неформальна група» розуміє угруповання та компанії, переважно підліткові, всередині яких шар організаційних відносин виражений або дуже слабко, або, навпаки, вкрай жорстко, причому ця жорсткість пов'язана зазвичай із загрозою застосування фізичної сили і не має опосередкованих семантичних засобів вираження⁵¹.

Натомість І. Гайванович «неформальною групою» пропонує вважати юридично неоформлене співтовариство людей, об'єднаних спільною справою, не вкладається в прийняті офіційні структури, усвідомлює свою відносну замкнутість, виникає і функціонує на базі симпатій, інтересів, вільного проведення часу⁵², а С. І. Левикова - певний тип молодіжного співтовариства, яке виникло й існує задля задоволення потреб та інтересів його членів, діяльність якої не регламентована правовими документами та не підзвітна державним і громадським організаціям⁵³.

49 Величко А. І. Сучасна соціологія організацій: посібник. Суми : ІНТЕР- ПАКС, 2005. С . 96–109.

50 Долбаєв В. Л. Організаційна поведінка: навч. посіб. Херсон: Справа, 2006. С. 103–104.

51 Артьомов П. М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад. *Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства*. 2011. № 2. С. 33.

52 Гайванович І. Молодіжний рух України: тенденції та перспективи розвитку. Молода нація: альманах. Спецвипуск. 2000. С. 121.

53 Левикова С. І. Молодіжна субкультура: посібник. Київ : Прес-центр, 2004. С. 229.

На думку В. Р. Павелків, «неформальне об'єднання» – це організована форма суспільної самодіяльності населення, що виникає на основі добровільності та спільних інтересів, чиє створення є прямим наслідком ініціативи громадян⁵⁴.

Отже, автори, що досліджували поняття «формальна» чи «неформальна» група, не акцентують уваги на протиправних формах поведінки їх членів.

У той самий час у науці існують і дещо інші погляди. Так, Л. А. Рябіс та Л. К. Шпак вважають, що формальна група – це великий і малий колектив, громадське та інше офіційне об'єднання, що виникає на правовій основі, має чітку, ієрархічну структуру, фіксований статус, правову систему контролю, з суспільно значущими завданнями та цілями, де установки, емоції її членів мають другорядне значення (наприклад, військові підрозділи, де статутом визначено штатну структуру, формальний лідер, мету). Тоді як неформальна група, на їх погляд, – це створений на емоційно-психологічній основі різновид малої соціальної спільноти, що налічує не менше двох осіб, які перебувають у відносно стійких, як правило, безпосередніх взаєминах, що мають спільні інтереси, цілі, щонайменше одна з яких антигромадська або досягається протизаконними засобами⁵⁵.

Аналогічний висновок з цього приводу зробив В. С. Березняк, який визначає неформальні групи неповнолітніх як відокремлені групи, засновані стихійно, на емоційно-психологічній, епатажній основі, що протиставляють себе загальноприйнятим у суспільстві нормам моралі та права, що виразились у вчиненні правопорушення чи злочині⁵⁶.

54 Павелків В. Р. Соціально-психологічний статус молодіжних субкультур як детермінанта формування агресивної поведінки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Психологія і педагогіка. 2014. Вип. 28. С. 139–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_28_15

55 Рябіс Л. А., Шпак Л. К. Предупреждение группового антиобщественного поведения несовершеннолетних: учеб. пособ. Ташкент, 1979. С. 5-6.

56 Березняк В. С., Бухтіарова Т. М. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування, профілактики протиправної діяльності неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 132 с.

Отже, у наведених поняттях простежується кримінальний підтекст поняття «неформальна група». Як видається, така позиція виглядає категоричною, адже за радянських та пострадянських часів неформальні молодіжні групи утворювалися не завжди з метою подальшого вчинення антигромадських дій. Проте, ліквідація офіційних форм піонерської та комсомольської організацій молоді призвела до вивільнення колосального запасу життєвої енергії, а жага діяльності й самоствердження залишилися незатребуваними, й «тимурівці», що не реалізувалися, отримали «натомість» ігрові автомати, пиво і можливість реалізації в самостійно утворених неформальних об'єднаннях, включаючи маргінального спрямування.

Таким чином, неформальна група – це група людей, яких пов'язують особистісні, не закріплені організаційно та не оформлені юридично зв'язки, а неформальне об'єднання – це група, чия діяльність спрямована на реалізацію конкретних цілей. Неформальний рух – це сума неформальних об'єднань. При цьому, у неформальній групі статус членів та мета діяльності не завжди чітко визначені, взаємодії – міжособистісні, засновані на взаємній симпатії, спільній справі чи звичці. Вона виникає як певна сукупність людей, об'єднаних суб'єктивними інтересами й потребами, не враховуючи того, суперечать їх захоплення прийнятим у суспільстві нормам чи ні.

Як встановлено в ході даного дослідження, характерною рисою молодіжних угруповань, включаючи маргінального характеру, є вік їх членів. Формальні підстави з цього приводу визначені в Законі України «Про основні засади молодіжної політики» (2021 р.), де чітко сказано, що молоді особи – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах; неформальне молодіжне об'єднання - група молодих людей, об'єднаних спільними інтересами та потребами⁵⁷.

57 Про основні засади молодіжної політики : Закон від 27 квіт. 2021 р. № 1414-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/1414-20#n356>

Отже, під неформальними молодіжними групами, включаючи маргінального спрямування, слід розуміти формування, утворені без урахування дотримання вимог офіційного організаційного характеру (відсутність реєстрації, чіткої структури та ієрархії, конкретної кількості учасників, вираженого ступеня підпорядкованості), що базуються на пріоритетній спільності інтересів, переконань та єдності мотивів поведінки їх членів.

Як показує практика, за соціально-правовою ознакою виділяють такі неформальні об'єднання:

- 1) соціальні, чи соціально-активні, з позитивною спрямованістю діяльності (групи екологічного захисту, охорони пам'яток, довкілля);
- 2) соціально-пасивні, діяльність яких нейтральна стосовно соціальних процесів (музичні та спортивні фанати);
- 3) асоціальні – хіпі, панки, злочинні угруповання, наркомани тощо⁵⁸.

За спрямованістю інтересів соціолог М. Шимановський так класифікує молодіжні об'єднання та групи:

- захоплення сучасною молодіжною музикою;
- потяг до охоронної функції;
- спортивні;
- фанати;
- філософсько-містичні;
- захисники навколишнього середовища⁵⁹.

На науковому рівні можна зустріти й інші підходи. Так, І. Зязюн дає таку характеристику неформального руху молоді з огляду на те, що причетність до тієї чи іншої групи може бути пов'язана:

- 1) зі способом проведення часу – музичні та спортивні фанати, металісти, любери і навіть нацисти;
- 2) із соціальною позицією – екокультурні;
- 3) з способом життя – «системники» та їх численні відгалуження;

58 Орленко М. В. Інституціоналізація молодіжних громадських організацій у сучасному політичному процесі України : монографія. Миколаїв, 2015. 210 с.

59 Шимановський М. М. Молодіжна субкультура в контексті соціального виховання. Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. праць. Луцьк, 2004. С. 51.

4) з альтернативною творчістю – офіційно не визнані живописці, скульптори, музиканти, актори, письменники та інші⁶⁰.

Натомість, А. В. Толстих запропонував наступну типологію молодіжних субкультур:

1) політизовані субкультури – беруть активну участь у політичному житті і мають чітку ідеологічну приналежність;

2) еколого-етичні субкультури – займаються побудовою філософських концепцій та ведуть боротьбу за довкілля (зелені);

3) нетрадиційні релігійні субкультури – переважно це захоплення східними релігіями (буддизм, індуїзм);

4) радикальні молодіжні субкультури – відрізняються організованістю, наявністю лідерів старшого віку, підвищеною агресивністю (кримінальні молодіжні угруповання, скінхеди);

5) субкультури способу життя - групи молодих людей, які формують свій спосіб життєдіяльності (хіпі, панки, емо);

6) субкультури за інтересами – молоді люди, об'єднані спільністю інтересів – музичних, спортивних та ін.

7) субкультура «золотої молоді» – й у столичних міст – спрямовано проведення дозвілля (одне з найбільш закритих субкультур)⁶¹.

У той самий час, З. З. Фролов запропонував свою типологію субкультур⁶²:

а) романтико-ескапістські субкультури - орієнтовані на уникнення реального життя, побудова власних філософських систем (хіпі, толкієністи, індіаністи, байкери);

б) анархо-нігілістичні групи – відкидання загальноприйнятих стандартів, критичне ставлення до багатьох явищ життя (анархісти, панки);

60 Зязюн І., Закович М., Семашко В. Молодіжна культура: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 597 с.

61 Толста А. В. Підліток у неформальній групі. Київ, 2021. С. 16.

62 Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики адитивної поведінки підлітків та молоді. Київ, 2020. С. 59.

в) розважально-гедоністичні – орієнтовані на забезпечення дозвілля («золота молодь», рейвери, сноубордисти, репери);

г) кримінальна субкультура – орієнтована на протистояння закону та правопорядку (готи, скінхеди, банди, гопники, любери).

Виходячи з аналізу вивчення наукової літератури та практики, молодіжні рухи, у тому числі маргінального характеру, можна також розділити на такі групи:

- пов'язані з музикою, музичні фанати, послідовники культури музичних стилів: рокери, металісти, панки, готи, репери, транс-культура. До них можна віднести реперів, рейверів, брейкерів;

- відрізняються певним світоглядом та способом життя: готи, хіпі, індіаністи, панки, растамани. Наприклад, *xini* заявили про себе на зламі 60–70 рр. ХХ ст., в Україні – у 1972 р. Цю групу складають прихильники музичного стилю панк-рок;

- пов'язані зі спортом: спортивні фанати, ролери, скейтери, стріт-байкери, байкери;

- пов'язані з іграми, відходом в іншу реальність: ролевики, толкієністи, геймери;

- пов'язані з комп'ютерними технологіями: хакери, кракери, користувачі, геймери;

- вороже чи асоціально налаштовані групи: панки, скінхеди, гопники, любери, нацисти, націоналісти;

- релігійні об'єднання: сатаніти, секти, кришнаїти, індіаністи;

- групи сучасного мистецтва: графіттери, брейк-дансери, просучасні художники, скульптори, музичні гурти;

- еліта: мажори, рейвери⁶³.

Цікавою у зв'язку з цим є й позиція деяких науковців, які за особливостями діяльності, внутрішніми цінностями та впливом на молодіжне середовище виокремлюють такі типи молодіжних субкультур:

63 Гордієнко М. Молодіжні рухи в Україні та їх базова типологізація. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2006. Вип. №18. URL: <https://docplayer.net/78754315-Molodizhni-ruhi-v-ukrayini-ta-yih-bazova-tipologizaciya.html>

романтико-ескейпістські – орієнтація на створення паралельного світу, витворення власного «міфу», вибудованого на основі певних творів (переважно «фентезі») чи запозичених світоглядних концепцій інших культур (ігрові молодіжні культури);

епатажно-протестні субкультури – виділяються одягом і зачісками, самоствердження серед однолітків через заперечення загальноприйнятих норм поведінки. Негативно ставляться до праці, вживають наркотики, алкоголь, захоплюються рок-ансамблями;

радикально-деструктивні субкультури – чітка лінія на асоціальну поведінку та орієнтація на застосування силових методів;

розправно-самосудні угруповання – вихідці з робітничих сімей, які за допомогою сили борються з різними відхиленнями від певних ідеалів (хіпі, панки, металісти тощо);

релігійно-містичні субкультури – синтез містичних та релігійних культів з традиціями й ціннісною шкалою певних молодіжних субкультур (кришнаїти)⁶⁴.

Вивчення юридичної практики свідчить про те, що неформальне молодіжне середовище постійно перебуває в пошуку нових форм самореалізації, включаючи протиправну. При цьому, одним з різновидів останньої є діяльність неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань⁶⁵ маргінального спрямування (прихильників крайніх заходів; рішучих дій тощо^{66 67}).

Науковці до основних видів, зокрема, радикалізму відносять:

I. За методами впливу :

1) радикалізм з використанням фізичного насильства (нанесення каліцтв та інших тілесних ушкоджень, обмеження волі);

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Лозовицький О. Радикалізм політичний. *Політична енциклопедія*: редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 617.

⁶⁶ Радикалізм. *Вікіпедія*. URL: <http://wikiinfo.mdpu.org.ua/-index.php?title=%>

⁶⁷ Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 7. С. 428.

2) радикалізм, пов'язаний зі знищенням матеріальних об'єктів (підпал, руйнування державних об'єктів, громадської, колективної або приватної власності);

3) радикалізм із застосуванням методів морально-психологічного насильства (погрози, шантаж, демонстрації сили, ультимативні вимоги, поширення панічних чуток і т.д.).

вивчення юридичної практики показує, що як правило, при здійсненні різних акцій радикальними угрупованнями перераховані методи використовуються комплексно, пріоритет тим чи іншим з них віддається з урахуванням конкретних умов і специфіки регіону діяльності радикальних груп, їх оснащеності, політичної обстановки і інших обставин.

II. За характером впливу на міждержавні відносини :

1) внутрішній радикалізм (до нього причетні громадяни власної країни, а наслідки і шкода від їхніх дій не виходять за її межі):

- державний радикалізм, коли насильство щодо опозиції, груп, категорій або цілих верств населення інспірується самою державою і реалізується через силові структури під приводом захисту державних, суспільних чи загальнонаціональних інтересів);

- радикалізм проурядовий здійснюється неурядовими громадськими об'єднаннями і партіями в інтересах захисту інститутів влади і, як правило, заохочується цією владою;

- радикалізм опозиційний, при якому протиправне насильство спрямоване проти державних інститутів, їхніх представників і захисників;

- міжпартійний радикалізм, що виявляється в процесі загострення політичної боротьби, а також різновиди крайнього радикалізму, суб'єктами якого є прихильники різних екстремістських ідеологічних течій (націоналізму, фашизму, сепаратизму).

2) міжнародний, акції якого, здійснювані громадянами однієї або декількох країн, спрямовані на підриг конституційного ладу інших держав або руйнацію міжнародного правопорядку або міжнародних відносин в цілому:

- державний (у випадку, якщо він є одним з методів реалізації зовнішньої політики держави, причому ці методи перебувають на озброєнні спецслужб або фінансуються державою екстремістських центрів і організації);

- недержавний (коли акції радикалізму готуються і здійснюються міжнародними радикальними організаціями, що мають власні джерела фінансування).

III. За цілями :

- гуртуючий радикалізм, акції якого спрямовані на об'єднання різних структур кримінального напрямку;

- демонстраційний радикалізм, покликаний забезпечити «рекламу» того чи іншого радикального угруповання і втілити у життя його ідеологію та політику, а також продемонструвати силу і готовність його членів до рішучих дій;

- конфронтаційний радикалізм, що виявляється у застосуванні насильства в боротьбі між ворогуючими політичними блоками, рухами, організаціями, а також міждержавними структурами і опозицією;

- радикалізм провокаційний, коли суб'єкти насильницьких дій прагнуть змусити свого політичного противника перейти до непопулярних серед населення або тактично вигідних для радикалів дій;

- традиційний – із застосуванням вогнепальної і холодної зброї, вибухових речовин, отрут і інших засобів вчинення політичних вбивств, відомих людству протягом століть;

- технологічний, що супроводжується використанням в акціях радикального характеру новітніх досягнень науки і техніки в галузі комп'ютерних та інформаційних технологій, радіоелектроніки, ядерних матеріалів, генної інженерії, імунології тощо.

Знову ж таки, як встановлено в ході даного дослідження, однією з особливостей неформальних радикально налаштованих маргінальних молодіжних угруповань є їх властивість миттєво виникати й активізуватися і так само зникати. При цьому, мотиви вчинення кримінальних та інших правопорушень є найрізноманітніші:

расова чи національна ненависть, ксенофобія, нетерпимість до осіб, які виражають інші погляди та ідеї, протистояння між членами протилежних за ідеологіями угруповань, непогодження з державною політикою, протидію владі або окремим її інституціям тощо. Зазначені та інші мотиви учасники маргінальних угруповань реалізують у вигляді групових порушень публічного порядку, масових заворушень, закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності або ставлення до релігії, заподіяння тілесних ушкоджень чи майнової шкоди, хуліганства, погроз вбивством та ін.

Виходячи з цього, слід зазначити, що запобігання та протидія груповим кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, значною мірою залежить від ступеня досконалості такого інституту кримінального права, як співучасть у кримінальному правопорушенні, врахування у ньому всіх можливих видів і виявів спільного вчинення кримінального правопорушення. Відповідно, кримінологічний аналіз ознак групової злочинності, який має бути підґрунтям для створення ефективної системи запобігання груповим кримінальним правопорушенням, є неможливим без вивчення інституту співучасті у даних суспільно-небезпечних діяннях, який встановлює підстави і принципи відповідальності за їх вчинення. Для цього, як слушно зауважує О. В. Головкін, важливим є розв'язання проблеми співвідношення понять «злочинна група» і «співучасть у злочині»⁶⁸.

Відповідно до ст. 26 КК України співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь кількох суб'єктів в учиненні умисного кримінального правопорушення⁶⁹. Інакше кажучи, співучасть – це об'єднання, коли кілька суб'єктів кримінального

68 Головкін О. В. Групова злочинність та її попередження : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія та кримінально-виконавче право». Київ, 2005. 19 с.

69 Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина. Харків: Право, 2013. 1040 с.

правопорушення вчиняють його спільно й умисно. Проте досі категорія «груповий спосіб вчинення кримінального правопорушення» доволі часто розглядається науковцями, а тому потребує аналізу та відповідних висновків. Прибічники такої категорії у кримінальному праві розрізняють групу як форму співучасті й групу як спосіб учинення кримінального правопорушення, ознаку об'єктивної сторони. Виділення групового способу вчинення вважають необхідним для випадків і явищ, які не мають відношення до співучасті: 1) необережного співзаподіяння, коли об'єднаними зусиллями кількох осіб із необережності спричиняється єдиний результат; 2) спільного вчинення злочину суб'єктом злочину і особами, які не мають ознак суб'єкта злочину (зокрема, неосудними)⁷⁰.

У науці кримінального права можна знайти й таку позицію вчених: формальні соціальні групи існують не лише у сфері офіційних (підконтрольних державі) відносин, а й у протилежній сфері злочинних чи асоціальних відносин^{71 72}.

Вивчення доктрини кримінального права дозволяє виділити два підходи до співвідношення понять «групове кримінальне правопорушення» і «співучасть у кримінальному правопорушенні». При цьому сутність першого підходу полягає у тому, що груповий злочин розглядається виключно як співвиконавство⁷³. Водночас, як видається, некоректним є виведення групи осіб і, відповідно, групового кримінального правопорушення за межі інституту співучасті⁷⁴.

70 Березняк В. С., Бухтіарова Т. М. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування, профілактики протиправної діяльності неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 132 с.

71 Галемін О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2017. 206 с.

72 Івахненко О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: хуліганські злочини та склади злочинів : монографія / за заг. ред. В. П. Ємельянова. Х. : Право, 2016. 184 с.

73 Агапова К. В. Деякі кримінально-правові питання групового хуліганства, що вчиняється молодіжними угрупованнями. *European Reforms Bulletin*. № 4. 2021. С. 2–7.

74 Головкін Б. М. Соціально-психологічні аспекти групової злочинної поведінки. *Держава і право*. 2005. Вип. 27. С. 489–490.

Одним із відомих дослідників розуміння змісту кваліфікуючої ознаки складу злочину «за попередньою змовою групою осіб» у межах співвиконавства є А. М. Мельников. Він вважав, що груповим є лише такий злочин, де кожний учасник умисно, узгоджено з іншими, спільно, у повному обов'язі або частково вчинює виконання єдиного для всіх учасників злочину⁷⁵. На його думку, груповий злочин має необхідну суму постійних, загальних для всіх виявів, об'єктивних та суб'єктивних ознак. Будучи специфічним вираженням необхідних ознак співучасті, вони мають істотні особливості. Відсутність будь-якої з постійних ознак завжди свідчить про неможливість віднесення вчиненого діяння до групи⁷⁶.

Серед постійних об'єктивних ознак групового злочину А. М. Мельников називає:

- множинність учасників (два і більше);
- безпосередність участі кожного з них у виконанні діяння, що охоплюється ознаками об'єктивної сторони одного і того ж складу злочину;
- посягання об'єднаними зусиллями співучасників⁷⁷.

Як показує практика, важливу роль для кримінально-правової характеристики групового кримінального правопорушення відіграє також ознака безпосередності, яка означає, що кожен із співучасників у повному обов'язі або частково, своїми зусиллями – хоч би частково – виконує суспільно небезпечні діяння (бездіє), які входять до об'єктивної сторони. На відміну від учинення одним виконавцем, у груповому кримінальному правопорушенні безпосередню участь у вчиненні виконавських дій беруть кілька осіб, які об'єднують свої зусилля для вчинення одного діяння, що мають ознаки об'єктивної сторони одного, загального для всіх співучасників кримінального правопорушення. З цього випливає, що групове кримінальне

75 Мельников А. М. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину групою осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2004. С.6.

76 Там само: С. 3.

77 Там само: С. 13.

правопорушення завжди вчинюється спільними зусиллями кількох належних суб'єктів відповідальності, які спричиняють шкоду охоронюваним кримінальним правом суспільним відносинам. За обсягом виконавські дії співучасників можуть істотно різнитися. Одні з них можуть вчинити суспільно небезпечне діяння, що повною мірою містить усі ознаки складу злочину, інші – діяння, що містить вказані ознаки частково⁷⁸.

Як встановлено в ході даного дослідження, за ступенем суспільної небезпеки, з урахуванням тяжкості завданої шкоди насильницькі злочини, вчинені маргінальними молодіжними угрупованнями, завжди перевершують інші кримінальні протиправні діяння.

Цікавим, у контексті предмета цієї наукової розробки, є й такий юридично значущий факт, а саме: за наявності єдиної ознаки насильства (фізичне чи психічне) механізм їх вчинення пов'язаний з агресивним, цинічним, жорстоким відношенням до людини, демонстрацією власної переваги, ігноруванням норм моралі. Значною мірою це відноситься до осіб молодшого віку, що володіють високим ступенем фізичної активності. Тому в кримінологічному аспекті злочинність молоді, включаючи маргінального спрямування, у переважній більшості, розглядається як насильницька.

Більш того, як свідчить практика, кожне умисне кримінальне правопорушення, мотивоване ворожістю та ненавистю до людей, було детерміновано агресивною сутністю суб'єкта злочину, яка знаходила свій прояв у суспільно-небезпечних діяннях насильницької спрямованості та набувала відображення в особі агресора⁷⁹. І, хоча відповідні склади кримінальних правопорушень, що вчиняються маргіналами, «розкидані» по різних главах Особливої частини КК

78 Біла Ю. В. Проблемні питання кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 170.

79 Григор'єва О. В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2017. С.7.

України – усі вони є психологічно та юридично однопорядковими, оскільки відображають досить поширені людські вади: злість та жорстокість⁸⁰.

Враховуючи зазначене, злочини, які є проявами кримінальної агресії молодіжних маргінальних груп, можна поділити залежно від об'єкта посягання на такі види кримінальних правопорушень:

- проти життя та здоров'я особи;
- проти власності;
- проти громадської безпеки;
- проти громадського порядку та моральності⁸¹.

Без сумніву, у цій класифікації кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи є пріоритетними, позаяк становлять велику суспільну небезпеку. До таких, зокрема, можна віднести: умисні вбивства (ст.ст. 115–118), вбивство через необережність (ст. 119), доведення до самогубства (ст. 120), погроза вбивством (ст. 129), різні види тілесних ушкоджень (ст.ст. 121–125, 128), побої і мордування (ст. 126), катування (ст. 127) КК України.

До другої групи не безпідставно увійшли і кримінальні правопорушення проти власності - грабіж, розбій, вимагання (ст.ст. 186, 187, 189 КК).

Поряд з цим, не можна погодитися з О. М. Литваком⁸², який вважає, що такі кримінальні правопорушення, як грабежі, розбійні напади, бандитизм і корисливе вбивство, повинні розглядатися лише як загальнокримінальні корисливі кримінальні правопорушення, оскільки в них фізична агресія, що здійснюється з корисливих мотивів, є засобом задоволення життєвих індивідуальних потреб, а не є засобом реалізації деструктивних прагнень до знищення і руйнації. Як

⁸⁰ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина. Харків: Право, 2013. 1040 с.

⁸¹ Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

⁸² Литвак О. М. Про кримінальну агресію та її види. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. №2. С. 3–5.

видається, зазначені суспільно-небезпечні діяння слід віднести до агресивно-корисливих, позаяк їх мотивація характеризується полімотивністю, коли двигуном такої поведінки є як агресивні, так і корисливі мотиви. Вони і обумовлюють такого роду агресивну поведінку молоді. На переконання науковців, корислива мотивація деяких видів агресивної поведінки не виключає загальної ворожості та екстремістської спрямованості посягань на особистість, бо неможливо наносити ушкодження, погрожувати смертю, не бажаючи смерті або іншої шкоди потерпілому⁸³. Саме тому, як видається, і слід відносити такі кримінальні правопорушення до агресивних, а точніше, – до агресивно-корисливих суспільно-небезпечних діянь.

Як показує практика, не менш небезпечними є й кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, які вчиняються маргінальними молодіжними об'єднаннями, позаяк вони порушують загальну безпеку, ставлячи ряд цінностей, передусім життя та здоров'я невизначеного кола осіб, під загрозу заподіяння їм істотної шкоди. Виходячи з соціально-правової природи цих діянь, кримінальні правопорушення проти громадської безпеки можуть бути поділені на три групи, а саме:

а) створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язані з ними (ст.ст. 255–261 КК);

б) незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибухонебезпечними речовинами чи радіоактивними матеріалами (ст.ст. 262–266 КК);

в) порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку (ст.ст. 267–270 КК).

Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності є суспільно-небезпечними діяннями, які заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства (ст.ст. 293–304 КК), тобто їх головною ознакою є суспільна небезпека – матеріальна ознака будь-

⁸³ Там само: С. 8.

якого злочину, що вчиняються молодіжними маргінальними угрупованнями.

За аналізом матеріалів кримінальних проваджень та проведенням дослідженням встановлено, що найчастіше «неформали» вчиняють хуліганства – 16 %, вбивства – 14%, умисне знищення або пошкодження майна – 13 %, заподіяння тілесних ушкоджень – 12 %, побої, зґвалтування – 6 %, грабежі – 5 %, розбої – 4 %, масові заворушення – 2 %, у рейтингу яких максимальну питому вагу становлять хуліганства та вбивства.

Вивчення насильницьких та хуліганських кримінальних правопорушень дозволяє констатувати, що мотиваційною засадою протиправної діяльності маргіналів є знецінення життя, здоров'я й достоїнства інших людей. Зокрема, з таких мотивів вчиняється значна частина вбивств та тілесних ушкоджень. Саме тому, рівень рецидиву, наприклад, хуліганських кримінальних правопорушень є вищим від середнього у структурі даного виду злочинності. Як видається, це свідчить про установчо-стереотипний, слабо-усвідомлений характер цих злочинних діянь^{84 85}.

В науці також виділяють як окремий вид злочинності, хуліганство, вчинене групою осіб, яке має місце за наявності таких ознак: в хуліганстві приймають участь два або більше виконавці, які є суб'єктами цього злочину; кожен з виконавців самостійно виконує об'єктивну сторону хуліганства повністю або частково; незалежно від моменту виконання дій, що утворюють об'єктивну сторону злочину; хуліганські дії вчинюються шляхом непередбачуваного об'єднання зусиль учасників, які діють під впливом ситуації (обставин справи)⁸⁶. Таким чином, співучасник групового хуліганства може виконувати і

84 Гладкова Є. О. Феноменологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2017. №1(15). С. 77–78.

85 Григор'єва О. В. Кримінальна агресія: агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 125.

86 Налуцишин В. В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак хуліганства (ч. 2, 3, 4 ст. 296 КК України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Вип. 23. Ч. І. Т. 3. С. 56.

частину об'єктивної сторони складу злочину, що вказує на те, що зміст суспільно небезпечних дій у диспозиції ч. 1 ст. 296 КК є визначальним у певних випадках для констатації вчинення групового хуліганства.

В науковій літературі можна зустріти й інші підходи. Так, Л. О. Кузнецова за результатами дослідження пропонує визначати хуліганство як вчинення публічних дій шляхом застосування насильства, що не є небезпечним для життя або здоров'я або знищення чи пошкодження чужого майна, що призвели до порушення громадського спокою, яке, на її думку, має каратись штрафом від ста до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років⁸⁷.

Поряд з цим варто зауважити, що у запропонованому складі кримінального правопорушення відсутня така кваліфікуюча ознака, як «винятковий цинізм», що логічно витікає зі змісту ч. 1 ст. 296 КК.

Враховуючи наведене, хуліганство, визначення якого міститься в диспозиції ст. 296 КК України, є кримінальним правопорушенням з формально-матеріальним складом, а суспільно небезпечне діяння вчиняється виключно у формі дії. Разом з цим, об'єктивні ознаки цього складу злочину, які мають оцінюючий характер та не визначені в кримінальному законі, мають тлумачитися у судовому порядку⁸⁸.

Аналогічні проблеми на практиці у ході кваліфікації хуліганства виникають при оцінці такої ознаки, як «грубе порушення громадського порядку», яку науковці пропонують тлумачити з урахуванням місця вчинення хуліганських дій, їх тривалості, кількості та характеристики потерпілих, ступеня порушення їхніх прав і законних інтересів тощо. Більш того, на їх думку, грубе порушення громадського порядку має місце й тоді, коли потерпілому заподіюється істотна шкода і

87 Кузнецова Л. О. Визначення ознак об'єктивної сторони хуліганства за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн. Університетські наукові записки. *Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2009. № 1. С. 18.

88 Пономаренко В. В. Окремі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації за групове хуліганство. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 38. С. 274.

хуліганство пов'язане з посяганням на інші суспільні відносини, задля збереження яких підтримується громадський порядок.⁸⁹ Таку ж думку підтримують і М. І. Хавронюк та О. О. Дудоров⁹⁰.

Поряд з цим варто зауважити, що зазначена ознака носить оціночний характер, тобто, є такою, що включає набір різних та схожих за своєю природою характеристик аморальної поведінки винної особи. Як з цього приводу зробили висновок деякі учені, незрозуміло, чим звичайне порушення громадського порядку відрізняється від грубого, а тому, вказівки лише на те, що порушення за своїм характером повинно бути грубим, явно недостатньо для криміналізації цих діянь⁹¹, що важливо з огляду оцінки протиправної діяльності маргінальних молодіжних угруповань у тих чи інших життєвих ситуаціях.

Як показало вивчення судової практики, не вносять ясності з цього питання й роз'яснення вищих судових інстанцій України. Так, в ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2010 р. № 5-646км10 було зазначено, що з об'єктивної сторони, хуліганство є суспільно небезпечною дією, що грубо порушує громадський порядок. Такими закон визнає лише ті дії, які спричинили істотну шкоду особистим інтересам і відзначились особливою зухвалістю або винятковим цинізмом^{92 93}. І, це при тому, що через «особливу зухвалість» та «винятковий цинізм» суттєво підвищуються характер суспільної небезпечності діяння шляхом умисного використання винуватим сил,

89 Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство: національний та зарубіжний досвід : монографія. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2013. С. 61..

90 Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С.709.

91 Там само: С. 706-707.

92 Борисов В. І. Лекція за темою «Кримінальна відповідальність за хуліганство (стаття 296 КК України)». *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1 (13). С. 355.

93 Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 січня 2013 р. № 223-192/0/4-13 «Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм матеріального права щодо кваліфікації хуліганства». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0192740-13#Text>

факторів, які полегшують вчинення злочинного діяння⁹⁴. Тобто, ці ознаки є обов'язковими для кваліфікації суспільно-небезпечного діяння, пов'язаного з грубим порушенням громадського порядку при хуліганстві, позаяк вони характеризують спосіб вчинення даного кримінального правопорушення.

Як встановлено в ході даного дослідження, при кваліфікації хуліганства виникають проблеми щодо визначення форм співучасті у ньому. Так, О. О. Кваша зазначає, що між співучасниками завжди має місце згода на вчинення конкретного кримінального правопорушення, яка знаходить вираження в спільності дій співучасників, що проявляється в поінформованості⁹⁵. При цьому, якщо співучасники домовилися про вчинення злочину, визначеного родовими (видовими) ознаками його складу, то у вину їм ставиться фактично вчинений виконавцем злочин за умови, що вони усвідомлювали можливість його вчинення. Наведені пропозиції кваліфікації, відповідають приписам ч. 3 ст. 29 КК, відповідно до якої обставини, що обтяжують відповідальність, і передбачені в статтях Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію діяння виконавця, ставляться у вину лише співучаснику, який усвідомлював їх наявність⁹⁶.

З цих самих підстав, якщо підбурювач схилив виконавця до вчинення злочину, викликавши у нього мотиви та (або) мету, які є обов'язковими чи кваліфікуючими ознаками складу злочину, і, крім цього, сам підбурювач керувався таким мотивом і переслідував зазначену мету, він підлягає відповідальності за підбурювання до злочину, що характеризується такими мотивами й метою. Якщо ж підбурювач схилив виконавця до вчинення так званого простого складу злочину (без кваліфікуючих ознак), а останній, у свою чергу, керувався мотивами (цілями), що впливають на кваліфікацію, то лише

94 Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. С.12.

95 Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. С. 372.

96 Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 85.

усвідомлення цих ознак дає підстави поставити вчинене виконавцем у вину підбурювачу.

Як видається, зазначені ознаки об'єктивної сторони хуліганства є настільки «розмитими», що навіть вищі судові органи не можуть встановити чітких критеріїв його та відмежування від інших суміжних складів кримінальних правопорушень. Так, Верховний Суд зазначає, що при відмежуванні хуліганства від, зокрема, посягань проти життя і здоров'я людини судам необхідно враховувати, що суспільно небезпечне діяння не може бути кваліфіковано як хуліганство за наявності у сукупності таких обставин справи (провадження):

- 1) засуджені і потерпілі між собою були знайомі;
- 2) до злочинного посягання перебували в особистих неприязних стосунках;
- 3) поштовхом до заподіяння тілесних ушкоджень стала поведінка самих потерпілих;
- 4) зі змісту протиправних дій кожного із засуджених простежується бажання завдати шкоди власне здоров'ю потерпілих через особисту неприязнь до них⁹⁷.

Слід також зазначити, що окремі вчені до об'єктивної сторони складу хуліганства відносять деякі суб'єктивні ознаки. Так, В. Т. Дзюба зазначає, що явна неповага до суспільства – це навмисні активні дії винуватої особи, змістом яких є особлива зухвалість або винятковий цинізм ситуативного характеру як прояв аморального, цинічного, зверхнього ставлення до прав, свобод та законних інтересів невизначеного кола людей, інтересів юридичних осіб, суспільства або держави, що порушують спокій життєдіяльності як одного, так і багатьох громадян⁹⁸.

97 Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 січня 2013 р. № 223-192/0/4-13 «Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм матеріального права щодо кваліфікації хуліганства». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0192740-13#Text>

98 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-ге вид., переробл. і допов.) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1001.

У свою чергу, О. Івахненко переконаний, що слід мати на увазі, що коло хуліганських діянь не вичерпується тими діями, які підпадають під ознаки ст. 296 КК України, й охоплює також інші діяння, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства, та (або) вчинені з хуліганських мотивів, тобто на ґрунті неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу⁹⁹. Така оцінка ще раз підтверджує «розмитість» ознак хуліганства, а також неможливість їх змістовного звуження до конкретного складу злочину у чистому вигляді. При цьому слід мати на увазі, що досі питання співучасті у вчиненні хуліганства у науці кримінального права недостатньо досліджено. Додатковим доказом з цього приводу виступають результати аналізу ч.ч. 2-4 ст. 296 КК, який показав, що внесення до ч. 2 даної статті Кодексу такої кваліфікуючої ознаки хуліганства, як вчинення його у співучасті, у виді групи осіб, як форми співучасті, що не має ознак організованості та є груповим видом спільного вчинення протиправних дій, призводить до того, що суб'єкти правозастосовної практики не приділяють уваги кримінально-правовій оцінці вчиненого двома або більше особами при вчиненні хуліганських дій, що, без сумніву, слід враховувати при оцінці протиправної діяльності маргінальних молодіжних організацій.

У цілому, підводячи підсумки з означеного питання, варто констатувати, що основними молодіжними маргінальними угрупованнями, спрямованими на вчинення протиправних діянь, є ті із них, дії яких носять переважно (84 %) хуліганський характер, що з часом проявляється у насильницьких агресивних протиправних діях.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, можна також визнати, що під неформальними маргінальними молодіжними групами насильницької спрямованості необхідно розуміти антисоціальні стійкі

⁹⁹ Івахненко О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: хуліганські злочини та склади злочинів : монографія / за заг. ред. В. П. Ємельянова. Х. : Право, 2016. С. 155-158.

структурні формування, до складу яких входить не менше 5-ти осіб віком від 14 до 35 років, пов'язаних єдиними інтересами та потребами, що мають власну субкультуру, різний ступінь групової криміногенності, яка проявляється у вчиненні кримінальних правопорушень насильницького характеру. При цьому, сутність агресії, яка знаходить свій прояв у злочинах насильницької спрямованості, має кримінологічний (індивідуально-особистісні характеристики, що детермінують цей вид спрямованості агресії) та кримінально-правовий (протиправне насильство та особлива жорстокість) характер.

Більш того, кримінальну агресію можна визначити, як цілеспрямовану, деструктивну поведінку, що виражається в певних діях, які мотивовані ворожістю та ненавистю до людей, суспільства і завдає шкоду життю, здоров'ю, честі та гідності, правам людини, а також викликає в неї психічний дискомфорт (стан напруги, тривоги, страху та інші негативні емоції), за які передбачена кримінальна відповідальність.

Якщо за основу класифікації неформальних маргінальних молодіжних груп насильницької спрямованості взяти ідеологічні погляди та ступінь агресивності, то їх можна поділити на такі групи:

- «вуличні молодіжні компанії», що є кримінальними об'єднаннями молоді за приналежності до однієї вулиці або району, що часто конфліктують між собою;

- «екстремістські», що носять аполітичний, переважно екстремістський характер й дотримуються:

- а) фашистських поглядів;

- б) націоналістичних поглядів, що виражають відкрите протистояння будь-яким формам фашизму та нацизму;

- в) етнічно-зневажливих поглядів, що борються проти всіх неарійців, переважно іммігрантів із країн «третього світу»;

- г) гомофобних поглядів, що протидіють сексуальним меншинам;

- д) наркофобних поглядів, що протидіють наркоманам;

– «спортивні», які активно виявляють переживання за успіх національних спортивних команд з числа хуліганів і вандалів, в основному футбольних клубів та інших організацій;

– «тоталітарно-релігійні», внутрішній зміст яких заснований на протистоянні християнству – деструктивні секти, а також прихильники субкультури потойбіччя, результатом культових ритуалів яких стає заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеню тяжкості, а в деяких випадках вбивство людини;

– «музичні», пропагуючи агресивні музичні напрямки, близькі за своїми субкультурними переконаннями до традицій тоталітарно-релігійних груп й релігійних сект, що беруть активну участь у спільних культових ритуалах, носять насильницький характер;

– «другорядні», наприклад нехтують Правилами дорожнього руху, стають винуватцями загибелі людей внаслідок дорожньо-транспортних пригод, виявляють невмотивовану агресію щодо до оточуючих тощо.

Характерною ознакою протиправної діяльності маргіналів є й те, що основу усіх їх суспільно-небезпечних діянь складають кримінальні протиправні дії проти громадського порядку та моральності, які з часом набувають форм насильницької агресії, до яких ,зокрема, відносяться:

1) насильницькі злочини проти життя, здоров'я, честі та гідності, інших особистих прав людини, які вчиняються шляхом насильства: (вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування тощо).

2) насильницькі-корисливі злочини: розбій, грабіж, вимагання, які характеризуються вилученням майна з погрозою або застосуванням фізичного насильства.

1.3. Змістовна спрямованість протиправної та кримінально карної діяльності маргінальних молодіжних угруповань

Як показує практика, реалії сьогодення є такими, що з кожним роком, особливо у часи воєнного стану в Україні, на жаль, збільшується кількість молодих людей, які ведуть асоціальний, аморальний спосіб життя. В силу різноманітних причин до них

належать алкоголіки, бродяги, «професійні жебраки», особи, що відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах, які у силу неповаги до закону та уявлення про нього як про фактор другорядного значення, детермінують суттєве посилення криміногенного впливу на молодь.

Більш того, правовий нігілізм, зниження моральних та правових бар'єрів, що відділяють молодь від кримінального світу, спричиняють зростання чисельності кримінальної молоді в цілому. Як встановлено на прикладному рівні, суттєвий вплив на молодь нерідко також здійснюється й організованими злочинними угрупованнями та їх кримінальними «авторитетами», які мають місце практично у всіх великих та середніх містах України, враховуючи те, що однією із кримінологічних ознак організованої злочинності є втягнення у злочинну діяльність різноманітними способами, зокрема шляхом прийняття під свою «опіку» юнацьких спортивних клубів та тренувальних центрів. Таким чином у свідомості молоді відбувається «переоцінка» ролі авторитету кримінального світу та правоохоронних органів.

У зв'язку з таким зростанням криміногенного впливу на молодь відбуваються суттєві зміни і у її свідомості та поведінці, включаючи членів маргінальних об'єднань, а саме:

- по-перше, суттєво трансформується її соціальне самопочуття. В ньому панує відчуття небезпеки внаслідок зростання молодіжної та підліткової злочинності. У такому випадку підліток не готовий протистояти злочинності. Він стає жертвою або співучасником кримінальних правопорушень;

- по-друге, має місце небажання більшості дітей сприяти правоохоронним органам у боротьбі із злочинністю, а також домінує зверхнє та презирливе ставлення до працівників цих структур.

- по-третє, не менш важливим проявом криміногенного впливу на молодь є їх об'єднання у групи й проникнення у їх свідомість через групову належність і поведінку елементів кримінальної субкультури, перш за все специфічного «жаргону» (на науковому рівні доведено, що девіантною (кримінальною) субкультурою є така система цінностей,

норм і форм поведінки, яку визнає певна група злочинних елементів і будує на ній свої відносини один з одним)¹⁰⁰. При цьому, пріоритетною у зазначеній поведінці є агресія.

У психологічному словнику поняття агресії означає мотивовану деструктивну поведінку індивіда, яка суперечить прийнятим правилам і нормам існування людей в соціумі, що спричиняє моральну, фізичну, матеріальну чи психологічну шкоду іншим людям¹⁰¹.

У науковій літературі можна зустріти й інші визначення даного поняття. Так, соціологи вважають, що *агресія* – це будь-яка форма поведінки, націлена на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, котра не бажає подібного поводження.

Як видається, це визначення припускає, що агресію варто розглядати як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи установку.

Натомість, фахівці інших галузей науки вважають, що поняття агресії є значно ширшим від поняття насильства, позаяк останнє – це найбільш гостра і небезпечна агресивна поведінка¹⁰².

У контексті змісту предмета даного дослідження, звертає на себе увагу й той факт, що термін «агресія» часто асоціюється з негативними (злість); з мотивами (прагнення образити чи нашкодити комусь); і навіть з негативними установками (расові чи етнічні забобони). При цьому, незважаючи на те, що всі ці фактори, безсумнівно, відіграють важливу роль у поведінці, результатом якої стає заподіяння шкоди, їх наявність, як видається, не є необхідною умовою для кваліфікації подібних дій.

Крім цього, з огляду на те, що агресія припускає або заподіяння шкоди, або образи жертві, впливає, що нанесення тілесних ушкоджень потерпілому не є обов'язковим, позаяк агресія має місце

100 Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 55–63.

101 Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. С. 7.

102 Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харків : Ун-т внутр. дел, 1996. 199 с.

лише тоді, коли результатом протиправної дії є будь-які негативні наслідки (образи дією, наклеп тощо)¹⁰³.

Цікавими, у зв'язку з цим, є висновки, до яких дійшли деякі зарубіжні фахівці. На їх думку, агресивні дії можна описати на підставі трьох критеріїв:

- фізичних – вербальних;
- активних – пасивних;
- прямих – непрямих.

Наприклад, такі дії, як застосування вогнепальної зброї, використання холодної зброї або нанесення побоїв, при яких одна людина здійснює фізичне насильство над іншою, можуть бути класифіковані як фізичні, активні і прямі агресивні дії.

З іншого боку, поширення наклепницьких слухів можна оцінити з правової точки зору як вербальну, активну і непрямую агресивну дію. У свою чергу, непрямую агресивну дію можна кваліфікувати як ворожу й інструментальну. При цьому, на практиці термін «ворожа агресія» застосовується до тих випадків прояву агресії, коли головною метою агресора є заподіяння страждань жертві (у такому випадку люди, які виявляють ворожу агресію, просто прагнуть заподіяти зло чи шкоду тому, на кого вони нападають)¹⁰⁴.

Як показало вивчення наукових джерел, учені по-різному тлумачать термін «агресія». Так, А. П. Закалюк під агресивністю розуміє індивідуально-психологічну рису в структурі особи злочинця, де насильство, на думку вченого, є проявом агресії¹⁰⁵.

Натомість, О. М. Гумін та С. В. Якімова під агресією розуміють поведінку, яка проявляється в демонстрації сили, погрози її застосування або у використанні сили стосовно окремої людини чи

103 Тацій М. С. Кримінологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 164–170.

104 Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : ФОРМ-М, 2014. С. 20.

105 Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. С. 35.

групи людей. Агресивність, на їх думку, - це риса особи, а агресія – її прояв¹⁰⁶.

Як видається, необхідно з цього приводу погодитися з думкою О. М. Бандурки та А. Ф. Зелінського, які вважають термін «агресія» значно ширшим порівняно з терміном «наси́льство»¹⁰⁷. Такий підхід ґрунтується на наступних міркуваннях:

- по-перше, насильство застосовують один до одного тільки люди і дуже часто – без будь-якої потреби, на відміну від тварин, які проявляють агресивність як засіб існування і захисту;

- по-друге, тільки люди наділені свідомістю – вищою формою психічного відображення дійсності, яка діє за допомогою двох сигнальних систем – через почуття, враження, уяву, а також слова. Саме тому, люди можуть завдати шкоду один одному, не застосовуючи насильства, а одними лише словами, навіть без погроз, наприклад, образою, наклепом, неправдивим повідомленням про небезпеку;

- по-третє, говорячи про людську агресивність, в першу чергу, мається на увазі насильство, позаяк – це найбільш гострий та небезпечний вид агресивної поведінки винної особи.

Якщо узагальнити зазначені та інші доктринальні підходи, то агресією слід визначати фізичну або вербальну поведінку людини, спрямовану на пошкодження або руйнування об'єктів правової охорони. При цьому, у випадку, якщо агресія виявляється в найбільш екстремальній і соціально неприпустимій формі, вона переростає у насильство й знаходить свій зовнішній прояв у кримінальних правопорушеннях, які характеризуються діями деструктивного характеру, засобами заподіяння правомірного насильства¹⁰⁸, що характерно, зокрема, для протиправної діяльності маргінальних молодіжних угруповань.

106 Гумін О., Якімова С. Зміст поняття «наси́льницька злочинність». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 18.

107 Бандурка А. М., Зелінський А. Ф. Вандализм. Харків : Ун-т внутр. дел, 1996. С. 27.

108 Григор'єва О. В. Кримінальна агресія: агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 127–128.

Як свідчить практика, індивідуальний розвиток особистості, формування її неповторного духовного образу відбувається в результаті взаємодії генетичної і соціальної програм, де остання під впливом виховання в безпосередній взаємодії з генетичною програмою тією чи іншою мірою засвоюється індивідом, поступово стаючи внутрішнім змістом особистості. При цьому взаємовплив і інтеграція складових агресії простежується протягом всього онтогенезу. Але слід зазначити, що агресія виступає проявом десоціалізації особи на свідомому або підсвідомому рівні тільки у випадку її негативного прояву, який виражається у вчиненні кримінальних правопорушень.

Більш того, механізм агресивної поведінки утворює зв'язок і взаємодію зовнішніх факторів об'єктивної дійсності та внутрішніх, психічних процесів і станів особи, які детермінують рішення вчинити агресивне кримінальне протиправне діяння та контролювати його вчинення. Зокрема, на науковому рівні доведено, що механізм агресивної поведінки являє собою динамічне явище, визначене взаємодією складових його елементів. Тобто, до вчинення агресивного акту особа приходить внаслідок пропускання через себе впливів зовнішнього середовища на основі наявної в неї соціальної і генетичної інформації, формування ставлення до діяльності. При цьому елементи механізму її агресивної поведінки проявляються через психічні процеси, стани, фактори зовнішнього середовища, що розглядаються не в статиці, а в динаміці і не ізольовано, а у взаємодії один з одним, детермінуючи таким чином цю поведінку.

Важливим у зв'язку з цим є і той факт, що агресивність виражається у суб'єктивній тенденції до поведінки, яка спрямована на повне чи часткове пригнічення іншої людини чи людей, на завдання їм збитків чи страждань, реалізація та спрямованість якої багато в чому залежить не лише від настрою, але й від рівня свідомості, мислення, волі. Так, як показало вивчення архівних кримінальних проваджень, при вчиненні вбивств особливо чітко спостерігаються окремі елементи і закономірності емоційного формування агресії. Проте, не дивлячись на це та при всій важливості емоційного компоненту агресії, не можна

недооцінювати й її вольової сфери. Зокрема, як свідчить практика, багато агресивних феноменів, що характеризувались проявом надзвичайно жорстоких імпульсів поведінки, були сформовані на базі лише примітивно-матеріалістичних поглядів. Саме тому, для більш глибокого їх розуміння необхідно здійснювати дослідження емоційних аспектів будь-якої кримінальної агресії. Так, на емпіричному рівні доведено, що одним із джерел формування агресивної поведінки є так звана кримінальна субкультура.

Загальновизнано на науковому рівні, що кримінальна субкультура – це неписані норми злочинного світу, які регулюють відносини як у цілому, так і в невеликих злочинних групах¹⁰⁹, де існує прямий зв'язок між особою злочинця і злочинним способом життя, оскільки кримінальна субкультура в середині своєї спільноти веде порівняно відчужене існування, що породжує її конфлікти з суспільством в цілому, зіткнення з ним та його членами. Саме тому, будь-яка субкультура, включаючи маргінальну, що має кримінальну спрямованість, є небезпечною для суспільства. Спільним для неї є «неписаний кримінальний закон» - кримінальна ідеологія. Цікавим з цього приводу є й той факт, що справжня кримінальна субкультура має кордони, порушити які досить непросто, позаяк вона ретельно оберігається її представниками, а тому і розвивається. Виходячи з цього, дослідження даних проблем має бути тісно пов'язано з вивченням злочинного способу життя і особи злочинця, а також її відношення до загальної суспільної культури та субкультури, зокрема, що важливо з огляду оцінки протиправної діяльності маргінальних молодіжних об'єднань.

Як показує практика, самі умови існування в сучасному мегаполісі, з колосальними соціальними та культурними відмінностями, створюють об'єктивні передумови для розвитку молодіжної злочинності та молодіжного варіанту кримінальної субкультури, який стає життєвим орієнтиром для тих молодих людей

109 Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок установах виконання покарань: навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Колба. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. С. 18.

та підлітків, які вважають за краще вступати в конфлікт із законом та суспільною мораллю, намагаючись сумнівними способами завоювати собі місце у соціумі, домогтися багатства та влади¹¹⁰, що виступає однією з детермінант, яка сприяє формуванню і розвитку маргінальних протиправних об'єднань.

Вивчення кримінальної субкультури молоді розпочалося у США, де, починаючи з першої половини ХХ ст., у великих містах значно зросла злочинність, причому одним із ключових суб'єктів злочинності виступали молодіжно-підліткові угруповання – вуличні зграї, об'єднані за територіальною або етнічною ознакою. При цьому, причини, через які молоді люди та підлітки об'єднувалися у злочинні угруповання, були різними. Виходячи з цього, в науковій літературі можна знайти і різноманітні підходи дослідників до проблеми молодіжно-підліткової кримінальної субкультури, що існує у цих угрупованнях.

Як показали результати аналізу історико-правових джерел, спочатку організована злочинність у США, у тому числі і молодіжна, мала яскраво виражене етнічне забарвлення, а саме: у країні діяли угруповання італійського, єврейського, ірландського, негритянського, а дещо пізніше – латиноамериканського та китайського походження¹¹¹.

Аналогічні тенденції сформувались з означеного питання сформувались і на інших континентах та є пріоритетними у сьогоденні. Зокрема, етнічний фактор залишається важливим у Європі та на пострадянському просторі й характеризується впливом на рівень злочинності, у тому числі й молодіжно-маргінальної, яка зросла через масовість міграційних процесів у суспільстві.

Як встановлено в ході даного дослідження, детермінанти цього суспільно небезпечного явища полягають в нерівномірному розвитку різних етнічних груп та маргінальному становищі мігрантів, які в

110 Алексеева Т. В., Ковальчишина Н. І. Психологія підліткової злочинності: навч. посіб. Донецьк : «Ноулідж», 2010. С. 51.

111 Лаурейн С. Организованная преступность в США: проблемы и тенденции (80-е годы ХХ в. – нач. 2000-х гг.): автореф... канд. истор. наук: 07.00.03 «Всеобщая история». Харьков, 2005. 18 с.

подальшому сприяють перетворенню цих об'єднань на організовані злочинні спільноти.

Як з цього приводу слушно зауважив німецький дослідник Клаус Берс, причини етнічної особи молодіжної та підліткової злочинності в європейському суспільстві криються насамперед у тому, що мігранти та їхні нащадки зайняли нішу соціального дна. Саме тому, на його думку, криміналізація середовища молодих мігрантів пов'язана швидше із соціальними, ніж із етнічними чинниками та обумовлена самими умовами існування, в яких живуть мігранти, та негативним ставленням суспільства до них¹¹².

Важливим у зв'язку з цим є і той факт, що на їх формування і розвиток значний вплив мають соціально-економічні чинники, що детермінують процес залучення молоді й підлітків у кримінальну субкультуру. До таких слід віднести: бідність, недостатній рівень турботи з боку батьків за своїми дітьми, асоціальна та антисоціальна поведінка останніх, наявність судимих родичів, проживання у неблагополучних районах із стійкими злочинними традиціями тощо.

Такі американські дослідники, як Л. Яблонські та М. Янковські, на перше місце ставлять детермінанти психологічного характеру. Так, Л. Яблонські переконаний у тому, що вуличні угруповання є проявом патологічної схильності окремих молодих людей та підлітків до насильства¹¹³. На думку ж М. Янковські, в основі функціонування вуличних угруповань лежить непримиренний індивідуалізм їх учасників, які, об'єднавшись, намагаються спільними зусиллями вижити на контрольованій території та «вхопити свій шматок пирога», а по можливості – розширити вплив угруповання і на сусідні території, витіснивши конкурентів¹¹⁴.

Слід зазначити, що проблеми молодіжної злочинності особливо актуалізуються в сучасному суспільстві, що глобалізується, в якому

112 Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. Збірник наукових праць. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 300 с.

113 Yablonsky L. The Violent Gang. Harmondsworth, 2017. 420 p.

114 Jankowski M. Islands in the Street, Gangs and American Urban Society. Berkeley, 2019. 185 p.

зростають соціальні відмінності між різними верствами населення, зростають потоки легальних і нелегальних інокультурних мігрантів, у тому числі маргінального спрямування. Більш того, у великих мегаполісах формуються цілі соціально неблагополучні анклавні, що стають основним осередком поширення молодіжної кримінальної субкультури та маргінальної молодіжної злочинності, позаяк значний вплив на поширення даного виду соціальної культури здійснює соціальне відчуження, індивідуалізація та атомізація у суспільстві. При цьому, у злочинному світі, як відомо, існують свої норми, цінності, кримінальні традиції, «кодекс поведінки» тощо.

Використовуючи зазначене, як свідчить практика, будь-яка група неповнолітніх, в тому числі законослухняних осіб (особливо у віці 14–17 років), створює власні норми та правила поведінки, в основі яких лежить, як правило, опозиційність молоді загальноприйнятим нормам – як наслідок емансипації. Саме ця детермінанта в асоціальних групах сприяє формуванню протиправних маргінальних груп, позаяк молодь свідомо збільшує дистанцію між загальноприйнятими (соціально цінними) та своїми груповими нормами поведінки (зазвичай, протиправними). При такому підході вони орієнтуються на цінності кримінального середовища, обставляючи свої кримінальні протиправні вчинки та міжособистісні відносини ритуалами групової поведінки, використовуючи особливу мову, систему зв'язків тощо.

Знову ж таки, як показали результати даного наукового пошуку, «основу групового кодексу» становлять: псевдоколективізм, кругова порука, демонстрація сили, жорстокість, винахідливість покарань «зрадників» та «чужинців», що є пріоритетним у змісті так званої «кримінальної субкультури». При цьому, сприяють появі даному виду соціальної культури серед молоді й соціальні процеси, які відбуваються в маргінальному молодіжному середовищі (виникнення і розповсюдження особливого способу життя, інтенсивний розвиток молодіжного сленгу та ін.). Більш того, кримінальні норми та цінності формують у неповнолітніх загострене почуття корпоративності, кланової приналежності до групи, в якій вони вбачають гарантію самоствердження і захисту, позаяк саме в такій групі задовольняються

збочені потреби вибору естетичних цінностей, які потім переносяться і на етичні норми міжособистісних відносин.

Отже, якщо узагальнити існуючі в науці та на практиці підходи, то під кримінальною субкультурою слід розуміти сукупність духовних і матеріальних цінностей, які регламентують і впорядковують життя та протиправну діяльність злочинних спільнот, включаючи маргінальні молодіжні об'єднання, що сприяє їх живучості, стійкості та суспільно-небезпечній активності. При цьому слід мати на увазі, що кримінальна субкультура за своєю суттю є агресивною, враховуючи, що вона проникає в офіційну культуру, спотворюючи та девальвуючи її цінності і норми, впроваджуючи в ній свої правила та атрибутику.

Наочним прикладом проникнення кримінальної субкультури у норми загальновизнаної соціальної культури можна назвати сучасний КК України, у якому останнім часом законодавцем внесено у диспозиції окремих статей низку слів і словосполучень жаргонного характеру. Так, у ч. 5 ст. 255 даного Кодексу мова ведеться про так званого «вора у законі», при тому, що дане словосполучення в українській мові звучить як «злодій у законі».

Аналогічний методологічно невірний та такий, що суперечить юридичній техніці і термінології, підхід застосовано й у ст. 255² КК, у якій, поряд із загальновизнаним в українській мові словом «зібрання» вжито кримінальний російськомовний сленг «сходка». При цьому останній у диспозиції статті ніби тлумачить перше слово, позаяк у даній нормі визначений у дужках у виді коментаря до слова «зібрання».

Як видається, зазначені правові прогалини і колізії у чинному КК можна вирішити двома шляхами, а саме:

а) вилучення із відповідних статей даного Кодексу всієї ненормативної лексики (сленгів, «фені» тощо) та приведення їх змісту до загальновизнаних вимог української мови, а також до положень юридичної техніки і термінології;

б) коментування елементів кримінальної субкультури, що у тій чи іншій мірі витікають зі змісту закону та вжитих у ньому ознак кримінального правопорушення, тільки на науковому

(доктринальному) та судовому рівнях (у виді коментарів до КК, постанов Пленумів Верховного Суду України та інше).

Зазначений підхід дозволить не тільки нейтралізувати, блокувати, усунути тощо детермінанти, які сприяють формуванню злочинної субкультури у суспільстві, але й дасть можливість підвищити рівень законодавчої та запобіжної діяльності з означеної проблематики.

У контексті досліджуваної тематики, звертає на себе увагу і той факт, що кримінальна субкультура відрізняється від звичайної підлітково-юнацької субкультури, включаючи маргінальну, протиправним змістом норм, що регулюють взаємовідносини і поведінку членів групи між собою і сторонніми для них людьми, оскільки вона прямо, безпосередньо і суворо регулює кримінальну діяльність дітей та їх злочинний спосіб життя, вносячи в них відповідний «порядок». При цьому у кримінальній субкультурі неповнолітніх чітко простежуються:

- різко виражена ворожість щодо загальноприйнятих норм та її кримінальний зміст;
- внутрішній зв'язок з кримінальними традиціями;
- прихованість від сторонніх;
- наявність цілої системи суворо регламентованих у груповій свідомості атрибутів.

Як показує практика, кримінальній субкультурі молоді притаманні також наступні особливості:

- 1) зневажання прав особистості, що проявляється в агресивному, жорстокому і цинічному ставленні до слабких та беззахисних;
- 2) відсутність співчуття до людей, в тому числі й до «своїх»;
- 3) паразитизм, експлуатація «низів», глум над ними;
- 4) знецінення результатів людської праці;
- 5) заохочення цинічного ставлення до жінок і статевої розпусти;
- 6) заохочення будь-яких форм асоціальної поведінки¹¹⁵.

115 Медведєв В. С. Кримінальна психологія: підручник. Київ: Атіка, 2004. С. 7-8.

І, що характерно, цінності кримінальної субкультури миттєво поширюються в молодіжному середовищі, оскільки діти захоплюються її зовнішніми атрибутами та символами, емоційною насиченістю норм, правил, ритуалів. Саме тому, пов'язані круговою порукою і жорстокими правилами, злочинні групи неповнолітніх, включаючи маргіналів, намагаються зберегти в таємниці від сторонніх «закони» життя своїх спільнот.

Цікавим у зв'язку з цим є і такий історичний момент, а саме : існування молодіжних субкультур сприймалось тривалі роки як патологія або присутність чужих і ворожих елементів. Власне, до кінця 80-х років XX століття на всіх рівнях (доктринальному, нормативно-правовому, правозастосовному тощо) не було відомо, як досліджувати і чи взагалі досліджувати різноманітних «диваків», які усіляко намагалися віднайти «своє місце» у світі, що й сформувало таким чином одну із детермінант, які сприяли виникненню, функціонуванню та розвитку маргінальних молодіжних протиправних угруповань.

Поряд з цим, слід мати на увазі, що не можна підходити до вивчення джерел кримінальної субкультури з позицій віднайдення єдиної причини або ряду причин, не пов'язаних одна з одною. Без сумніву, як це підтверджується на практиці, потрібно вивчати комплекс багаторівневих детермінант, що перебувають у постійній динаміці і становлять визначену систему: головні і другорядні, прямі і непрямі, зовнішні і внутрішні (всередині самої злочинності і її субкультури, що сприяють її саморозвитку)¹¹⁶, які в науці кримінології мають назву «детермінаційного комплексу причин і умов злочинності».

Як встановлено в ході даного дослідження, між багатьма групами існують різноманітні контакти, а також розроблений поділ сфер впливу. Саме у такій формі злочинці представляють соціальну спільноту та відповідний прошарок суспільства. При цьому, як і будь-яка інша спільнота, члени таких протиправних об'єднань

116 Игошев К. Е. Психология преступных проявлений среди молодежи. Киев : КВШ им. Ф. Е. Дзержинского, 1971. С. 29.

дотримуються визначеного способу життя, оскільки саме кримінальна субкультура є визначеним стабілізатором, що регулює життя злочинних співтовариств, які вносять у нього свого роду порядок, як би ми до цього не ставилися¹¹⁷.

Результати вивчення кримінальних правопорушення, вчинених агресивно налаштованими людьми з особливою жорстокістю і витонченістю, показують, що одним із джерел і причин кримінальної субкультури є взаємна агресія у групах. Знову ж таки, слід зауважити, що на виникнення взаємної агресії в кримінальному середовищі впливає не стільки сам факт групування підлітків і молоді в окремі від суспільства спільноти, скільки поєднання з міжособистісною системою, у яку неповнолітні і молодь потрапляють за власним бажанням або без нього. Пояснення цьому «феномену» можна знайти у самому процесі адаптації молоді особи до вимог протиправного об'єднання. Зокрема, потрапивши до такої субкультурної спільноти, підліток переживає стан фрустрації (ламання життєвих планів), що породжує напруженість і стрес. Саме тому, у подальшому він стає дуже агресивним, підозрілим, недовірливим, конфліктним, що в підсумку призводить до психологічної, моральної і кримінальної несумісності (у таких випадках для захисту свого «Я» підлітки і молодь вживає найбільш ефективні, як їм видається, «заходи», які не передбачені законом (вчиняють погроми, хуліганські дії, непокору, наносять тілесні ушкодження, побої тощо)).

Більш того, як показує вивчення архівних кримінальних проваджень, життя у такій групі провокує у нього ситуацію пресингу, що його викликає сильний тиск середовища на його особистість. Така ситуація детермінує конформістські вчинки або відповідну агресію.

Крім цього, перебування в зазначених групах створює для неповнолітнього серйозну психологічну ситуацію, яка

117 Макаренко С. С. Психологічні чинники залучення молоді до кримінальної субкультури. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 1. С. 174.

характеризується руйнуванням колишніх зв'язків, кола спілкування, підтримки друзів, а також необхідністю жити в чужому середовищі. Вказана обставина неминуче пускає в хід механізм психологічного захисту (пошуку інших друзів, співучасників і т. ін.), а також пошуку засобів зняття психічної травми. Більш того, перебування в кримінальних групах змушує особу інтенсивніше задіяти механізм «спадкування», - тобто наслідування дій (зразків) більш досвідчених оточуючих, які завжди вдаються до тиску щодо «новачків» і «слабких».

Таким чином, позбавлений можливості звично задовольняти цілий ряд елементарних потреб, а також постійно перебуваючи під контролем інших підлітків, які перевіряють, на що він здатний, підліток змушений шукати засоби захисту. Одним з таких засобів стає об'єднання неповнолітніх і молоді в неформальні групи, в тому числі маргінального спрямування.

При зазначеному підході підлітку здається, що в цих групах він не буде виділятися і тим самим буде менше привертати увагу до себе. Окрім того, він вважає, що в групі завжди є більш досвідчені люди, які допоможуть йому вибрати стратегію поведінки та що група не зрадить його і підтримає у випадку домагань з боку інших протиправних об'єднань. Саме таким чином, з урахуванням вимог кримінальної субкультури, неповнолітні об'єднуються в групи, де починає виявлятися взаємна підтримка і психологічний захист, а також приводяться в дію інші соціально-психологічні механізми з цього приводу. При цьому, об'єднавшись, підлітки і юнаки відчують свою силу і перевагу. Як показує практика, якщо спробувати роз'єднати таку групу, то вона буде чинити супротив, зокрема, шляхом:

- посилення внутрішньогрупової солідарності,
- постановки загального завдання, що поєднує всіх її членів,
- переносу агресії на одного з них,
- створення власних, заснованих на неформальних зв'язках норм, цінностей, умовностей, які особливо регулюють відносини в групі.

Проте, варто зауважити, що взаємна агресія в середовищі собі подібних веде до хаосу, що довго тривати не може. Саме тому,

неповнолітні і молодь намагаються так організувати міжособистісні відносини, що сама агресія стає врегульованою визначеними неписаними правилами і нормами. Більш того, у молодіжному середовищі така кодифікація проходить значно швидше, позаяк неповнолітні дотримуються охоче встановлених групових правил.

Те ж саме можна сказати і про взаємну підтримку, що одержала найменування «нашизму»: якщо «наших б'ють», то у такому разі група стає на їх захист, не замислюючись про причини конфлікту і про винність сторін.

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, на утворення кримінальної субкультури маргінальних молодіжних угруповань діють два прямо протилежних механізми:

1) пошуку особистістю психологічного і фізичного захисту в новому середовищі – молодіжних угрупованнях;

2) взаємної агресії членів спільноти, взаємного покарання й тиску слабких заради власного задоволення й підвищення^{118 119}.

Знову ж таки, як свідчить практика, найпростішим видом соціальної групи з безпосередніми особистими контактами між усіма її членами, які склалися на основі емоційних відносин симпатій, антипатій і специфічних групових цінностей, установок, норм і правил поведінки є мікрогрупа, яка включає у себе від 2 до 15 чоловік, але при стійкому складі може включати і декілька десятків чоловік (наприклад шкільний клас).

Загальновідомо, що мікрогрупи функціонують у всіх сферах діяльності людини. При цьому, якщо мікрогрупа являє собою осередок трудової, навчальної, військової, спортивної, суспільної чи іншої організації, відносини між членами якої регламентуються правилами, фіксованими у відповідних положеннях, статутах і інших документах, то її називають формальною. Якщо ж мікрогрупа виникає переважно на ґрунті особистих симпатій (дружня компанія), то її називають

118 Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений : пер. с англ. Харків: Альта-Пресс, 2000. 512 с.

119 Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. Київ : Юринком Интер, 1999. 237 с.

неформальною. Характерним також є і те, що у рамках формальної мікрогрупи можуть складатися одна чи кілька неформальних груп¹²⁰.

Щодо інших кримінологічно значущих ознак мікрогрупи, звертає на себе увагу така із них, що пов'язана із згуртованістю, тобто ступенем єдності поводження її членів групи за можливості вибору своєї поведінки. Саме тому, оскільки в мікрогрупі будь-яка поведінка переломлюється через міжособистісні відносини, узагальненим показником згуртованості мікрогрупи служить її структура і ступінь симпатій і антипатій її членів один до одного, що вимірюються відомими в науці соціометричними методами, тобто, чим більше позитивних симпатій одержує той чи інший член групи, тим вищий є його статус у даному об'єднанні.

На науковому рівні доведено, що мікрогрупа впливає на розвиток особистості. Зокрема, вже в ранньому дитинстві людина стає членом декількох мікрогруп (сім'я, ігрові групи), через які відбувається її первинна соціалізація до цінностей, норм і правил поведінки в суспільстві; на цій підставі такі групи називаються первинними. У свою чергу, в міру розвитку особистості змінюється характер і число мікрогруп, членом яких є індивід. Виходячи з цього, у сучасному суспільстві неповнолітня особа одночасно є членом сім'ї, класу, має компанію друзів і т. ін. характерним є і те, що у відповідних мікрогрупах індивід має різний статус, причому невисокий статус в одних видах може компенсуватися більш високим статусом в інших, що дуже важливо для формування загального позитивного самопочуття індивіда. При іншому підході, як свідчить практика, у члена даної групи розвивається схильність до асоціальних форм поведінки (це проявляється у виді створення маргінальних товариств, хуліганських компаній та злочинних формувань¹²¹), позаяк тривале перебування в мікрогрупі звужує коло соціальних ролей, які освоює

120 Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. К., 2013. С. 120.

121 Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: монографія. Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2002. С. 91.

неповнолітня особа, а також способів взаємодії з людьми. При цьому, враховуючи, що деякі ролі виявляються цілком втраченими, збільшується кількість конфліктів із законом, основою чого є нездатність до адекватного поведіння неповнолітнього як носія соціальної ролі.

Результати даного дослідження показують також, що будь-яке нове середовище життєдіяльності створює, крім правових норм регулювання, етичні норми і принципи, оскільки завдяки їм формуються зразки поведінки, стилі життя, які слугують прикладом, ідеалом для дитини, а деякі моделі, що забезпечують максимальне використання ресурсів особистості, гарантують успішну адаптацію. При цьому, кожна мікрогрупа створює свою унікальну систему норм, традицій, ідеалів.

Саме тому, у підлітковому віці відбувається апробування соціальних ролей, оскільки збільшується кількість соціальних контактів, однак не кожна роль приймається підлітком, унаслідок чого загострюються так звані рольові конфлікти, багато з яких обумовлені ціннісними протиріччями в сприйнятті ролі соціумом і самим неповнолітнім. Прикладом такого конфлікту може бути зіткнення культури і субкультури, в основі якого лежать історично сформовані протиріччя¹²².

Як показує практика, одним із носіїв даного виду соціальної культури є засуджені. Зокрема, знаходячись у місцях позбавлення волі (кримінально-виконавчих установах закритого типу (ст. 11 КВК України)), особа формує погляди, враження та свою поведінку, пропонуючи таким чином зразки наслідування для оточуючих, які нерідко стають неприйнятними даному товариству, унаслідок чого виникають все нові і нові конфлікти. Більш того, звільняючись із зазначених установ, особливо це стосується неповнолітніх осіб, та «засвоївши» цінності злочинного світу, останні проявляють їх у формі вчинення нових рецидивних злочинів (ст. 34 КК).

122 Психологія малих груп. URL: https://stud.com.ua/89324/psihologiya/psihologiya_malih_grup

Таким чином, важливим криміногенним фактором, від якого залежить формування особистості агресивного злочинця, є оточення людини в групі, оскільки від нього молода людина переймає агресивні способи поведінки¹²³.

У науці та практиці існують різноманітні підходи щодо типології таких оточень (груп). Як видається, найбільш вдалу кримінологічну класифікацію таких угруповань дав А. Ф. Зелінський, поділивши їх на агресивні, епатажні та з альтернативним напрямом¹²⁴.

На його думку найбільш небезпечними є агресивні групи у силу того, що них складається певна психологічна атмосфера. Саме тому, прерогативою для представників цих груп є групові амбіції, коли представники інших аналогічних об'єднань визнаються чужаками, до яких можна застосовувати фізичну силу, образи, обман як засоби вирішення конфліктних ситуацій. Більш того, об'єднанню в такі групи сприяє значна поширеність негативних якостей особистості в середовищі молоді.

Свого часу О. М. Бандурка та А. Ф. Зелінський провели опитування серед педагогів з метою встановлення негативних та позитивних якостей серед молоді. Педагоги спеціальних шкіл та професійно-технічних училищ повідомили, що найбільш поширеними є такі якості, як: культ грубої сили – 57,2 %, індивідуалізм – 48,7 %, бездуховність – 42,5 %, агресивність – 39,7 %, вандалізм – 40,0 %, статева розпуста – 30,4%. А позитивні якості знайшли таку оцінку: колективізм – 20,9 %, прагнення до знань – 16,7 %, доброта та емоційність – 13,6 %, висока моральність – 6,7 %, повага до старших – 5,1 %¹²⁵.

На підставі проведеного дослідження, зазначені науковці зробили висновок про те, що вказані негативні якості складають основу для входження до агресивних груп молоді та груп з іншою негативною

123 Тичина Д. М. Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. С.98.

124 Зелінський А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. Київ : Юринком Интер, 1999. С. 26.

125 Бандурка А. М., Зелінський А. Ф. Вандалізм. Харків : Ун-т внутр. дел, 1996. С.19.

спрямованістю, а саме: у них формуються свої норми спілкування, моделі поведінки при вирішенні різних життєвих ситуацій.

Як встановлено в ході даного дослідження, на становлення агресивної особистості впливає також характер стосунків між батьками та дітьми, братами та сестрами в одній родині. Зокрема, діти з неблагополучних сімей, батьки яких відчужені та холодні до них, більш схильні до агресії. При цьому, на вибір агресивної поведінки впливає і стиль сімейного керівництва, а саме: батьки, що використовують суворі покарання за негативні вчинки і які систематично не контролюють поведінку своїх дітей, детермінують таким чином формування агресивної поведінки останніх.

Як показує практика, спостерігаючи агресивну поведінку, відчувачи її на собі, діти засвоюють ці зразки поведінки, впевнюються в її ефективності. Саме тому, особистісне практичне засвоєння цих моделей поведінки, закріплення їх у звичках, навичках та стереотипах, трапляється, головним чином, у неформальному спілкуванні. Крім цього, навички агресивного реагування засвоюються та закріплюються в особистому досвіді зворотного насильства, там також відпрацьовуються і технічні прийоми агресивної взаємодії. Як з цього приводу зробила висновок В. В. Іванова, традиційні положення про роль у формуванні агресивності самого факту спостереження за насильницькими формами поведінки та випробування агресивних дій на собі є слушними, але недостатніми. На її думку, засвоєння прикладів агресивно-насильницької поведінки пов'язано, головню, з високою мотиваційною значимістю саме цього способу поведінки, доцільністю та корисністю для підлітка, оскільки при аналізі рольового розподілу в сім'ях підлітків встановлювалось існування в них двох ворожих груп – «мати – дитина» та батько. Більш того, коли під час конфліктів мати виправдовувала та заохочувала агресивну поведінку дитини щодо батька, то таким чином вона формувала своєрідний детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяли,

зокрема, вчиненню молодого особою в подальшому кримінальних правопорушень агресивного спрямування¹²⁶.

Отже, негативний моральний та емоційний клімат в сім'ї, а також часте використання агресивних видів поведінки в міжособистісних стосунках можна визнати однією з детермінант формування агресивної особистості, яка вчиняє агресивні злочини¹²⁷.

Аналогічний вплив на формування так званої кримінальної особистості здійснюють й інші детермінанти (як от: аномалії розвитку, соціальна дезадаптація, рання злочинна поведінка, вживання алкоголю, наркотиків). Як показує практика, до таких відносяться особи, в яких до п'ятнадцяти років почались і продовжувались в подальшому порушення в сфері соціальних зв'язків, що, у свою чергу, знаходило відображення у відвертій агресії та кримінальній активності. У зв'язку з цим, звертає на себе увагу і той факт, що агресивні реакції підлітків-злочинців мають тенденції до закріплення та проявів у дорослому житті, оскільки вони є певною компенсаторною реакцією на зменшення довіри до себе, що пов'язано із зміною самовідношення у цілому, а фруструюча ситуація ізоляції від суспільства лише посилює і поглиблює ці зміни. Саме тому, як свідчить практика, умови розвитку та закріплення агресії засуджених можна віднести до тих детермінант, які формуються та пов'язані з особливостями їх життєдіяльності у відповідному мікросередовищі.

Враховуючи зазначене, учені вчиняють спроби пояснити детермінацію процесів і явищ, що стосуються виникнення кримінальної субкультури, а також поділу молоді в угрупованнях на касти, виходячи з різних гіпотез. Одна з таких гіпотез – вплив традицій. Звичайно, роль цих традицій не можна недооцінювати. Боротися з ними важко, оскільки вони не тільки консервативні, а й рухливі, здатні трансформуватися, набуваючи сучасного виду під впливом зміни сучасних умов. Сила традицій – у їхній емоційній привабливості і

126 Іванова В. В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С. 15–16.

127 Алексеева Т. В., Ковальчишина Н. І. Психологія підліткової злочинності: навч. посіб. Донецьк : «Ноулідж», 2010. 335 с.

зараженості, у максимальному обліку вікових особливостей молоді з їхньою жадобою до ризику, романтики, таємничості і незвичайності. А тому, як показує практика, в середовищі молоді, традиції оживають і поширюються швидше, ніж у середовищі дорослих.

Разом з тим, варто враховувати, що більшість молоді, яка дотримується традицій, навіть не знає їхнього повного значення. Тому при організації груп ці особи змушені самі створювати свої традиції. Проте, пояснити детермінанти виникнення субкультури в мікросередовищі угруповань тільки дією традицій було б неправильно.

Як встановлено в ході даного дослідження, ці детермінанти також мають не стільки психологічну (вікову) і соціально-психологічну (групову), скільки соціальну природу. Зокрема, про одну із них - соціальну природу субкультури, її взаємозв'язок зі злочинністю, свідчить те, що багато елементів даного виду соціальної культури (групова стратифікація, норми, функції, традиції, жаргон, татуювання тощо) є поширеними в молодіжному середовищі.

Результати вивчення практики показують також, що на формування агресивної налаштованості, антисоціальної спрямованості особистості значно впливає негативний характер стосунків і у мікросередовищі сім'ї. При цьому, якщо особистості притаманні агресивні тенденції, вони проявляються у всіх сферах її діяльності, у тому числі і в сімейних стосунках. Тому, вчинення насильницьких злочинів проти членів своєї родини можуть служити моделлю вірогідних типів поведінки взагалі. Зокрема, виявлено, що за останній час у феномені дітовбивства спостерігаються деякі зміни, а саме – стали більш поширені явища систематичних знущань і побиття дітей, що призводять до їх смерті чи каліцтва¹²⁸.

Як встановлено у ході даного пошуку, серед детермінант, що сприяють вибору суб'єктом агресивних форм поведінки, пріоритетними є наступні:

- недостатня впевненість у собі та низька самооцінка особи,

128 Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозв'язок : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 280 с.

- страх як особистісна установка,
- прагнення до самоствердження,
- завоювання авторитету,
- жага влади.

Отже, агресія в таких випадках виступає як спосіб компенсації, коли приниження іншого возвеличує особистість у власних очах.

Узагальнюючи у цілому отримані результати дослідження з означеної проблематики, можна констатувати, що під кримінальною агресією слід розуміти цілеспрямовану, деструктивну поведінку особи, яка виражається в певних діях, що мотивовані ворожістю та ненавистю до людей, суспільства та держави, і завдають шкоду життю, здоров'ю, честі та гідності, правам людини, викликають в неї психічний дискомфорт (стан напруги, тривоги, страху та інші негативні емоції), за що передбачена кримінальна відповідальність.

Висновки до розділу 1

1. Визначена історична генеза становлення соціального інституту маргінальних молодіжних угруповань. Зокрема, виявлено, що становлення та розвиток неформальних об'єднань бере свій початок в Англії в 1909 р., а на теренах України вперше з'явилися на початку ХХ ст. у формі скаутського юнацького руху, потім комуністичних об'єднань.

На підставі отриманих результатів дослідження історичних документів та нормативно-правових актів, виокремлені також наступні основні етапи виникнення, становлення та розвитку феномена вітчизняних неформальних маргінальних молодіжних угруповань:

1) 1980-ті – 1991 рр. – характеризується зародженням радянського/українського молодіжного середовища, в умовах тиску моноетнічної культури й активній протидії такому руху з боку держави та суспільства;

2) 1991–2000 рр. – пов'язаний з унормуванням, структуруванням та формальним відокремленням молодіжних угруповань, чому сприяли популяризація світових практик засобами масової інформації, ескалація соціальної агресії;

3) сучасний етап розвитку молодіжного руху, що відрізняється чіткою груповою ієрархією та виникненням специфічної субкультури (групові традиції спільної діяльності, специфічний сленг, елементи зовнішньої атрибутики тощо).

2. З'ясовано поняття і сутність функціонування в суспільстві маргінальних молодіжних угруповань та у зв'язку з цим встановлено, що основними такими об'єднаннями, спрямованими на вчинення протиправних діянь, є ті із них, дії яких носять переважно (84 %) хуліганський характер, що з часом проявляється у насильницьких агресивних протиправних діях.

Виходячи з цього, запропоновано авторське визначення «неформальних маргінальних молодіжних груп насильницької спрямованості» під якими необхідно розуміти антисоціальні стійкі структурні формування, до складу яких входить не менше 5-ти осіб

віком від 14 до 35 років, пов'язаних єдиними інтересами та потребами, що мають власну субкультуру, різний ступінь групової криміногенності, яка проявляється у вчиненні кримінальних правопорушень насильницького характеру. При цьому, сутність агресії, яка знаходить свій прояв у злочинах насильницької спрямованості, має кримінологічний (індивідуально-особистісні характеристики, що детермінують цей вид спрямованості агресії) та кримінально-правовий (протиправне насильство та особлива жорстокість) характер.

3. Встановлена змістовна спрямованість протиправної та кримінально карної діяльності маргінальних молодіжних угруповань. Зокрема, визначено, що «основу групового кодексу» їх функціонування становлять: псевдоколективізм, кругова порука, демонстрація сили, жорстокість, винахідливість покарань «зрадників» та «чужинців», що є пріоритетним у змісті так званої «кримінальної субкультури». При цьому, сприяють появі даному виду соціальної культури серед молоді й соціальні процеси, які відбуваються в маргінальному молодіжному середовищі (виникнення і розповсюдження особливого способу життя, інтенсивний розвиток молодіжного сленгу та ін.). Більш того, кримінальні норми та цінності формують у неповнолітніх загострене почуття корпоративності, кланової приналежності до групи, в якій вони вбачають гарантію самоствердження і захисту, позаяк саме в такій групі задовольняються збочені потреби вибору естетичних цінностей, які потім переносяться і на етичні норми міжособистісних відносин.

Виходячи з цього, сформульовано авторське визначення поняття «кримінальна субкультура», під яким запропоновано розуміти сукупність духовних і матеріальних цінностей, які регламентують і впорядковують життя та протиправну діяльність злочинних спільнот, включаючи маргінальні молодіжні об'єднання, що сприяє їх живучості, стійкості та суспільно-небезпечній активності. Враховуючи зазначене, констатовано також, що кримінальна субкультура за своєю суттю є агресивною, враховуючи, що вона проникає в офіційну культуру, спотворюючи та девальвуючи її цінності і норми, впроваджуючи в ній свої правила та атрибутику.

Розділ 2

Кримінологічна характеристика протиправної діяльності маргінальних молодіжних угруповань в Україні та особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення

2.1. Кримінологічно значущі показники кримінальних правопорушень, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями

Сучасний стан злочинності в Україні є однією з найбільш актуальних суспільних проблем, позаяк вона становить загрозу для безпеки всіх сфер життєдіяльності суспільства, завдає шкоди правопорядку, негативно впливає на соціальний, культурний та економічний розвиток, а також істотно підсилює рівень соціальної напруги в країні. Зокрема, у сьогоденні, в регіонах нашої держави спостерігається не лише зростання рівня злочинності, а й поява її нових форм та видів; збільшується рівень та ступінь тяжкості традиційних видів злочинів; зростає кількість випадків застосування зброї; набуває поширення використання під час вчинення злочинів високих технологій, найсучасніших досягнень науки і техніки; простежуються тенденції до виникнення такого явища, як регіональна спеціалізація злочинності; експортування певних видів злочинності з одних регіонів в інші¹²⁹. При цьому, однією з проблем, що виникла у зв'язку з цим, є активізація злочинної діяльності різноманітних маргінальних молодіжних угруповань.

Без сумніву, розробка ефективних заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, безпосередньо залежить від об'єктивних закономірностей їх вчинення, кількісних та якісних характеристик цих явищ, механізму їх вчинення. З огляду на це, необхідним є здійснення аналізу кримінальних правопорушень в межах кримінологічної характеристики, під якою в науці розуміють сукупність даних (достатньої інформації) про певний вид (групу)

¹²⁹ Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2015. 40 с.

злочинів або конкретне особливо небезпечне діяння, що використовуються для їх запобігання¹³⁰. Виходячи з цього, її функціональне призначення полягає у визначенні загальної системи ознак різних видів злочинних проявів, що використовується як інструмент їх наукового аналізу.

Як показали результати даного дослідження, у науковій літературі кримінологічну характеристику розглядають також як комплексне поняття, що охоплює поширеність відповідної протиправної поведінки, її різновидів, типові способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, місце та час вчинення, а також особливості особистості суб'єктів злочинів¹³¹, що, зокрема, характерно для маргінальних молодіжних об'єднань. При цьому, в українській кримінології переважає вузьке розуміння поняття кримінологічної характеристики окремих видів злочинів. Так, у словнику кримінологічних і статистичних термінів зазначається, що кримінологічна характеристика злочинності – це сукупність статистично виражених ознак злочинності, окремих її видів та рис особистості злочинів, які використовуються для наукового аналізу¹³².

Аналогічне у цілому поняття дається у короткому словнику кримінологічних термінів, а саме: під кримінологічною характеристикою розуміється опис ознак, закономірностей, факторів, наслідків злочинності або окремих її видів, а також рис особистостей злочинців (окремих їх типів)¹³³. Слушною, з цього приводу, як видається, є позиція І. М. Даньшина, який переконаний, що термін кримінологічна характеристика окремих видів злочинів охоплює рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку злочинів, опис особистості

130 Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. С. 93

131 Зелинский А. Ф. Криминология: учеб. пособ. Харків : Рубикон, 2000. С. 153.

132 Словарь криминологических и статистических терминов / сост. О. Г. Кальман., И. А. Христич. Харьков : ИИПП АПрН Украины, Гимназия, 2001. С. 43.

133 Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Стислий словник кримінологічних термінів: навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. С.22.

тих, хто їх вчиняє, мотиви й цілі їх злочинної поведінки¹³⁴, що, знову ж таки, важливо у контексті кримінологічної оцінки кримінальних правопорушень, які вчиняються маргінальними молодіжними групами

Враховуючи зазначене, В. В. Черней у структурі кримінологічної характеристики виокремлює такі блоки:

- 1) кримінологічно значущі ознаки злочину;
- 2) дані, що розкривають кримінологічну ситуацію вчинення злочинів такого типу;
- 3) ознаки, що визначають специфіку діяльності з запобігання злочинам¹³⁵.

Поряд з цим, варто мати на увазі, що дослідження стану кримінальних правопорушень, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, передбачає не тільки отримання всебічної та об'єктивної інформації про рівень, структуру та динаміку злочинів цієї категорії, але й врахування при цьому особливостей соціально-правової природи виникнення, функціонування та розвитку вказаних суспільних формувань. Саме тому, знання реальної ситуації про стан таких злочинів необхідне для розроблення та здійснення законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів запобігання такому виду злочинності відповідними суб'єктами профілактики, включаючи органи та підрозділи Національної поліції України.

У цілому, якщо узагальнити існуючі у науці класифікації характеристик загальної злочинності¹³⁶, то можна виділити дві групи її ознак злочинності: зовнішні та внутрішні, які у повній мірі стосуються оцінки протиправної діяльності маргінальних молодіжних угруповань.

Зокрема, до зовнішніх ознак злочинів включається територіальна, об'єктна та інша розповсюдженість, мотивація, соціальна спрямованість та суспільна небезпечність кримінальних правопорушень. При цьому, враховуючи отримані результати даного

134 Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. С. 8-9.

135 Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. Збірник наукових праць. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 300 с.

136 Там само.

дослідження, особливої уваги заслуговує така ознака злочину, як суспільна небезпечність, яку, як видається, не слід ототожнювати із суспільною небезпечністю злочину у кримінальному праві. Так, за визначенням І. М. Даньшина¹³⁷, злочинність спотворює суспільну свідомість та перешкоджає реалізації природного позитивного потенціалу людини, у чому й знаходить своє вираження суспільна небезпечність злочинів, внутрішніми характеристиками яких є стійкість, активність та організованість, що важливо у контексті пізнання правового механізму протиправної діяльності маргінальних молодіжних об'єднань, враховуючи, що кримінологічна характеристика, так само як і розроблення комплексу заходів з профілактики злочинів, виступає однією зі складових цілісної системи запобігання злочинам.

Поряд з цим, як з цього приводу зауважив А. М. Бабенко, врахування під час організації запобігання злочинам лише загальнодержавних показників призводить до односторонності у сприйнятті інформації, ігнорування її негативних тенденцій на окремих територіях, що обумовлює викривлення реального стану. За таких умов державні та правоохоронні органи не працюють на випередження злочинності, втрачають ініціативу, своєчасно не локалізують осередків спалаху суспільно-небезпечних діянь, а в окремих регіонах – «донорів кримінальних правопорушень», внаслідок чого відбувається суттєве зниження ефективності заходів, спрямованих на запобігання злочинності у державі в цілому¹³⁸. Саме тому, як обґрунтовано вважає В. С. Батиргарєєва, кримінологічна характеристика повинна включати тільки ті параметри злочинності, які є на момент вивчення, без включення активного попереджувального

137 Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. С.97.

138 Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2015. 40 с.

впливу на них: кількісно-якісні показники, властивості особи злочинця і потерпілого, а також причини і умови злочинних проявів¹³⁹.

З огляду на це, можна констатувати, що кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, в обов'язковому порядку повинна охоплювати всі кримінологічно значущі ознаки загальної та видової злочинності, що є загальновідомими в кримінології та на практиці, а саме: рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, характер, стан, «ціну», латентність тощо.

Як встановлено у ході даного науково пошуку, зазначені показники дають змогу забезпечити реалізацію призначення кримінологічної характеристики щодо встановлення її детермінантів і взагалі кримінологічної ситуації, а також сприяють розробленню та впровадженню заходів і засобів запобігання злочинам. При цьому, відповідно до критерію комплексності та повноти вказаної характеристики, вона має спрямовуватись також і на встановлення особливостей особи злочинця, що однаковою мірою стосується як дослідження детермінаційного комплексу причин і умов злочинності, так і її запобігання.

Враховуючи ускладнення криміногенної ситуації в Україні, слід активізувати подальші пошуки більш ефективних заходів запобігання злочинності, включаючи у середовищі маргіналів. Як видається одним із перспективних напрямків кримінологічних досліджень є вдосконалення вітчизняної системи запобігання на основі отриманих комплексних знань про закономірності функціонування та детермінації регіональної злочинності, яка є базовою для розвитку протиправної діяльності маргінальних молодіжних угруповань та являє собою:

- 1) всебічне вивчення «регіональних особливостей злочинності»;

139 Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2002. С.7.

2) виявлення закономірностей, що відображають територіальне спільне й відмінне у стані, регіональній структурі розподілу, динаміці, інтенсивності, географії розповсюдженості злочинності;

3) групування регіонів за рівнем кримінальної враженості територій.

Знову ж таки, основною метою дослідження регіональної злочинності маргінальних молодіжних угруповань є виявлення закономірностей функціонування системи регіональної злочинності у цілому, позаяк інформація про них складає основу системи запобігання злочинності.

Такий висновок витікає з аналізу даного виду кримінальних правопорушень, які мали місце в Україні останнім часом. Так, протягом 2020 р. криміногенна ситуація в державі дещо покращилася, але залишалася складною. При цьому переважала тенденція зменшення більшості видів кримінальних правопорушень, але чисельність деяких з них зросла, включаючи й ті, що стосуються протиправної діяльності маргінальних молодіжних угруповань.

Зокрема, чисельність заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, що надійшли до органів національної поліції і були зареєстровані в журналі єдиного обліку (ЄО) у 2020 р.(далі – заяви та повідомлення), на відміну від попередніх років, зросла на 2,3 % (2017 р.: +8,9 %; 2018 р.: +8,1 %; 2019 р.: –1,2 %) і становила 7 млн. 381тис. 550. Причому продовжилося скорочення кількості заяв з ознаками кримінальних правопорушень (–7,6 %) та зростання числа заяв та повідомлень без таких ознак (+3,6 %).

У той самий час, у 2020 р. в ЄРДР було зареєстровано 784 тис. 096 (–6,7 %) діянь з ознаками кримінальних правопорушень. З них чисельність облікованих кримінальних правопорушень склала 360622, що на 18,8 % менше аналогічного показника попереднього року (2017 р.: –11,6 %; 2018 р.: –7,0 %; 2019 р.: –8,8 %). З числа кримінальних правопорушень злочини склали 262тис. 339 (72,7 %), а кримінальні проступки – 98тис. 283 (27,3 %).

Кількість діянь, провадження щодо яких були закриті за реабілітуючими обставинами, дорівнювала 423тис.474 (+6,9 %)

(2017 р.: –1,0 %; 2018 р.: –18,7 %; 2019 р.: –7,5 %). Їх частка серед всіх посягань, інформація щодо яких зареєстрована в ЄРДР, становила у звітному році 54,0 % (2017 р.: 50,1 %; 2018 р.: 46,8 %; 2019 р.: 47,2 %) ^{140 141 142}.

У 2020 р. продовжилася тенденція скорочення кількості умисних *тяжких тілесних ушкоджень* (ст. 121), яка триває з 2015 р. Було зареєстровано 1703 таких випадків, що менше показника попереднього року на 12,2 % (2015 р.: –19,8 %; 2016 р.: –10,2 %; 2017 р.: –7,1 %; 2018 р.: +1,6 %; 2019 р.: –8,9 %). Аналогічна динаміка була характерною й для зазначених *діянь, що спричинили смерть потерпілого* (ч. 2 ст. 121). Їх чисельність скоротилася до 506 випадків, що менше показника 2019 р. на 12,6 % (2014 р.: –4,1 %; 2015 р.: –10,9 %; 2016 р.: +2,6 %; 2017 р.: –12,2 %; 2018 р.: +7,8 %; 2019 р.: –12,4 %).

Для *тілесних ушкоджень середньої тяжкості* (ст. 122) у 2014–2019 рр. була характерною тенденція переважного зниження. За ці роки їх чисельність зменшилася з 5402 до 2804 випадків (в 1,9 раза). Натомість у 2020 р. кількість таких посягань збільшилася на 15,8 % і становила 3248 (рис. 1).

140 Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.

141 Довідка про злочини, учинені в Україні за 2015–2020 рр.: службовий документ / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2021. 124 с.

142 Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

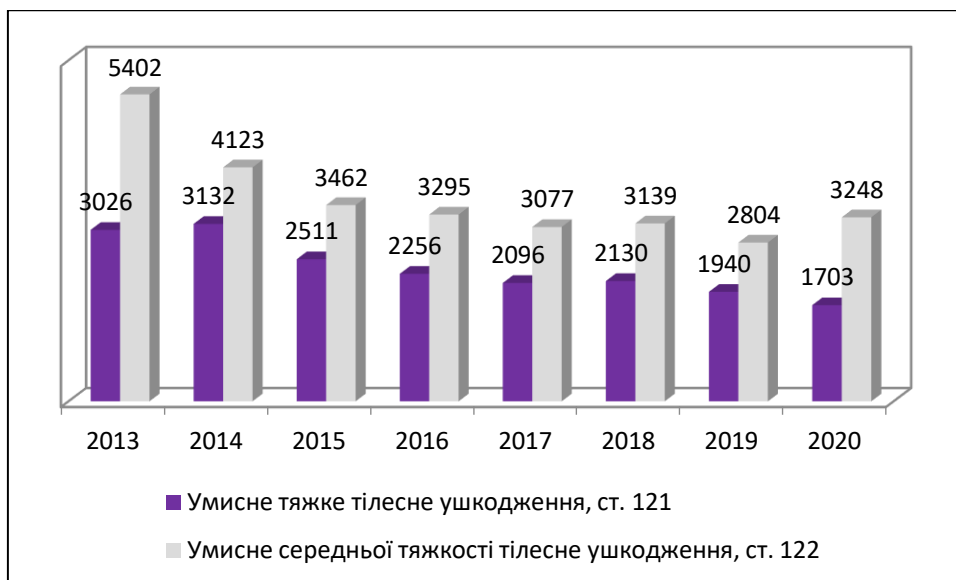

Рис. 1. Умисні тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження

Умисні легкі тілесні ушкодження (ст. 125) після початку їх максимально повної реєстрації та обліку у 2013 р. стали найбільш поширеним видом кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи. У 2013 р. на них приходилося 69,7 % посягань цієї категорії, у 2014–2017 рр. цей показник перевищував 60 %, у 2018–2019 рр. становив понад 59 % і у 2020 р. дорівнював 58,2 %. Їх абсолютна чисельність протягом 2014–2017 рр. постійно скорочувалася (2013 р. – 50018; 2018 р. – 23447, зменшення у 2,1 раза), у 2019 р. – зросла незначним чином і становила 24339 (+4,1 %), а у 2020 р. знову скоротилася на 10,9 % і склала 21741 (рис. 2).

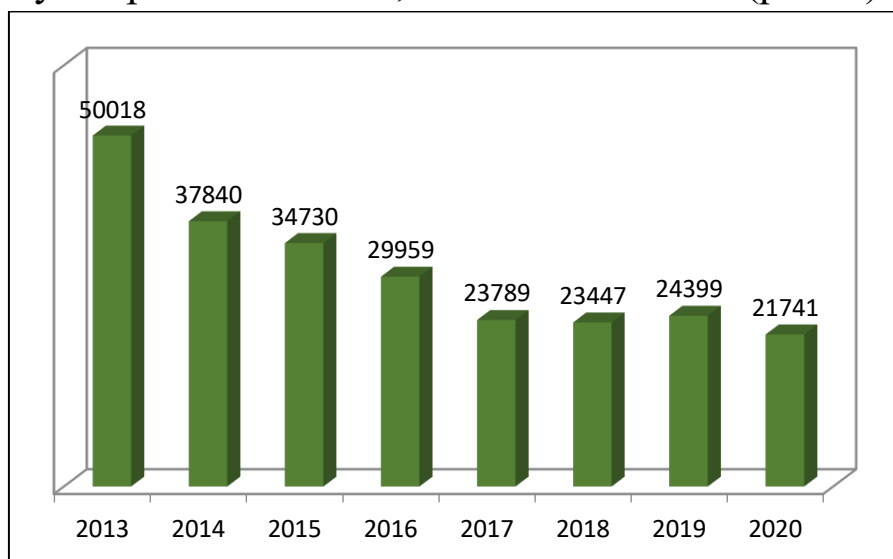

Рис. 2. Умисні легкі тілесні ушкодження

Тенденції динаміки ще ряду відносно поширених кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи є наступними:

побої і мордування (ст. 126) – кількість таких випадків у 2014–2017 рр. зменшилася з 3001 до 815 (у 3,7 раза), у наступні два роки їх чисельність істотно збільшилася (+62,0 % та +25,8 %) і склала 1661, а у 2020 р. – зменшилася до 1298 (–21,9 %);

погроза вбивством (ст. 129) – динаміка цих діянь була такою ж як випадків побоїв і мордування – протягом 2014–2017 рр. значне зменшення з 1714 до 926 (в 1,9 раза), у 2018–2019 рр. – зростання до 1248 (+17,3 % та +14,9 %) і скорочення у 2020 р. до 973 (22,0 %);

необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128) – число таких кримінальних правопорушень протягом розглядуваного періоду не зазнавало значних коливань – у 2014–2015 рр. воно зменшилося з 911 до 747 (–18,0 %), у наступні 4 роки зросло до 933 й у 2020 р. зменшилося до 865 (–7,3 %);

вбивства через необережність (ст. 119) – чисельність кримінальних правопорушень переважно зменшувалася. У 2013 р. вона становила 219, у наступні 2 роки скоротилася до 169, а у 2016 р. збільшилася до 180. В останні 4 роки вказаного періоду цей показник перебував на рівні 134–137 випадків за рік (2020 р. – 135);

катування (ст. 127) – кількість цих суспільно небезпечних посягань була відносно незначно, але спостерігалася тенденція до її зростання. У 2014–2018 рр. їх чисельність збільшилася з 51 до 163 (у 3,2 рази), у 2019 р. дорівнювала 140, а у 2020 р. зменшилася до 129.

Протягом аналізованого періоду спостерігалася тенденція переважного скорочення кількості кримінальних правопорушень, вчинених у громадських місцях, яка підсилилася в останні чотири роки періоду, що розглядається. Так, динаміка *кримінальних правопорушень, вчинених у громадських місцях*, відрізнялася від динаміки всієї протиправності (рис. 3). Після незначного зростання у 2014 р. з 109тис. 688 до 111тис. 873 (+2,0 %), у наступні роки їх чисельність то зменшувалася, то стабілізувалася на рівні попереднього року. У 2015 р. відбулося зниження цього показника до 103тис. 948 (–

7,1 %), а в 2016 р. він майже не змінився (–0,4 %). Далі, у 2017 р. зафіксовано значне зменшення цих діянь до 76тис.804 (–25,8 %) та залишення їх кількості на цьому рівні у наступному році – 76тис. 242 (–0,7 %). У 2019 р. число кримінальних правопорушень, вчинених у громадських місцях, знову скоротилося на 10,1 % до 68тис. 545, а в останньому році відбулося ще більш суттєве зниження (–28,9 %), в результаті якого було встановлено 48тис. 749 таких діянь, що менше, ніж на початку періоду аналізу у 2,3 рази.

Рис. 3. Кримінальні правопорушення, вчинені у громадських місцях

Динаміка двох основних видів кримінальних правопорушень цієї категорії – *посягань, вчинених на вулицях (дорогах), площах, у парках, скверах*, та *діянь, які відбулися в інших громадських місцях*, в цілому співпадала з динамікою всіх вчинків у громадських місцях, але були і певні особливості. Чисельність вуличних посягань протягом аналізованого періоду майже постійно скорочувалася, особливо суттєво у 2017 р. (–25,8 %). У 2013 р. вона становила 66тис.971, а у 2020 р. – 28952, тобто знизилася у 2,3 рази. Число діянь другої групи у 2014 р. зросло з 42тис.717 до 45тис.618 (+6,8 %). У наступні три роки воно зменшилося до 31тис.097 у 2017 р. (–31,8 %). У 2018 р. зросло на 8,6 % до 33тис.777, а в останні два роки знову скоротилося, спочатку

на 10,0 %, а потім на 34,9 % та у 2020 р. дорівнювало 19тис.797, що менше, ніж у 2013 р. у 2,2 рази¹⁴³.

Впродовж розглядуваного періоду співвідношення часток кримінальних правопорушень цих видів серед всіх посягань, вчинених у громадських місцях, дещо коливалося, але загалом змінювалося несуттєво. Частка вуличних посягань складала в середньому 58,7 %, а злочинів в інших громадських місцях відповідно – 41,3 %.

Серед кримінальних правопорушень, вчинених у громадських місцях, злочини складали 71,6 %, а *кримінальні проступки* – 28,4 %. Причому такий розподіл був характерним для всіх типів громадських місць.

У структурі діянь, вчинених у громадських місцях, за видами традиційно переважали крадіжки (в середньому – 53,6 %; 2020 р. – 52,9 %); грабежі (14,2 % та 9,1 % відповідно); порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (4,5 % та 6,0 %); випадки незаконного заволодіння транспортним засобом (4,3 % та 3,4 %), у тому числі, автомобілями (3,3 % та 2,4 %) та хуліганські прояви (3,1 % в середньому та 3,1 % у 2020 р.).

Спостерігалось зменшення як посягань, вчинених на вулицях (дорогах), площах, у парках, скверах, так і тих, які відбулися в інших громадських місцях. У 2018 р. при зниженні чисельності вуличних злочинів кількість посягань, вчинених в інших громадських місцях помітно зросла, хоча у 2019 р. зменшення числа вчинених злочинів спостерігалось в обох видах громадських місць. На істотне зниження чисельності кримінальних правопорушень цієї категорії у 2020 р. вплинули карантинні обмеження, обумовлені пандемією COVID-19. Останній фактор визначив призупинення у 2020 р. тенденції збільшення частки посягань, які вчиняються в інших громадських місцях – нічних клубах, кафе, видовищних закладах, підприємствах торгівлі тощо.

143 Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 53–54.

Протягом аналізованого періоду чисельність кримінальних правопорушень в більшості регіонів мала схожу динаміку – або зростала або зменшувалася в більшості з них (виключення: 2014 р. та 2016 р.). Зокрема у 2017–2020 рр. зниження кількості кримінально караних діянь щороку відбувалося у 20–21 регіоні з 25 (2020 р. – у 21).

Розподіл регіонів України на групи за величиною коефіцієнту інтенсивності кримінальних правопорушень у ці роки не зазнав надто суттєвих змін, але певні переміщення регіонів між цими групами відбулися. Найвищі показники інтенсивності кримінальних посягань були характерними для східних, південних областей та м. Києва – регіонів з високим рівнем промислового розвитку та урбанізації, середні – для центральних та північних областей, де ці показники були меншими, та низькі – для західних областей, в яких більшість жителів складають мешканці сіл, а рівень розвитку промисловості залишається низьким. При цьому в останні три роки відбулося значне зростання коефіцієнту інтенсивності кримінальних правопорушень у Миколаївській, Херсонській, Чернігівській, Полтавській та Кіровоградській областях, які з 2018 р. перемістилися до групи регіонів з найвищими значеннями цього показника.

Серед всіх кримінальних правопорушень природно превалюють діяння, вчинені у містах, на які приходить понад $\frac{3}{4}$ всіх посягань, вчинених в країні. Динаміка кількості міських та сільських злочинів протягом розглядуваного періоду співпадала, але темпи скорочення перших були більшими.

Значним залишається відсоток кримінальних правопорушень, облікованих в обласних центрах, який у 2020 р. дещо збільшився.

Чисельність кримінальних правопорушень *проти громадського порядку та моральності* у 2014–2016 рр. постійно зменшувалася (з 10тис.949 до 7тис.715, –29,5 % за вказаний період), у наступні два роки вона збільшувалася незначним чином (+2,3 % та +4,7 % відповідно) і становила у 2018 р. 8263. У 2019–2020 рр. відновилося тенденція зниження і в останньому році було обліковано 5756 таких посягань (–20,0 % та –13,0 %) (рис. 4). Серед цих кримінальних правопорушень

більшість є злочинами (4819; 83,7 %) та (937; 16,3 %) кримінальними проступками.

Біля половини кримінальних правопорушень вказаної спрямованості становлять випадки хуліганства, чисельність яких після зниження у 2014–2017 рр. стабілізувалася у 2018–2020 рр. приблизно на одному рівні, а у 2020 р. помітно скоротилася на фоні введення в країні жорстких карантинних обмежень, пов’язаних з коронавірусною пандемією. Серед хуліганських проявів понад 70 % приходилося на злочини.

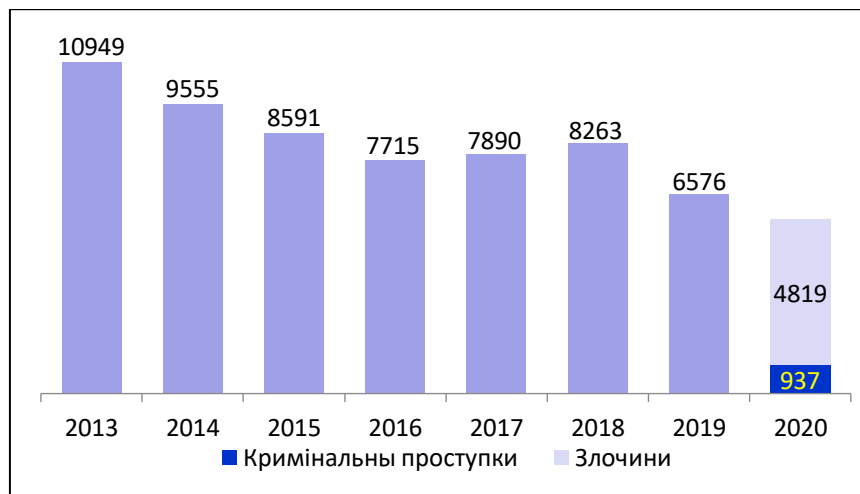

Рис. 4. Кримінальні проступки проти громадського порядку та моральності

Для випадків хуліганства (ст. 296) – найбільш поширеного діяння цієї категорії (середня частка від кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності – 48,6 %), протягом періоду аналізу була характерна тенденція майже постійного зниження, особливо суттєвого у 2014 р. (–21,4 %), 2015 р. (–17,0 %) та 2020 р. (–26,1 %), в результаті чого їх кількість зменшилася з 6315 у 2013 р. до 2513 у 2020 р. (зниження в 2,5 раза) (рис. 5). Серед цих кримінальних правопорушень в останньому році 1780 діянь (70,8 %) були злочинами та 733 (29,2 %) – кримінальними проступками.

Рис. 5. Хуліганство

За кількістю вчинених (zareєстрованих) хуліганств усі регіони України розподілено на п'ять категорій:

1) регіони з дуже високим рівнем вчинення хуліганств (більше 300 на рік; м. Київ та Харківська область, іноді – Дніпропетровська область);

2) регіони з високим рівнем вчинення хуліганств (від 200 до 299 на рік; Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Львівська, Одеська області);

3) регіони з середнім рівнем вчинення хуліганств (від 100 до 199 на рік; Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Луганська, Сумська, Хмельницька, Черкаська та Чернівецька області);

4) регіони з помірним рівнем вчинення хуліганств (від 50 до 99 на рік; Волинська, Донецька, Запорізька, Полтавська, Рівненська, Тернопільська області);

5) регіони з низьким рівнем вчинення хуліганств (від 1 до 49 на рік; Кіровоградська та Херсонська області).

Наголошено на тому, що всім регіонам України властива тенденція зниження рівня вчинення хуліганств. Вона обумовлюється, перш за все, впровадженням безпекових проектів в Україні,

запровадженням діяльності патрульної поліції, реформуванням правоохоронних органів та діджиталізацію суспільного життя¹⁴⁴.

Також кримінологічно значущою є інформація про місце вчинення хуліганства. За офіційними статичними відомостями більшість хуліганств вчиняється у громадських місцях. Так, у 2016 році у громадських місцях вчинено 2442 хуліганства (62,6 %), в тому числі на вулицях – 1596 (41 %); у 2017 році у громадських місцях вчинено 2073 хуліганства (62,7 %), в тому числі на вулицях – 1346 (40,6 %); у 2018 році у громадських місцях вчинено 1878 хуліганств (58,4 %), в тому числі на вулицях – 1197 (37,2 %); у 2019 році у громадських місцях вчинено 2065 хуліганств (62,8 %), в тому числі на вулицях – 1296 (39,4 %); у 2020 році у громадських місцях вчинено 1425 хуліганств (59,4 %), в тому числі на вулицях – 1018 (42,4 %).

Більш детальну інформацію отримано за результатом аналізу кримінальних проваджень. До громадських місць можна віднести вулиці, прибудинкові території, парки та сквери. На цих об'єктах вчинено 69 % (695) хуліганств. На вулиці вчинено 282 хуліганства (28 %), на прибудинковій території – 242 хуліганства (24 %), у парках та скверах – 171 хуліганство (17 %). Також, серед місць, де найбільш часто вчиняють хуліганства, слід виокремити будівельні майданчики, місця біля промислової будівлі (131, або 13 %), в транспорті (101, або 10 %), на спортивно-побутових спорудах (81, або 8 %).

Стосовно часу вчинення хуліганств, то більшість з них вчиняється з 18.00 до 02.00. Так, з 18.00 до 20.00 вчинялось 10 % хуліганств, з 20.00 до 22.00 – 19 % хуліганств, з 22.00 до 00.00 – 17 % хуліганств, з 00.00 до 02.00 – 10 % хуліганств. В інші часові межі вчиняється приблизно однакова кількість хуліганств (від 3 % до 5 %). Однак, слід зазначити, що дещо вирізняються такі часові межі, як: з 02.00 до 04.00, з 12.00 до 14.00 – 6 %, з 14.00 до 16.00 – 9 %, з 16.00 до 18.00 – 8 %. У цілому, часові межі вчинення хуліганств обумовлені соціально-біометричними ритмами життя соціуму. Вечірній та нічний

144 Демчишин Д. А. Кримінологічна характеристика та запобігання хуліганству в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Маріуполь, 2021. С.10.

час вчинення хуліганств також багато в чому обумовлений сподіванням хуліганів на те, вони зможуть уникнути відповідальності, а також вжиттям алкогольних напоїв у вечірній час та обумовленою цим жагою до порушення громадського порядку. Стосовно підвищення рівня вчинення хуліганств у часовий проміжок від 14.00 до 18.00, то воно обумовлено завершенням навчання у здобувачів освіти та вільним часом молоді.

Як встановлено у ході даного дослідження, учені, які вивчали хуліганство у системі вуличної злочинності, з'ясували, що результати різних досліджень свідчать про те, що вулична злочинність є одним з найбільш латентних видів злочинності. При цьому, за деякими видами злочинів, вчинених на вулиці, рівень латентних злочинів по відношенню до зареєстрованих досягає співвідношення 1:3, а іноді 1:549 (латентність вуличної злочинності становить від 1/3 до 2/3 від загальної їх кількості)^{145 146}.

Враховуючи зазначене, В. В. Артюхова небезпідставно зробила висновок про те, що хуліганство належить до природно латентних кримінальних правопорушень. На її думку, про належність хуліганства до природно латентних злочинів свідчить низка обставин, а саме: значна кількість хуліганських діянь характеризується тим, що єдиною зацікавленою особою щодо ініціювання початку досудового розслідування, притягнення винних осіб до відповідальності, відшкодування завданої злочином шкоди є власне потерпілий. У той самий час, відсутність законодавчого закріплення ознаки потерпілого у ч. 1 ст. 296 КК України, тобто фізичної особи, якій завдано шкоди такими діями, як показує практика, сприяє ігноруванню правоохоронними органами необхідності фіксації фактів хуліганства¹⁴⁷.

145 Півень А. В. Кримінологічна характеристика та профілактика вуличної насильницької злочинності: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. С.73.

146 Беліков К. А. Кримінологічна характеристика та запобігання вуличній злочинності в Україні: дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2020. С.93.

147 Артюхова В. В. Хуліганство: кримінально-правове та кримінологічне пізнання : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. С. 128-129.

З огляду предмета даного дослідження, важливою є й інша кримінологічно значуща інформація, що у тому числі стосується маргінальних молодіжних угруповань. Так, у 2019–2020 рр. мало місце дуже суттєве скорочення чисельності таких розповсюджених злочинів цієї спрямованості, як факти наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297 КК). Зокрема, якщо у 2013–2018 рр. вона коливалася на рівні 1500–2000 випадків на рік, то в останні два роки скоротилася майже у 2 рази та у 2019 р. складала 1081 (–46,6 %), а у 2020 р. – 1081 (–0,4 %).

Звертає на себе увагу у зв'язку з цим й динаміка випадків втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК). Так, як показали результати аналізу вивчення даного виду кримінальних правопорушень, їх чисельність постійно зменшувалася (особливо суттєво у 2014 р: –22,1 %; 2016 р.: –38,8 % та 2019 р.: –34,2 %) і загалом скоротилася з 791 у 2013 р. до 154 у 2019 р., тобто у 5,1 рази. У 2020 р. вона дещо зросла до 160 випадків (+3,9 %), але залишається низькою. Таким чином, органи національної поліції у певній мірі зменшили зусилля щодо виявлення злочинів даного виду, що є важливим фактом у сенсі необхідності підвищення у сучасних умовах запобіжної діяльності в Україні.

Зокрема, постійної уваги потребує стан таких небезпечних злочинів цієї спрямованості, як масові заворушення (ст. 294 КК). Так, після дуже значного зростання на фоні загострення суспільно-політичної ситуації в країні у 2014 р. з 5 до 148 число масових заворушень скоротилося, але залишається значимим (2015 р.: 24; 2016 р.: 9; 2017 р.: 8; 2018 р.: 12; 2019 р.: 11; 2020 р.: 7). Як видається, органи Національної поліції повинні і в подальшому приділяти підвищену увагу роботі щодо запобігання та протидії цим злочинам.

Звертає у зв'язку з цим на себе увагу і той факт, що частка осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі групи, включаючи маргінальні молодіжні об'єднання, у 2014–2015 рр. зросла з 10,8 % до 12,4 %, у наступні чотири роки скоротилася до 6,9 %, а у 2020 р.

залишилася на минулорічному рівні та дорівнювала 7,0 % (2016 р. – 10,5 %; 2017 р. – 9,7 %; 2018 р. – 8,1 %; 2019 р. – 6,9 %). Поряд з цим, після скорочення у зазначені вище роки, у 2018–2019 рр. збільшилося число розслідуваних кримінальних правопорушень, вчинених групою осіб, у тому числі маргінального спрямування, при тому, що їх частка серед всіх таких діянь коливалася протягом аналізованого періоду з переважанням тенденції зменшення.

Як встановлено в ході даного дослідження, значне зниження відсотку групових злочинів пов'язано з недостатньою активністю працівників Національної поліції щодо виявлення всіх учасників кримінальних правопорушень. Так, чисельність кримінальних правопорушень, вчинених групою осіб у 2013 р., дорівнювала 13 тис.160, а в наступні роки вона майже кожного року коливалася то в бік зростання, то зниження, але загалом скоротилася за період аналізу до 8 тис. 976 (–31,8 % до рівня 2013 р.). Проте слід звернути увагу на те, що у 2020 р., на відміну від більшості кримінальних посягань, число цих діянь зросло на 14,5 %.

Як показали результати вивчення архівних кримінальних проваджень, таке збільшення відбулося за рахунок суттєвого зростання встановлених фактів вчинених групою осіб деяких видів злочинів, а саме: незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів з 651 у 2019 р. до 1134; шахрайства – з 444 до 836; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, а також збуту чи використання підроблених документів, печаток, штампів з 240 до 331 та службового підроблення зі 130 до 423. При цьому, відсоток групових посягань спочатку збільшився з 6,2 % у 2013 р. до 8,7 % у 2015 р., потім скоротився до 4,9 % у 2019 р., а в 2020 році зріс до 5,9 %.

Аналогічні тенденції зберіглись і в подальші роки, у тому числі і з участю маргінальних молодіжних угруповань, що можна віднести до однієї з детермінант, яка сприяє вчиненню зазначених вище кримінальних правопорушень та свідчить про недостатні зусилля

суб'єктів запобіжної діяльності щодо їх нейтралізації, блокування, усунення тощо.

Що ж стосується розподілу кримінальних правопорушень різних кримінологічних груп на злочини та проступки, то слід зауважити, що серед діянь, вчинених групою осіб, включаючи маргінального спрямування, майже всі (97,1 %) є злочинами. Також, більший ніж загальний, відсоток злочинів (90,4 %), спостерігається серед посягань, вчинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення. Цікавим є і той факт, що у структурі суспільно небезпечних діянь, вчинених неповнолітніми або за їх участі, а також у стані алкогольного сп'яніння, цей показник майже не відхиляється від загального та складає 82,8 % та 80,3 % відповідно.

Важливим у кримінологічній характеристиці злочинів, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, є такий показник, як кількість направлених до суду завершених на досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо осіб, які раніше вчиняли злочини. Так, протягом останніх років чисельність таких справ, помітно скоротилася, але їх частка у загальній кількості кримінальних проваджень залишається значною.

У цьому контексті, можна вести мову і про кримінологічно значущі показники вчинених такими особами злочинів, що стосуються незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; незаконного заволодіння транспортним засобом; домашнього насильства тощо.

Отже, рецидивісти (ст. 34 КК) залишаються соціальною групою з високим кримінальним потенціалом, поведінка яких суттєво позначається на кримінальній ситуації в Україні, включаючи й середовище, у якому функціонують протиправні маргінальні об'єднання.

Поряд з цим, звертає на себе увагу той факт, що останнім часом продовжується тенденція щодо суттєвого зменшення кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх

участі, в результаті чого відсоток таких діянь скоротився до незначної величини.

Як показали результати даного дослідження, таке зниження пов'язано з двома факторами:

а) гуманізацією кримінально-правової політики держави щодо неповнолітніх, в результаті чого значна частина таких правопорушників не притягуються до кримінальної відповідальності;

б) зміною в останні десятиріччя інтересів, звичок, типових форм поведінки більшості неповнолітніх, які впливають на прагнення до вчинення ними кримінально протиправних вчинків.

Зокрема, кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участі, у 2013 р. дорівнювала 8781. Протягом наступних років вона майже постійно (виключення 2017 р.: +7,2 %) скорочувалася та у 2020 р. становила 3708, що менше, ніж у 2019 р., на 9,3 % та у 2,4 рази, ніж на початку періоду аналізу. Частка таких посягань серед розслідуваних також скоротилася з 4,1 % до 2,4 %. В той же час, відбулося суттєве зростання вчинених неповнолітніми або за їх участі випадків шахрайства (з 70 до 144; у 2,1 рази), незаконного заволодіння транспортним засобом (з 193 до 247; +30,0 %), а також у 11 разів – з 16 до 180 фактів – незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

У 2020 р., як і в попередні роки, найбільш кримінально активними були особи у віці 18–28 років. Кількість виявлених правопорушників цієї вікової групи у розрахунку на 100 тисяч населення даного віку становила 549 (2016 р. – 534; 2017 р. – 624; 2018 р. – 620; 2019 р.: – 578). Далі дуже близько до них були особи віком 29–39 років – 510 (2016 р. – 476; 2017 р. – 590; 2018 р. – 590; 2019 р. – 557). Вперше за весь період аналізу на третьому місці опинилися особи, віком 40–54 років – 296 (2016 р. – 238; 2017 р. – 295; 2018 р. – 309; 2019 р. – 306). Це відбулося за рахунок подальшого скорочення кримінальної активності осіб віком 16–17 років до 257 (2016 р. – 379; 2017 р. – 406; 2018 р. – 359; 2019 р.: – 307). Далі йдуть групи осіб у віці 14–15 років – 137 (2016 р. – 158; 2017 р. – 216; 2018 р.

– 190; 2019 р. – 166), 55–59 років – 125 (2016 р. – 101; 2017 р. – 121; 2018 р. – 132; 2019 р. – 124) та 60 років і старше – 39 (2016 р. – 30; 2017 р. – 35; 2018 р. – 37; 2019 р. – 38).

Отже, виходячи з проведеного аналізу, слід констатувати, що впродовж останніх років (2013-2020 рр.) спостерігається скорочення злочинної активності осіб, молодших 40 років, у тому числі маргінального спрямування, та стабілізація цього показника серед осіб старших вікових груп.

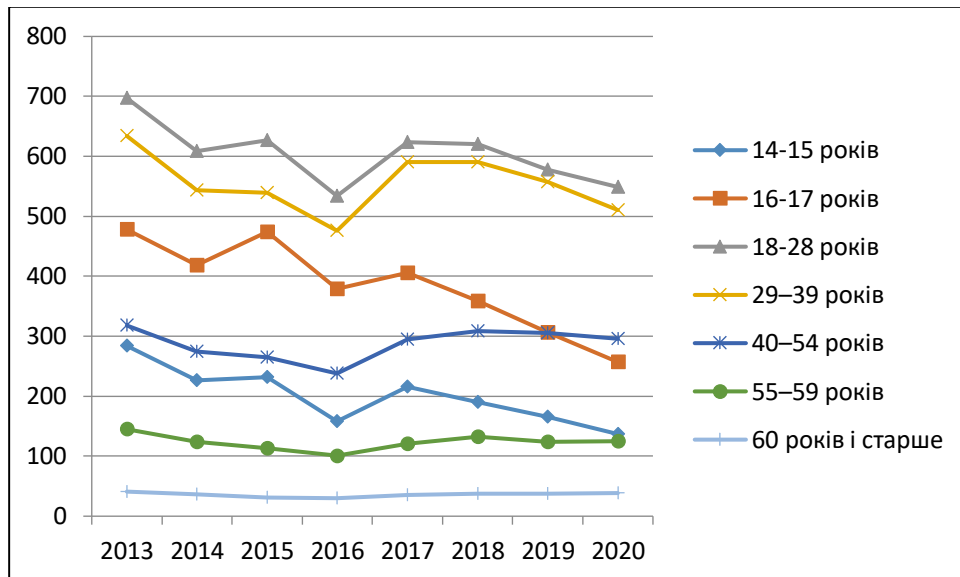

Рис. 6. Коефіцієнти кримінальної активності виявлених осіб певного віку, які вчинили кримінальні правопорушення, на 100 тис. населення країни певної вікової групи

Ще одним цікавим та, одночасно, кримінологічно важливим показником при оцінці злочинності, суб'єктами яких були особи з числа маргіналів, є відомості щодо їх кількості, що на час вчинення кримінальних правопорушень, ніде не працювали і не навчалися, а саме – спостерігається чітка тенденція щодо їх зростання у загальній структурі злочинності. Так, у 2020 р. відсоток таких осіб складав 74,5 % (2016 р. – 65,1 %; 2017 р. – 67,7 %; 2018 р. – 70,9 %; 2019 р. – 72,4 %).

Рис. 7. Структура виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2020 р., за соціальним станом

При цьому, частка офіційних безробітних серед виявлених правопорушників щорічно зменшується та, зокрема, й у 2020 році становила 5,7 % (2016 р. – 11,6 %; 2017 р. – 9,9 %; 2018 р. – 8,1 %; 2019 р. – 6,6 %).

Натомість, відсотковий показник учнів та студентів навчальних закладів був незначним і дорівнював у 2020 році 3,3 % (2016 р. – 4,6 %; 2017 р. – 4,2 %; 2018 р. – 3,8 %; 2019 р. – 3,5 %).

Практично незмінними залишалися зазначені показники щодо інших категорій порушників. Зокрема, їх питома вага у загальній структурі злочинності у 2020 р. склала 16,5 % (2016 р. – 18,7 %; 2017 р. – 18,3 %; 2018 р. – 17,2 %; 2019 р. – 17,5 %).

Як показали результати даного дослідження, аналогічні тенденції були характерними для осіб, що вчиняли кримінальні правопорушення, критерієм оцінки яких був за рівень освіти, що в останні роки практично не змінювався та у 2020 р. мав наступний вигляд (рис. 8).

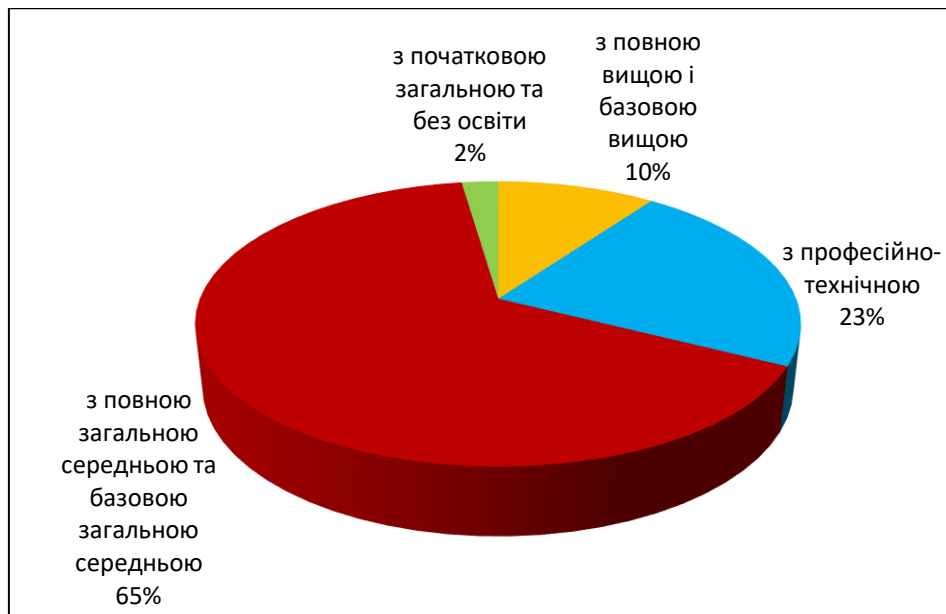

Рис. 8. Структура виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2020 р., за рівнем їх освіти

Зокрема, особи з повною загальною середньою та базовою загальною середньою освітою складають 65,2 % (2016 р. – 63,3 %; 2017 р. – 63,2 %; 2018 р. – 63,7 %; 2019 р. – 63,4 %), з професійно-технічною освітою – 22,4 % (2016 р. – 24,4 %; 2017 р. – 24,1 %; 2018 р. – 24,3 %; 2019 р. – 24,5 %), з повною вищою і базовою вищою освітою – 10,0 % (2016 р. – 9,2 %; 2017 р. – 9,7 %; 2018 р. – 9,3 %; 2019 р. – 9,7 %), з початковою загальною освітою та без освіти – 2,3 % (2016 р. – 3,1 %; 2017 р. – 3,0 %; 2018 р. – 2,6 %; 2019 р. – 2,5 %).

Встановлено також, що протягом зазначеного вище періоду дуже суттєво знизилася кількість кримінальних правопорушень, вчинених у стані алкогольного сп'яніння. Так, у 2013 р. вона дорівнювала 30018, а наприкінці – 9526, тобто скоротилася у 3,2 рази. Відсоток таких діянь серед всіх, закінчених розслідуванням, також значно зменшився – з 14,1 % до 6,3 %. Слід зазначити, що скорочення злочинів, вчинених у стані алкогольного сп'яніння, відбулося майже по всіх видах кримінальних правопорушень, включаючи і ті, суб'єктами яких були особи маргінального спрямування. Виключення, хіба що, становлять випадки домашнього насильства (зростання у 2,5 рази з 220 у 2019 р. до 558 у 2020 р.), умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (+11,5 %; з 252 до 281), зґвалтування (+19,4 %; з 77 до 92), порушення

недоторканості житла (+32,7 %; з 205 до 272), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (+2,9 %; з 510 до 525), у т.ч., що спричинило смерть потерпілого (+8,5 %; з 187 до 203), погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (+11,8 %; з 211 до 236).

Знову ж таки, як свідчать результати даного наукового пошуку, протягом 2014–2018 рр. спостерігалася тенденція щодо зменшення відсотку виявлених осіб, які вчинили правопорушення у стані алкогольного сп'яніння (2016 р. – 13,0 %; 2017 р. – 9,9 %; 2018 р. – 8,6 %). Так, в останні роки цей показник не змінився та становив 8,6 %, тобто зазначена тенденція призупинилась.

Аналогічна ситуація склалась й щодо кількості виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а саме : з 2017 р. продовжується їх скорочення, яке у 2020 р. воно навіть посилилось. Як видається, таке зниження, у першу чергу, пов'язано зі зменшенням чисельності облікованих і розкритих кримінальних правопорушень, тобто у більшій мірі лежить у площині латентної злочинності.

Якщо злочинність маргінальних молодіжних угруповань оцінювати через такий критерій, як стать особи злочинця, то серед правопорушників незмінним залишається абсолютне переважання чоловіків. При цьому, відсоток осіб жіночої статі у загальній структурі злочинців не збільшується. Як і у попередні роки, найбільш кримінально активними є особи у віці 18–28 та 29–39 років. Звертає на себе увагу певне зростання в останні роки коефіцієнту кримінальної активності осіб у віці 40–54 роки та навпаки суттєве скорочення цього показника серед 16–17 річних, що важливо у контексті оцінки ефективності запобіжної діяльності щодо маргінальних молодіжних угруповань.

Важливим також є такий кримінологічно значущий показник, як ціна молодіжної злочинності (заданих збитків), включаючи маргінальну. Виходячи з отриманих результатів дослідження, варто констатувати, що так як не усі наслідки кримінальних правопорушень можуть бути оцінені у грошовому еквіваленті, та на практиці

встановлюється лише 66% фактів завдання у ході злочину матеріальної шкоди. При цьому слід зазначити, що розміри такої шкоди на практиці є різними: від мінімального розміру – до сотень мільйонів гривень. Крім цього, як показало вивчення архівних кримінальних проваджень, при вчиненні злочинів у 30% завдається фізична шкода, тобто шкода життю та здоров'ю особи, а у 4% - моральна шкода. Зокрема, це стосується, перш за все, таких кримінальних правопорушень, як хуліганство, незаконне публічне вживання наркотичних засобів, завдання тілесних ушкоджень, побой, мордувань та зґвалтування.

Щодо очевидності вчинення кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями, то більшість з них вчиняється в умовах очевидності та у присутності свідків (71%), однак 29% мали місце в умовах неочевидності. При цьому, найбільш часто в умовах неочевидності вчинялись зґвалтування, незаконні заволодіння транспортними засобами, крадіжки та умисні вбивства.

Як видається, кримінологічна характеристика будь-якого кримінального правопорушення є неповною, якщо вона не включає відомостей про фонові явища. В науці під такими розуміють форму соціальної девіантності, що виражається у масових, статистично стійких проявах незлочинної аморальної поведінки (діяльності), яка відображає особистісні деформації, а також дію видових (групових) суспільних протиріч, здатних детермінувати вчинення окремих злочинів та злочинність в цілому¹⁴⁸.

Як встановлено в ході даного дослідження, для маргінальних молодіжних угруповань кримінальної спрямованості найбільш характерними фоновими явищами є: вживання алкогольних напоїв (37%); вживання наркотичних засобів та психотропних речовин (11,8%) тощо.

Таким чином розробка ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, безпосередньо залежить від

148 Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам: монографія. Харків : Діса-плюс, 2013. 524 с.

об'єктивних закономірностей їх учинення, кількісних та якісних характеристик, механізму вчинення таких кримінальних правопорушень. Вивчення злочинності маргінальних молодіжних угруповань показало, що в Україні, на жаль, не існує офіційної статистики про стан цього виду злочинності (як, зокрема, і в зарубіжних країнах). Дослідження таких кримінальних правопорушень пов'язане з виокремленням їх із загальної кількості кримінальних правопорушень й узагальнення даних про них, що здійснюються епізодично та безсистемно тільки на науковому рівні. Враховуючи зазначене, варто в офіційній статистиці виокремити показник, який би характеризував молодіжну злочинність через призму участі у ній маргінальних елементів.

Саме тому, у цій роботі, у зв'язку з відсутністю офіційних статистичних даних про злочинність маргінальних молодіжних угруповань, її якісні й кількісні показники визначено за допомогою аналізу статистичних показників сучасної злочинності, пов'язаної з відомостями про зазначених осіб у відповідних облікових картках, які ведуться учасниками сторони обвинувачення у кримінальному провадженні (ст.ст. 36-41 КПК України) (як правило, це особи віком 14–35 років).

Виходячи з цього, констатовано факт стійкого негативного тренду до погіршення кримінологічної ситуації, учасниками якої є особи з числа маргіналів, а саме: такі випадки щорічно трапляються дедалі частіше і зустрічаються у різних сферах суспільства. Так, якщо ще 10 років тому, про такий вид кримінальних правопорушень ніхто не знав, то сьогодні він виходить на якісно новий рівень. При цьому, значну частину кримінальних правопорушень маргінального молодіжного спрямування як і раніше становлять такі із них, як: хуліганство (73 % від загальної кількості кримінальних правопорушень); заподіяння умисного середньої тяжкості тілесних ушкоджень (35 %); побої та мордування (16 %); заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження (9 %). Найбільшу кількість кримінальних правопорушень було зареєстровано у 2013 р. – 5369 (ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження») та 6315 (ст. 296

«Хуліганство»), після чого спостерігається тенденція до планомірного поступового спаду кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, і вже у 2021 р. ця кількість становила 2704 і 2400 відповідно.

Аналіз основних кількісних та якісних показників кримінальних правопорушень, дозволив встановити, що середній коефіцієнт хуліганства у загальній структурі злочинності складає 0,79 %. Всього з 2013 р. по 2020 р. було зареєстровано 31506 хуліганств. У 2013 р. було зареєстровано 6315 хуліганств (1,12 % від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень), у 2014 р. – 4962 (0,94 %), у 2015 р. – 4120 (0,72 %), у 2016 р. – 3896 (0,68 %), у 2017 р. – 3308 (0,67 %), у 2018 р. – 3215 (0,69 %), у 2019 р. – 3290 (0,78 %), у 2020 р. – 2400 (0,72 %).

Встановлено також, що суб'єктами хуліганства є неповнолітні (41,0 %), а також особи віком від 18 до 25 років (44,0 %), які під час вчинення кримінальних правопорушень перебували в стані сп'яніння (алкогольного – у 75,0 %, наркотичного – у 8,0 %). Безпосередньо, у ході вибіркового дослідження встановлено, що упродовж 2015-2020 рр. за фактами правопорушень, вчинених маргінальними молодіжними угрупованнями, було зареєстровано 574 епізоди хуліганських дій (щорічна динаміка становила 3,7 %). При цьому, питома вага кримінальних правопорушень цієї категорії у структурі всіх кримінальних правопорушень, зокрема, проти громадського порядку становила, у середньому 2,5 %.

Результати даного дослідження свідчать також про те, що на стан криміногенної ситуації в регіоні (місті), учасниками якої є маргінальні молодіжні угруповання, впливають такі чинники: динаміка проведення масових заходів; суспільний інтерес до них; наявність такого протиправного об'єднання, чисельність його складу, а також ступінь поширеності руху та його кримінальна активність.

Як показує практика, осередки маргінальних радикальних організацій поширені, насамперед, у великих містах (мегаполісах) – Києві, Дніпрі, Харкові, Львові, Одесі.

Характерним є також і той факт, що час вчинення кримінальних правопорушень об'єктивно прив'язаний до періоду проведення масових заходів (переважно вечірній час доби: 16–24 год (64 %) та 1–4 год. (21 %)). При цьому, територіальна локалізація вчинених дій виходить за межі власне вулиці та прилеглої до нього території, охоплюючи місця, заздалегідь обумовлені організаторами таких маргінальних об'єднань, зокрема у виді зосередження фанатів на території парків, скверів і вокзалів.

Звертає на себе увагу і той факт, що значна кількість вчинених маргінальними молодіжними угрупованнями кримінальних правопорушень залишається поза реєстрацією через низку причин, а саме: унаслідок традиційно поблажливого ставлення до таких правопорушників, багато з яких є неповнолітніми; неправильної кваліфікації групових порушень громадського (публічного) порядку з боку, наприклад фанатів, як адміністративних проступків; відмови у реєстрації низки супутніх суспільно небезпечних діянь, які вчиняються одночасно (протягом) з порушенням громадського порядку (наприклад, застосування насильства стосовно представника влади, заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, побої, знищення і пошкодження майна тощо).

Таким чином, виходячи з отриманих результатів даного дослідження, до сучасних тенденцій функціонування маргінальних молодіжних угруповань в Україні можна віднести наступні:

- наявність такого соціального потенціалу об'єктивної сили, що прагне до активної діяльності та самоствердження, але незатребуваної офіційними державними органами, структурами та суспільством у цілому;

- перевищення фактичного рівня злочинної активності з боку цієї категорії осіб над офіційно зареєстрованою у 3–4 рази;

- новий, більш вищий рівень організації цих груп. Багато неформальних груп підтримують різноманітні стосунки між однотипними групами (одного спрямування) у межах України, маючи загальнопризнаних лідерів. Однак, спостерігається активізація їхньої агресії на тлі зниження рівня життя населення, відсутності моральних

принципів та послаблення функцій соціальних інституцій формування особистості;

– наявність кримінальної субкультури, що активізує застосування насильства;

– поширення таких кримінальних правопорушень, як : побої, грабежі, розбої, хуліганство на ґрунті конфліктів, що носять ситуативний характер, а також наявність інших характерних особливостей;

– наявність різного ступеня кримінальної стійкості, організованості та тривалості існування зазначених угруповань з переростанням у насильницько-екстремістські об'єднання.

2.2. Головні детермінанти, які спричиняють та обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями

У сучасному розумінні детермінізм – це вчення про загальну обумовленість явищ^{149 150 151}. Це визнають усі, як і те, що вихідними принципами детермінізму являються зв'язок і взаємодія. Як з цього приводу слушно зазначає Н. М. Ярмиш, кримінологічна детермінація являє собою вид соціальної детермінації, яку можна розглядати в рамках більш загальної системи – детермінації подій і явищ природи й суспільства. У свою чергу, ця детермінація – різновид універсального зв'язку явищ¹⁵².

Як показало вивчення наукової літератури, найчастіше терміном «детермінанти злочинності» охоплюються такі кримінологічно значущі категорії, як причини та умови вчинення злочинів. Так, на

149 Кальман А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь). Харків : Изд-во ООО ТО «Гимназия», 2005. С.49.

150 Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужа. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С.105-106.

151 Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. С.19.

152 Ярмиш Н. Н. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): монографія. Харків: «Право», 2003. 512 с.

думку О. М. Джужі, причинами злочинності є такі процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок¹⁵³, позаяк детермінізм – це категорія, що виражає будь-яку обумовленість явищ, предметів, процесів, усі види зв'язків між ними. Причинність же – категорія, призначена для того, щоб висловлювати виключно причинно-наслідкові відносини, тобто має більш вузьке значення¹⁵⁴.

При цьому, слід зазначити, що при всій складності причинності в кримінології вона пізнавана на основі багатьох наявних, і, особливо, статистичних методів. У цих цілях кримінологія та на її основі статистика, що розвивається, конкретизують поняття причинності стосовно окремих явищ і процесів кримінологічно значимого характеру.

Саме тому, проблеми причинності в кримінології є важливими не тільки для теорії, а й для практики, оскільки вони дають змогу запобігати та протидіяти злочинності не лише силами правоохоронних органів, а також використовуючи економічні, соціальні та інші важелі, якими суспільство і держава можуть розпорядитись.

Загальновизнаним у зв'язку з цим у кримінології є соціально-психологічний підхід, основу якого складає теорія причин злочинності та їх впливу на деформацію суспільної психології, що, у свою чергу, породжує вплив на злочинність економічних, політичних та інших криміногенних факторів¹⁵⁵.

У свою чергу, прихильники особистісного підходу (так званої індивідуалістичної психології), визначають безпосередні причини злочинності як соціального явища, констатуючи з цього приводу, що причини існування і зміст особливостей цієї психології прямо не

153 Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2004. С.79.

154 Ярмиш Н. Н. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): монографія. Харків: «Право», 2003. С.35.

155 Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С.306-314.

зумовлюють злочинність і тому можуть розглядатися лише як її умови¹⁵⁶.

Натомість В. В. Голіна та Б. М. Головкін стверджують про криміногенно-деформовану суспільну свідомість, яка обумовлює масову (колективну) злочинну діяльність¹⁵⁷. На їх думку, недосконалість попереднього теоретичного підходу полягає в надмірній психологізації причин злочинності, змішуванні детермінації індивідуальної кримінальної поведінки з причинами злочинності¹⁵⁸.

Як показує практика, причини відрізняються від умов злочинності, під якими розуміється комплекс явищ, що не породжують злочинність, але впливають на неї та сприяють її виникненню й існуванню. При цьому слід зауважити, що причини та умови є тотожними поняттями, хоч у деяких випадках причина злочинності може виступати умовою злочинності і навпаки.

Якщо цей методологічний підхід застосувати до змісту предмета даного дослідження, то варто вести мову в цьому контексті, по-перше, - про конкретних осіб та вчинювані ними кримінальні правопорушення, а, по-друге, – про маргінальну молодіжну злочинність як особливе соціальне явище, враховуючи, що головним залишається те, що злочинна спрямованість особистості в силу її способу життя і поведінки створює передумови для вчинення саме кримінальних протиправних діянь.

Варто в зв'язку з цим мати на увазі, що регулятором діяльності будь-якої спільноти (включаючи маргінального спрямування) виступають групові потреби, колективні інтереси та мотивація, а також групові норми поведінки – формальні й неформальні¹⁵⁹. Як

156 Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Ін Юре, 2007. С.206-212.

157 Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С.74-75.

158 Лихолоб В. Г., Филонов В. П., Коваленко О. И., Михайлов А. Е. Криминология: учебник. Киев, Донецк, 1997. 398 с.

159 Корягіна А. Генезис злочинної поведінки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 125.

свідчить практика, саме в соціальному середовищі формуються «суспільні хвороби», в тому числі соціальна патологія. До останньої можна, як видається, віднести таке негативне явище, як насильство, яке, як і багато інших «суспільних хвороб», змінюючись на різних етапах розвитку суспільства та взаємодіючи з іншими соціальними патологіями, породжує складні й викривлені форми поведінки людей. Зокрема, хоча окремі кримінальні правопорушення вчиняються свідомо, під впливом тих чи інших мотивів, їх причини криються в глибинних прошарках процесів суспільного розвитку і так чи інакше пов'язані з соціальним середовищем, а також відносинами у сфері відкритого простору, враховуючи те, що змінюються люди та процеси суспільного розвитку, а молодіжна злочинність залишається. При такому підході виникає цілком логічне завдання як забезпечити контроль над її негативним впливом на людей і суспільством загалом.

Як показали результати даного дослідження, кримінальні правопорушення маргінальних молодіжних угруповань проявляються у формі індивідуальних спонукань, утворюючи таким чином реальний соціальний зміст відповідної злочинної поведінки. Саме тому, джерела зазначеного суспільно-небезпечного явища слід шукати не тільки в самій особі злочинця, але й в її міжособистісних відносинах. Та навіть при цьому, як видається, неприпустимим є заниження ролі особи злочинця у механізмі вчинення будь якого злочину¹⁶⁰.

Такий висновок ґрунтується на результатах досліджень кримінологів з означеної проблематики. Зокрема, на науковому рівні встановлено, що особи молодіжного віку частіше чинять кримінальні правопорушення агресивного, імпульсивного характеру^{161 162}.

160 Півень А. В. Особливості детермінації вуличної злочинності неповнолітніх. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. № 7. С. 326.

161 Абросімова Ю. А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

162 Преступность несовершеннолетних и ее профилактика: монография / Е. О. Алауханов, З. С. Зарипов, А. Ж. Тукеев. Алматы, 2009. 310 с.

У той самий час, протиправна поведінка осіб старшого віку є менш імпульсивною та більш обдуманною, в тому числі і з огляду можливих суспільно-небезпечних наслідків такої поведінки. Отже, вік багато в чому визначає потреби, життєві цілі людей, коло їх інтересів та спосіб їх життя, що не може не позначатися на виборі протиправних діянь та способів їх вчинення. Саме тому тенденція росту злочинності маргінальних молодіжних угруповань вимагає не лише моральної, а й спеціальної правової оцінки з боку суспільства і держави, враховуючи, що багато хто із цієї категорії правопорушників має психічні аномалії (як спадкові - психопатія, слабоумство в формі дебільності і ін., так і такі, що мають набутий характер - алкоголізм, наркоманія, травми центральної нервової системи та ін.)¹⁶³.

Характерним та кримінологічно значущим є і той факт, що злочинність, зокрема, серед дітей маргінального спрямування загалом завжди мала переважно груповий характер. Як з цього приводу слушно зауважують деякі науковці, через вікові, психологічні й інші особистісні особливості групова поведінка як позитивного, так і негативного характеру - це більшою мірою є норма для даної категорії злочинців, ніж відхилення від неї¹⁶⁴. При цьому слід зазначити, що підвищена імпульсивність, жорстокість, інтенсивність і ситуативність групових кримінальних правопорушень, вчинюваних маргінальними молодіжними об'єднаннями, досить часто істотно обтяжує їх наслідки. Знову ж таки, як показують матеріали вивчення архівних кримінальних проваджень, легкість швидкого неформального об'єднання, звикання до групового спілкування, підвищений інтерес до конфліктних ситуацій, потреба в самореалізації, прагнення до оригінальності й унікальності, нестійкість ідейних, моральних і правових переконань за певних, особливо критичних обставин, за короткий проміжок часу здатні багатократно збільшити небезпечність

163 Рудой К. М. Щодо актуальності профілактики злочинів, скоєних неповнолітніми. *Підліток і Закон*. 2011. С. 48.

164 Білоусова О. О. Кримінологічна модель протидії злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 227 с.

вміло спровокованих антисуспільних діянь неповнолітніх. Все це може довести їх негативні наслідки до рівня більш високого порівняно з тим, який спостерігається в результаті протиправних діянь дорослого населення.

Як свідчить практика, останнім часом намітився процес зміцнення маргінальних молодіжних груп з протиправною поведінкою, а саме - приблизно 3/5 таких об'єднань мають різновіковий змішаний склад учасників, що підсилює орієнтацію їх на тривалу діяльність такого роду та сприяє її інтенсифікації. При цьому варто зазначити, що формування антисоціальної поведінки у молоді, особливо маргінального спрямування, становить процес нагромадження особистісних деформацій у сферах потреб, інтересів, ціннісних орієнтирів.

Саме тому, у процесі дослідження особистісних деформацій молоді, виявлення їх закономірностей та виникнення необхідно встановлювати той об'єктивний вплив соціального середовища, що сформував їх минуле і підтримує до тепер. Як видається, такий підхід дозволить отримати об'єктивні дані, завдяки яким можливо виробити систему заходів запобігання злочинній поведінці у підлітків, враховуючи що цей підхід передбачає не тільки виявлення динаміки формування і прояву особистісних деформацій, але й ізолювання дитини від обставин, які спричиняють формування антисоціальних настанов особи, як у мікросередовищі, так і в системі соціального контролю загалом¹⁶⁵.

Як встановлено в ході даного дослідження, на відміну від дорослих, особистісні деформації у маргінальних молодіжних групах виникають одразу. Більш того, вони не формуються протягом тривалого часу, з'являючись раптово та міцно закріплюючись у їх поведінці, яка відхиляється від соціальних норм і стандартів соціально позитивної поведінки. Отже, складний механізм поведінки дитини, включаючи неправомірну, не може бути зрозумілим без дослідження

165 Денисов С. Ф. Кримінологічні ознаки та структура особи молодіжного віку. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 339.

всіх аспектів, а також без аналізу ролі та значення для психічної діяльності особи біологічних особливостей, успадкованих патологічних та інших чинників.

Зокрема, суспільно-правовою практикою доведено, що людина не народжується злочинцем, але біологічні особливості особи сприяють впливу певних соціальних детермінант на людську діяльність в конкретних ситуаціях і, таким чином пов'язані з протиправною поведінкою. Поряд з цим слід зазначити, що хоча зв'язок між психофізіологічними особливостями та злочинною поведінкою є доволі опосередкованим, його не можна не враховувати, визначаючи ступінь відповідальності та прогножуючи індивідуальну поведінку.

Втім, як видається, не можна підміняти соціальні проблеми суто віковими, психологічними або ж психофізіологічними. У таких дослідженнях істотно викривлятися природа та сутність процесів і явищ, які детермінують злочинну поведінку людини, включаючи маргінальну молодь. У той самий час, як показали результати даного дослідження, процес формування дитини, яка стала на шлях вчинення злочинів, завжди визначається віковими чи індивідуально-психологічними характеристиками таких осіб.

Аналогічний взаємозв'язок вказаних явищ і процесів існує і серед дорослих злочинців. Доказом цього слугує той факт, що мотиви кримінальних правопорушень у переважної більшості дорослих, котрі вчиняють тяжкі насильницькі злочини, простежуються саме в раптових психологічних фрустраціях, зумовлених віком. При цьому, слід мати на увазі, що вікові особливості – це елемент соціальної характеристики членів суспільства.

Як свідчить практика, важливе значення в детермінаційному комплексі причин і умов, які сприяють особам маргінального спрямування у вчиненні злочинів, відіграють психологічні, демографічні та соціально-психологічні особливості, а умови життя й відносини, в яких відбувається формування дітей. Більш того, ці особливості в механізмі злочину часто є результатом фатальної невідворотності зривів, конфліктів тощо. Саме тому, особистісні

деформації ускладнюють можливості самоконтролю й самовиховання, але не усувають їх, і практично завжди такі діти не передбачають наявності та розвиток соціальної відповідальності за власну поведінку¹⁶⁶.

Як з цього приводу зазначає І. С. Булах, генезис злочинів дітей завжди так чи інакше пов'язаний з їх «поганими стосунками» із суспільством, окремими його соціальними ланками та інститутами (сім'єю, оточенням у побуті, навчанні, однолітками тощо)¹⁶⁷. При цьому, як свідчить практика, в міру розвитку наук біологічного циклу (генетики, фізіології та психіатрії) виникатиме потреба в постійному застосуванні цих даних для запитів кримінології, кримінально-виконавчого права та профілактичних служб тощо. Але безперечним є те, що основна увага має бути спрямована на виявлення та змінення криміногенних соціальних умов життя дитини, які ще не стали на шлях вчинення кримінальних правопорушень, позаяк генетичні особливості дітей слугують лише ґрунтом у певній ситуації, де набувають своєї реалізації, а саме: чим довше дитина рухається кримінальним шляхом, тим чіткіше відпрацьованими є схеми її кримінальних навичок.

Поряд з цим варто мати на увазі, що кримінальні протиправні вчинки завжди виникають пізніше. Безумовно, існують певні рефлекси та інстинкти (зокрема, це самозахист), але домінують започатковані позитивні соціальні рефлекси - ігри, навчання, гуртки тощо. Саме тому, які ігри вибирає маленька дитина, чого вона навчиться від оточення, кого копіюватиме, яку мету ставитиме перед собою, які ідеали сприйматиме - все це та багато іншого залежить не стільки від неї, скільки від тих людей - дорослих та однолітків – із котрими вона житиме, долаючи повсякденні проблеми, перебуваючи спостерігачем або активним учасником життєвих ситуацій.

Як у зв'язку з цим зробила висновок І. О. Бандурка, дитячі роки є

166 Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Ін Юре, 2007. 424 с.

167 Булах І. С. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: соціально-психологічний тренінг. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2003. 73 с.

найважливішими в процесі формування поведінки людини, оскільки визначають формування соціальних якостей майбутньої особистості¹⁶⁸.

Якщо вказані та інші методологічні підходи застосувати при здійсненні порівняльного аналізу вчинення злочинів у середовищі неповнолітніх в різних регіонах, включаючи маргінального спрямування, то спостерігаються певні закономірності, а саме:

- встановлено відносно стійку залежність між рівнем злочинів, вчинених дітьми в певному регіоні, й таким показником, як питома вага дітей чоловічої та жіночої статі, які не працюють і не навчаються;
- концентрацію впливу раніше засуджених дорослих осіб;
- чисельність побутових правопорушень, вчинених особами, які перебувають на різного роду обліках (алкоголіки, наркомани, психічно хворі та ін.);
- чисельність сімей, де є маленькі діти та які розпались; кількість сімей, де є тільки один із батьків або ж обидва тривалий час працюють за кордоном;
- рівень безробіття в регіоні тощо.

При цьому, як доводить у своїх працях В. І. Женунтія, ступінь соціальної активності особи у взаємодії із середовищем та її здатність протистояти негативним факторам останнього у різних підлітків є неоднаковими. Так, нерідко види, форми і межі соціальної взаємодії для неповнолітніх встановлюються дорослими. Крім цього, підлітки не вибирають собі сім'ю, школу, вихователів, вони не самостійні в соціально-економічному відношенні, тому, як правило, не можуть без допомоги дорослих радикально змінювати свої взаємозв'язки із середовищем (піти з аморальної сім'ї тощо)¹⁶⁹.

Важливим також є і той факт, що у силу вікових особливостей підлітки менш критично сприймають зовнішні умови, не завжди в

168 Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозв'язок : монографія. Харків : Золота миля, 2014. С.115.

169 Женунтій В. І., Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний та фізичний розвиток неповнолітніх: монографія. Донецьк: ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. С.24.

зможі правильно їх оцінити, що за певних обставин відображається на їх злочинній поведінці. Зокрема, як показало вивчення архівних кримінальних проваджень, значна частина дітей (особливо це відноситься до тих, хто не відвідує школу) виявляється фактично поза сферою нормального, ефективного правового виховання на загальновизнаних цінностях норм моралі, права та закону.

Іншою особливістю агресивної злочинності у молоді є різке посилення руйнівного потенціалу та жорстокості, що особливо спостерігається в групах маргінального спрямування, де у неповнолітнього практично зникає відчуття страху перед покаранням, спостерігається неусвідомлена підкореність загальній волі групи в поєднанні із загостреним бажанням ствердитись як її повноправний член.

Знову ж таки, як свідчить практика, з кризовими процесами самосвідомості тісно пов'язані також специфічні підліткові схильності до групування, значення яких у формуванні мотивів злочину – величезне. Зокрема, підкоряючись законам групи, часом ірраціональним та безповоротним, підлітки йдуть на неймовірно жорстокі злочини для того, щоб, як їм видається, відновити життєво важливий для них зв'язок власного «Я» з групою. При цьому важливим є той факт, що більшість підлітків, які вчинили агресивні злочини, потребують психолого-психіатричного обстеження. Як встановлено у ході проведення спеціальних наукових досліджень, практично у 75–85 % злочинців цієї категорії фіксуються психічні відхилення в межах осудності¹⁷⁰.

З огляду організації та реалізації заходів запобіжного характеру, важливою є і така кримінологічна інформація, а саме: для дитини характерна підвищена потреба у спілкуванні з однолітками, прагнення до самоствердження в їх середовищі та повага до їх думки, позаяк у групі підлітки легше і швидше досягають виконання злочинних намірів, тому в їх складі вчиняються, як правило, такі небезпечні

170 Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. С.58.

злочини, як зґвалтування, крадіжки, грабежі, розбійні напади, хуліганство.

Таким чином, якщо розглядати маргінальну молодіжну насильницьку злочинність у системі кримінального насильства, то можна як пріоритетну позицію у даному дослідженні визнати ту, що на підставі якої зроблено наступний висновок: стійка негативна система антигромадських поглядів формується у осіб, які вчиняють насильство на вулиці, під впливом двох груп умов – об’єктивних і суб’єктивних.

Як показує практика, умови об’єктивного характеру охоплюють широке коло проблем: соціальні властивості, соціальні протиріччя, соціальну деформацію та соціальні конфлікти. Все це разом, з існуючими суперечностями в економічних відносинах людей, породжує антагоністичну та протиправну мотивацію поведінки, позаяк в умовах вуличного простору останні створюють передумови для вчинення різних кримінальних правопорушень, переважно проти особи і власності.

Встановлено також, що саме в соціальному середовищі формуються «суспільні хвороби» та «соціальна патологія». При цьому, на формування особистості такої категорії осіб впливають: негативний досвід дитинства, психологічне та соціальне відчуження, які спричиняють поповнення маргінального середовища, пияцтво та вживання наркотиків. Ці та багато інших «суспільних хвороб», змінюючись і впливаючи одна на одну, породжують складні та спотворені форми поведінки людей, які згодом призводять до вчинення кримінальних правопорушень, детермінанти яких криються в глибинних шарах процесів суспільного розвитку, утворюючи їх реальний соціальний зміст. Тому досить часто «суб’єктивне» (наповнене соціальним змістом) перевищує «об’єктивне» і виводить підлітка на злочинний шлях, а злочинна поведінка цієї особи розглядається як форма негативного соціального відхилення.

Зокрема, в останні роки в Україні відбувається різке зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов’язаних із наркотичними засобами, психотропними речовинами та

прекурсорами, що свідчить про поширення наркоманії серед молоді. Так, число осіб, взятих органами поліції на профілактичний облік за немедичне вживання наркотиків, у сьогоднішні по зрівнянню з попередніми роками, збільшилось у два рази і досягло 100 тис. при цьому особливе занепокоєння викликає той факт, що майже 90 % споживачів наркотиків становить молодь віком до 30 років, з яких більше 4 тис. – неповнолітні¹⁷¹.

Внаслідок цього, у молоді формується тривожність (фундаментальна якість особистості), яка, у свою чергу, призводить до того, що підліток сприймає світ як ворожий, та такий, який погрожує її існуванню. Саме ці особливості неповнолітнього ведуть до агресивної поведінки в повсякденних стосунках з іншим людьми. І, що не менш суспільно небезпечно - до таких осіб і мікросередовище ставиться відповідно, сприймаючи їх недовірливо, а іноді – і агресивно. Це зумовлює дезадаптацію таких осіб у соціальному середовищі. Проте, обґрунтовано вважають О. М. Бандурка та А. Ф. Зелінський, не можна абсолютизувати криміногенний вплив сім'ї в ранньому дитинстві підлітка, позаяк у кожного з них закладені генетичні передумови відчуження та його криміногенних наслідків¹⁷². Більш того, така поведінка цілком залежить від суб'єктивних обставин, які проявляються у певному комплексі потреб, інтересів, цілей, моральних цінностей та правосвідомості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення.

У зв'язку з цим у детермінаційному комплексі причин і умов злочинності маргінальних молодіжних угруповань, як правило, вирішального значення набувають умови суб'єктивного характеру, що впливають на сферу міжособистісних взаємин, адже індивідуальна злочинна поведінка їх членів пов'язана з умовами життєдіяльності людей. Як показує практика, саме на ґрунті міжособистісних взаємин, коли вони спотворені, вчиняються більшість кримінальних правопорушень.

171 Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні: монографія. Харків : Панов, 2019. С.43.

172 Бандурка А. М., Зелінський А. Ф. Вандализм. Харків : Ун-т внутр. дел, 1996. С.29.

Аналіз вивчених кримінальних проваджень засвідчує також, що такий вид злочинності, як насильницька, значною мірою є наслідком міжособистісних зіткнень, позаяк вони як за генезисом, так і за змістом, є завжди конфліктами, причому ці конфлікти є доволі гострими і мають різноманітні форми прояву, які в результаті призводять до кримінального насильства. При цьому сприяють даному виду кримінальних правопорушень макроумови сучасного стану суспільства. Знову ж таки, як встановлено в ході спеціальних наукових досліджень, саме в цих умовах наприкінці ХХ століття в нашій країні з'явився новий вид злочинів, що належать до тяжких насильницьких – убивства, що вчиняються організованими злочинними групами з метою усунення конкурентів у сфері бізнесу, політики, а також, вчинені при «розбірках» злочинних угруповань¹⁷³.

Виходячи з отриманих у ході даного наукового пошуку результатів, можна констатувати про значне збільшення в життєдіяльності суспільства приводів для вчинення кримінальних правопорушень з боку маргінальних молодіжних угруповань. Зокрема, вони часто виникають у результаті провокуючої поведінки потерпілих, що взагалі характерно для детермінації посягань молодіжних угруповань, а також внаслідок вживання перед вчиненням злочину спиртних напоїв чи наркотиків (саме це, наприклад, характерно для хуліганства).

Отже, до детермінант, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями, слід віднести і віктимну поведінку жертв злочинів, враховуючи, що аналіз такої поведінки потерпілих дає змогу глибше розібратися в тому, чому вчиняються кримінальні правопорушення¹⁷⁴.

Як встановлено в ході даного дослідження, важливу кримінологічну роль у системі запобігання кримінальним

173 Левковський В. Ф. Вбивства на замовлення як прояв організованої злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 96–103.

174 Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 522 с.

правопорушенням з боку підлітків відіграють й так звані «внутрішні» детермінанти, до яких можна віднести: різке падіння життєвого рівня переважної більшості населення, збільшення соціальної диференціації і класового протистояння в суспільстві, зростання правової та соціально-економічної незахищеності громадян тощо. Зазначені детермінанти, що мають економічну природу, є, як видається, базисними з точки зору дослідження генезису молодіжного екстремізму в Україні. Поряд з цим, варто мати на увазі, що останні здатні породжувати й інші детермінанти загострення, які в силу наростання і розвитку перетворюються в самостійні причини, умови та корелянти активізації молодіжного екстремізму. До таких слід віднести:

- загострення боротьби між численними партіями та громадськими рухами;
- гостре протистояння між прихильниками існуючого в країні політичного режиму та опозицією;
- різке розшарування населення за доходами та рівнем життя, інше.

При цьому, як показує практика, будь-яка ідеологія, в тому числі і релігійна, спочатку (явно або опосередковано) лежить в основі конкретно взятого політичного руху, яка при певних обставинах детермінується в екстремістську¹⁷⁵(прикладом такої трансформації можуть слугувати явища колабораціонізму в Україні на територіях, які їй на сьогодні не підконтрольні).

Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що екстремістський рух представляє собою складний феномен, який має тенденції до саморозвитку¹⁷⁶.

Як свідчать результати даного наукового пошуку, на якісний характер молодіжної злочинності також впливає зниження порогу

175 Бабій А. Ю. Проблеми визначення екстремістських мотивів та цілей вчинення злочину. *Держава і право: збірник наукових праць. Серія: юридичні науки*. 2020. Вип. 88. С. 79.

176 Джафарзаде Джафар Теймур Огли. Характеристика детермінант групового порушення громадського порядку. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8 (8). С. 297.

моральних і моральних цінностей, маргіналізація певної частини населення, зростання кількості стресових ситуацій, ослаблення різних форм соціального контролю та негативний вплив соціального середовища. При цьому, під впливом соціальних та інших суперечностей, що об'єктивно склалися, створюються умови для формування і дії найрізноманітніших внутрішніх мотивів до вчинення насильства, а саме: користь, прагнення до задоволення своїх внутрішніх потреб та прагнення до самоствердження будь-якими способами тощо. Саме тому, для значної кількості молодих людей стало звичайною справою вирішувати міжособистісні конфлікти насильницьким шляхом, без звернення до правоохоронних органів відповідно до передбачених законом процедур¹⁷⁷, що, зокрема, є характерним для маргінальних угруповань.

У детермінаційному комплексі причин і умов, які породжують агресивний стан у підлітків та вчинення ними кримінальних правопорушень, значне місце займають і ті із них, які пов'язані з негативними протиріччями соціального міського середовища. До таких можна віднести наступні: проблеми у сфері сімейного виховання, організації дозвілля та навчального процесу. При цьому, зазначені та інші протиріччя небезпечні передусім непередбачуваністю поведінки підлітків, що значно ускладнює запобігання вчиненню з їх боку кримінальних та інших правопорушень. Більш того, нерідко в таких ситуаціях втручання працівників поліції або громадськості не запобігає вчиненню злочинів, а навпаки, навіть прискорює їх, позаяк рівень правосвідомості, особистісної оцінки соціальної справедливості та психофізіологічна структура особистості підлітка, як доведено на науковому рівні, є ніби каталізаторами протестуючої та, у подальшому, злочинної поведінки¹⁷⁸.

Як показує практика, водночас ці конфлікти молодь нерідко вирішує, вдаючись до пияцтва, вживання наркотиків, проституції,

177 Кримінологія : курс лекцій / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова ; за ред. проф. Т. В. Корнякової. Дніпропетровськ : ЛПРА, 2014. С.140.

178 Там само: С.50.

насильства і т. ін., що тісно пов'язано з маргінальним середовищем і, як правило, призводить до порушень моральних і правових норм, а також до протистояння конфліктуючих груп, а, в кінцевому підсумку, - інтересів людини та суспільства¹⁷⁹. У даному випадку відбувається свого роду соціальна деформація суспільства, яка тісно пов'язана зі спотвореними формами поведінки людей, позаяк в останньому складається своєрідна система норм, яка виходить за межі існування офіційного права, а також з'являється й особливий тип особистості, характерними рисами якої є низький рівень інтелектуального розвитку та моральності, відсутність культури, безвідповідальність, вседозволеність і безкарність, які є невід'ємними системними ознаками маргінальної поведінки.

У механізмі злочинної поведінки, крім цього, займає значне місце й так званий просторовий чинник, який в умовах великих міст та мегаполісів детермінує проблеми перенаселеності, віддаленості місця роботи, культурних і дозвільних центрів від місця проживання, що, у свою чергу, не сприяє зближенню людей і збереженню між ними родинних і дружніх взаємин, а також знижує ефективність соціального контролю з боку суспільства і держави.

Варто також зазначити, що серед детермінант, які сприяють вчиненню, зокрема, порушень громадського порядку маргінальними молодіжними угрупованнями, негативну роль відіграють й такі із них, як: економічні; соціально-психологічні; політичні; релігійні; національні та ін., враховуючи, що порушення громадського порядку виникають стихійно, а згодом динамічно та оперативно поширюються, маючи при цьому комплексний характер. Зокрема, у деяких членів таких маргінальних груп з'являється підвищена готовність до відстоювання своєї гідності та гідності її членів, а у тих учасників, що вагаються також виробляється почуття переваги по відношенню до оточуючих людей¹⁸⁰.

179 Абрамов М. М. Конфліктологія та її дослідження. *Соціологічні дослідження*. 1995. № 4. С. 62–63.

180 Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 177 с.

Таким чином, варто констатувати, що підлітки в процесі соціалізації об'єднуються в групи для самоствердження та спілкування з однолітками, але тільки для тих із них, які мають антисуспільну спрямованість, включаючи маргінальну, характерним є вчинення правопорушень та злочинів¹⁸¹. При цьому членами таких угруповань стають підлітки, які не змогли проявити себе у тих об'єднаннях, діяльність яких була соціально корисною.

Як встановлено в ході даного дослідження, злочинна маргінальна група, до якої належить неповнолітній, активно впливає на нього, прищеплює йому антисуспільні погляди, заохочує на вчинення правопорушень та сприяє швидкому процесу «перевиховання». При цьому, на кожному етапі формування кримінальної протиправної діяльності угруповання у підлітка ще є можливість повернення до позитивного розвитку, але для цього потрібні певні зусилля, які відповідають зміні умов функціонування.

Важливим у кримінологічному аспекті є і той факт, що діти об'єктивно не захищені також від впливу криміналітету, який активно втягує їх у свою сферу, опікується ними і використовує у злочинних цілях, зокрема у формі жебрацтва (за даними експертів, за всю історію незалежності України більше 30-ти тис. дітей затримано за вчинення даного суспільно небезпечного діяння)^{182 183}.

Як видається, неформальні групи справді стали для молоді формою компенсації життєвих невдач і тим соціальним простором, у якому вони отримали можливість реалізувати себе – самоствердитися у суспільстві.

Таким чином, до основних детермінант вчинення кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями слід віднести: дисфункціональність сім'ї; соціальну дезадаптацію особи та інші відчуження від соціального середовища; вікові, психічні та інші

181 Там само: С.73.

182 Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. С.736.

183 Пустовий О. О. Дитяча бездоглядність та безпритульність в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія юридична. 2017. Вип. 16. С. 113.

особистісні особливості; готовність уникнути від вирішення життєвих проблем у світі алкоголю та наркотиків, що утворюють тимчасову ілюзорну стабільність; відсутність можливості реалізуватися у суспільно корисній діяльності; відчуття безцільності існування; відданість близьким; дистанціювання від успішних молодих людей; вплив асоціального середовища.

2.3. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі маргінальних молодіжних угруповань

Як показує практика, проведення будь-якого кримінологічного дослідження неможливе без вивчення особи злочинця як однієї із центральних проблем усіх наук загальнокримінального профілю, зокрема кримінології, оскільки це дає змогу встановити, чому конкретна людина вчиняє ті чи інші злочини. Тому над даною проблематикою працює багато як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, які однакові у тому, що для надання кримінологічної характеристики особи злочинця необхідно визначити, які саме типові якості, властивості й ознаки відрізняють цю особу від законослухняного громадянина. При цьому необхідно мати на увазі, що для кожного конкретного виду злочинного посягання спектр індивідуальних ознак, властивостей і якостей є різним.

Як встановлено в ході даного дослідження, питання щодо кримінологічної характеристики особи маргінального злочинця, в науковій літературі до теперішнього часу в цілому розглядалися фрагментарно, що обумовило вибір даного питання в якості окремого завдання даного дослідження.

Результати цієї наукової розробки показали також, що предметним вивченням злочинної поведінки молоді займаються О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, які запропонували не тільки описову, але й структурну її модель, виокремивши, зокрема, такі її складові:

- 1) формування й актуалізація потреб або інших детермінантів;
- 2) виникнення та встановлення конкретного мотиву;

- 3) вибір мети;
- 4) вибір шляхів, заходів, способів досягнення цієї цілі;
- 5) прогнозування можливих дій, бажаних та небажаних наслідків, у тому числі можливість кримінального покарання;
- 6) прийняття рішення діяти;
- 7) здійснення контролю та корекції дій; 8) аналіз наслідків, порівняння досягнутого та бажаного; розкаяння або вироблення захисного мотиву¹⁸⁴.

Поряд з цим звертає на себе увагу і той факт, що структура злочинної поведінки осіб агресивної спрямованості, включаючи маргінальні молодіжні угруповання, має такі самі компоненти, як законослухняних громадян, але зміст їх є іншим, тобто характеризується як антисуспільна та така, що заборонена законом через підвищену суспільну небезпеку.

Враховуючи зазначене, можна у зв'язку з цим виокремити три основних етапи механізму злочинної поведінки молоді: мотиваційний, цілеспрямовуючий, операційний (виконавчий), кожен з яких виконує свої функції у взаємозв'язку з іншими¹⁸⁵.

Крім цього, серед найбільш суттєвих внутрішніх факторів, що детермінують генезу емоційної сфери молоді, слід виокремити потребо-мотиваційну активність, розвиток адаптивних і захисних функцій організму, а до зовнішніх факторів – умови життєдіяльності, серед яких як соціально-психологічні, так і природно-техногенні.

Як встановлено в ході даного дослідження, злочинний спосіб життя осіб маргінального спрямування зумовлює наявність підвищеної агресивності (як крайній прояв – жорстокості) – властивості особистості, що характеризується відповідними деструктивними тенденціями, в основному, в галузі суб'єктно-

184 Бандурка, О. М., Литвинов О. М. Злочинна поведінка: норма, аномалія чи патологія? *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 9.

185 Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Ін Юре, 2007. С.214.

суб'єктних (міжособистісних) відносин¹⁸⁶. При цьому, соціальні деструкції, при відсутності адекватного подолання, мають прояв у злочинному способі виявлення агресії. Саме тому, найчастіше вчинення до злочинів через власну агресивність діти вдаються в критичні вікові періоди, серед яких можна виокремити дві основні форми агресії, з якими доводиться мати справу батькам, вихователям та практичним психологам та правоохоронним органам, а саме - недеструктивна та деструктивна агресії.

Зокрема, недеструктивна (інструментальна) агресія – це стійка неворожа самозахисна поведінка, спрямована на досягнення поставленої мети. Як свідчить практика, вона спричиняється вродженими механізмами, які слугують адаптації в середовищі, задоволенню потреб та досягненню мети. Більш того, недеструктивна агресія є важливим умотивуванням для розвитку пізнання і можливості покладатися на себе, оскільки її прояви звичні для здорової адаптації до середовища¹⁸⁷.

Виходячи з зазначених вище методологічних засад та змісту даного завдання дослідження, як видається, слід більш детально звернутись до з'ясування змісту поняття «особа злочинця», яке є ключовим в монографічних працях кримінологів¹⁸⁸ та складається з двох ключових категорій – особа та злочинець.

У тлумачному словнику української мови під поняттям «особистість» розуміється конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо, а під «особою» – окрема людина, індивід, індивідуум¹⁸⁹.

186 Іванова В. В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С. 14–16.

187 Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків : Нове слово, 2004. 252 с.

188 Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: монографія. Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2002. С.224-225.

189 Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Київ : Аконіт, 2006. Т. II. С.492.

Щодо роз'яснення цього терміну у юридичній літературі, то з цього приводу існує багато точок зору. Так, на думку, І. М. Даньшина, особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних рис і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у цьому особі – ознак суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом¹⁹⁰. При цьому, як свідчать результати вивчення архівних кримінальних проваджень, початковий момент появи «особи злочинця» збігається з фактом вчинення кримінального правопорушення. Проте, слід мати на увазі, що при визначенні моменту появи особи злочинця не можна не враховувати процесуального аспекту цієї проблеми, зокрема принципу презумпції невинуватості. Отже, можна зробити висновок, що про особу злочинця можна говорити лише тоді, коли така особа вчинила злочин, що констатовано в обвинувальному вирокі суду, котрий набрав законної сили.

В науковій літературі можна зустріти і інші підходи з означеної проблематики. Так, на думку О. М. Джужі, особу злочинця потрібно вивчати на трьох рівнях:

- 1) одиничному, коли визначаються риси певного злочинця;
- 2) груповому – для характеристики злочинців у певній підсистемі злочинів;
- 3) на загальному рівні¹⁹¹.

Водночас варто мати на увазі, що вивчення особи здійснюється для того, щоб знайти типові риси її деформації, що необхідно враховувати при здійсненні заходів запобігання аналогічним

190 Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

191 Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 20.

злочинам, а також у ході досудового розслідування даної категорії кримінальних проваджень.

Цікавою у зв'язку з цим є позиція А. П. Закалюка, який наголосив, що специфічною властивістю злочинців, яка виражає їх соціальну сутність, є антисуспільна спрямованість і суспільна небезпечність особистості, які досягли певного ступеня (глибини)¹⁹². Враховуючи зазначене та отримані результати даного дослідження, до відмінних ознак злочинців, які, зокрема, не характерні правослухняним громадянам, можна віднести дефекти соціалізації, зумовлені незадовільним засвоєнням правових і моральних норм та небажанням керуватися ними в повсякденному житті і виконувати соціально прийнятні ролі, що, у свою чергу, детермінує соціальну відчуженість, а також штовхає особу на пошуки девіантного соціального середовища, що у повній мірі характерно при формуванні та розвитку маргінальної поведінки правопорушників.

Поряд з цим, звертає на себе увагу той факт, який встановлено у ході спеціальних наукових розробок, що у випадках, коли особистість злочинця має певні специфічні особистісні особливості, які послуговували однією з детермінант злочину, то слід при кваліфікації цих діянь враховувати ті із них, які були детерміновані до моменту мають існувати до моменту вчинення кримінального правопорушення¹⁹³.

Натомість, у науковій літературі є й інші підходи щодо означеної проблематики. Так, А. Є. Лічко не визнає існування якісної різниці особистості злочинця від особистості правослухняного громадянина, вважаючи підхід щодо вивчення внутрішніх психологічних процесів першого суб'єктивним та малопродуктивним. На його думку, об'єктом кримінологічного дослідження повинна бути лише злочинна поведінка, враховуючи, що поведінка – це і є особистість, яка

192 Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Ін Юре, 2007. С.240.

193 Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. Збірник наукових праць. Київ : ФОП Маслаков, 2021. С.139.

формується у процесі соціальної адаптації та життєдіяльності в референтній групі.

Цікавим у зв'язку з цим є і той науковий факт, що досі на доктринальному рівні немає однастайності щодо єдиної або декількох окремих якостей, які б викликали злочинну поведінку та відокремлювали осіб, які вчиняють злочини, від осіб, які дотримуються соціальних норм суспільства¹⁹⁴. Як з цього приводу зазначила С. А. Шалгунова, принципово різнить злочинців від правослухняних громадян не одна якась якість або їх сума, а якісно неповторне сполучення властивостей особи та особлива при цьому питома вага кожної із них, оскільки вони носять системний характер¹⁹⁵.

Аналогічної думки дотримується і О. М. Джужа, який вважає, що якісну різницю між особистістю злочинця та правослухняної особи визначають не окремі ознаки, а лише їх сукупність¹⁹⁶.

Отже, якщо узагальнити зазначені та інші доктринальні підходи, то під особою, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі маргінальних молодіжних угруповань, слід розуміти сукупність її соціально-демографічних, морально-психологічних, соціально-рольових і кримінально-правових ознак та властивостей, що виявляються в злочинній поведінці, детермінованій негативними ідеологічними поглядами та агресією до оточуючих.

У контексті змісту предмета даного дослідження, звертає на себе увагу і той факт, що масштаб психологічного аналізу якостей особистості, які важливі для встановлення механізму злочину та покарання винної особи, завжди обумовлюється окремо в кожному випадку. При цьому, з урахуванням системного розуміння психологічних механізмів суспільно небезпечного діяння та встановлення передбаченої законом відповідальності для винної особи, в усіх випадках має обов'язково проводитися розгляд місця тих

194 Личко А. Е. Психопатії та акцентуації характеру у підлітків. Тбілісі: Медицина, 1977. 112 с.

195 Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. С.118.

196 Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 20.

чи інших якостей особистості в загальній структурно-функціональній організації протиправної поведінки та визначення рівня і особливостей саморегуляції її суб'єкта і, перш за все, її мотивації. Проте, здійснюючи аналіз механізму індивідуальної злочинної поведінки, слід мати на увазі те, що остання за формою має ті ж самі психологічні елементи, процеси та стани, що і механізм правомірного вчинку, але сповнена іншим соціальним і ідеологічним змістом, а також висновок науковців про те, що спосіб скоєння дії (бездіяльності) завжди має індивідуальний характер, оскільки є вираженням індивідуальних рис та якостей суб'єкта, який вчиняє діяння¹⁹⁷.

Зокрема, як встановлено в ході даного дослідження, досить потужним поштовхом до агресії є так звані «сторонні спостерігачі», які відіграють роль каталізаторів, навіть не будучи безпосередніми учасниками агресивних взаємодій. При цьому, присутність сторонніх осіб може підсилювати пряму агресію, якщо особа, яка її здійснює, вважає, що її дії викликають схвалення з боку спостерігачів і навпаки, придушувати її, якщо агресор побоюється, що його дії не будуть санкціоновані оточуючими.

Більш того, як свідчить практика, на виникнення взаємної агресії в кримінальному середовищі маргінальних молодіжних об'єднань впливає не стільки сам факт групування підлітків і молоді в окремій від суспільства спільноті, скільки поєднання з міжособистісною системою, у яку неповнолітні і молодь потрапляють за власним бажанням або без нього. Кримінологічно значущим у зв'язку з цим є і той факт, що потрапивши до такої субкультурної спільноти, підліток або молода людина переживає стан фрустрації (ламання життєвих планів), що породжує напруженість і стрес, внаслідок чого ця особа стає надагресивною, підозрілою, недовірливою та конфліктною.

У ході вивчення архівних кримінальних проваджень встановлено також, що на формування протиправної установки в маргінальному середовищі особи діють два прямо протилежних механізми впливу

197 Панов Н. И. Преступление: методологические аспекты исследования и отражения в уголовном законе. *Проблемы законности*. 1995. Вып. 30. С. 125.

кримінальної субкультури, враховуючи, що важливим криміногенним фактором, від якого залежить формування особистості агресивного злочинця є оточення людини в групі, а саме:

а) механізм пошуку особистістю психологічного і фізичного захисту в новому середовищі, у тому числі захисту від суспільства і ворожих молодіжних угруповань;

б) механізм взаємної агресії членів спільноти, взаємного покарання й тиску слабких заради власного задоволення й підвищення.

Особливо це проявляється в умовах соціальної нестабільності та ціннісно-нормативної кризи, а також воєнного стану в Україні, які детермінують негативні психологічні установки особистості щодо вирішення у зв'язку з цим проблем та закріплюються у виді негативних тенденцій її соціального розвитку у відповідних маргінальних групах, породжуючи такі її властивості, як: прагматизм, корисливість та відмову від гуманізму і духовності¹⁹⁸.

Саме тому, особистість такого виду правопорушників підлягає структурному аналізу для дослідження конкретних складових елементів та визначення найбільш характерних соціально-рольових ознак, які пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення, а також специфіки дозлочинної поведінки особи та її становлення на злочинний шлях, з метою з'ясування характерних рис та ознак, що мають кримінологічне значення.

Як встановлено на доктринальному та правозастосовному рівнях, кримінологічне вивчення особи-злочинця здійснюється головним чином для виявлення та оцінки її властивостей та рис, що сприяють злочинній поведінці, з метою її запобігання, серед яких відповідне місце і роль мають соціально-демографічні ознаки та властивості, що включають такі із них, як: вік, статеву приналежність, освіту та місце проживання, соціальне становище і рід занять, характер і тривалість злочинної поведінки.

198 Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. С.265.

Як з цього приводу зауважив О. А. Мартиненко, надання зазначеної характеристики особи суб'єкта злочину є важливим аспектом кримінологічного вивчення феномену злочинності. Такий висновок вказаний науковець зробив на підставі вибіркового вивчення кримінальних проваджень про масові заворушення та інші злочини, вчинені в умовах гострої соціальної конфліктності особами молодіжного віку (групове хуліганство, організація або активна участь у групових діях, що порушують громадський порядок, тяжкі злочини проти особи). Зокрема, цим дослідником встановлено, що абсолютну більшість (близько 95 %) складають особи чоловічої статі. У свою чергу, за віком засуджені розподілилися таким чином: 14–17 років – 17 %; 18-25 років - 47 %; 25-30 років - 26 %; 30-40 років – 7 %; понад 40 років – 3 %.

Звертає на себе увагу і той факт, що у структурі молодіжної злочинності значною є питома вага осіб, які вчинили злочини у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, – близько 60 %. Поряд з цим, як довів О. А. Мартиненко, наявність сім'ї не була суттєвим фактором, який стримував маргінально налаштованих осіб від вчинення кримінального правопорушення (більше половини засуджених мали сім'ї).

Щодо інших кримінологічно значущих ознак суб'єктів злочинів, які вчиняли їх у складі маргінальних молодіжних угруповань, то їх характеристика виглядає наступним чином:

робітники промислових та господарських підприємств складали 3 % студенти – 30 %; службовці – 7 %; працівники сільського господарства – 5 %;

частка непрацюючих осіб становила одну чверть, а деяких випадках досягала однієї третини і більше;

питома вага раніше судимих осіб (так званий загальний рецидив) у середньому становила 16 %¹⁹⁹.

199 Мартиненко О. А. Кримінологічні проблеми мотивів та мотивації хуліганства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 1997. 23 с.

Як встановлено А. В. Носач, безпосередніми виконавцями злочинів екстремістської спрямованості є переважно молоді люди, у т. ч. підлітки та жінки віком до 29 років, які ніде не працюють, орієнтовані на грошову винагороду. Причому корисливий мотив має переважаючий характер над іншим (релігійним, насильницьким, хуліганським тощо. буд.)²⁰⁰.

Результати даного дослідження свідчать також про те, що в основному (93 %) суб'єктами цих кримінальних правопорушень стають чоловіки, у 7 % – жінки (у співвідношенні щодо підліткової злочинності – від 14 до 17 років (35 %), а відносно дорослої – від 18 до 24 років (41 %)). Крім цього, встановлено, що для зазначених осіб властиві такі суспільно небезпечні властивості, як: відчуженість, агресія, бездуховні інтереси, бажання «розфарбувати» собі життя, захоплення алкоголем та наркотиками, приналежність до неформальних об'єднань. До таких суб'єктів злочинів, зокрема, відносяться учні з різною оцінкою поведінки у школі та побуті (від позитивної до різко негативної), а також особи, які бачать себе лідерами рухів, пропагандистами псевдоідеологічних поглядів та націоналістично налаштовані, егоцентричні і агресивні представники маргінальних формувань. При цьому, особи віком від 25 до 29 років характеризуються озлобленістю, низькою соціальною активністю, відсутністю постійного місця роботи, зловживанням спиртними напоями, а також ті із них, які вчиняють злочини усвідомлено, маючи чітку установку вчинення конкретних дій, є злісними злочинцями та мають судимості.

Важливим є і такий кримінологічний факт, що основна маса (73 %) злочинців має середню або неповну середню освіту, 21 % – середньо-спеціальну, а 6 % – незакінчену вищу та вищу. При цьому, особи, що мають середню, неповну середню та професійно-технічну освіту, здійснюють переважно погроми, підпали, масові бійки.

200 Носач А. В. Демократизація та уніфікація правотворчості у сфері протидії поширенню екстремістської діяльності як головної загрози суверенітету та територіальній цілісності України. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Том 1. С. 30.

У ході вивчення архівних кримінальних проваджень встановлено, що суб'єктами вчинення злочинів, як правило, є мешканці великих та середніх міст – 94 %, а сільської місцевості – 6 %. Така ситуація пояснюється характером і специфікою кримінальних правопорушень, оскільки вони вчиняються особами підлітково-молодіжного віку, які прив'язані до місця проживання, оскільки це дає їм перевагу у тому, що не виникає потреби у вивченні місцевості та інших інфраструктурних об'єктів та їх особливостей.

Як показали результати даного дослідження, при з'ясуванні механізму вчинення злочину слід значну роль приділяти й встановленню соціально-рольових характеристик досліджуваної категорії злочинців, структура якої визначається соціальним становищем, спрямованістю, орієнтацією та мотивацією відносин у сімейно-побутовій, дозвільній та політичній сферах діяльності осіб з числа маргінальних молодіжних угруповань.

Зокрема, встановлено, що сфера спілкування сприяла прояву особистістю своєї соціально-позитивної чи негативної спрямованості, її соціалізації, формуванню конкретних рис, які визначали її поведінку у суспільстві, а також її становище, статус і роль, за допомогою яких особа або удосконалювалась або деградувала. Так, паразитизм та самотність сприяли розпаду особистості та створювали соціальну та психологічну напруженість, яка, нерідко, завершувалась станом фрустрації, суїциду та розправ з іншими особами^{201 202}.

Крім цього, зазначені кримінологічні ознаки, поряд з соціально-психологічною мотивацією, детермінували формування їх злочинної поведінки²⁰³. Так, на науковому та правозастосовному рівнях доведено, що необхідною умовою соціально-психологічної мотивації є спілкування осіб з близькими людьми, що дозволяє їм розкриватися

201 Рум'янцева Т. Г. Агресія: проблеми та пошуки у західній філософії та науці. Таллінн: Університетське, 1991. 161 с.

202 Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України : дис...канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2007. 250 с.

203 Климчук В. О. Мотиваційні конфлікти особистості: модель психологічної допомоги. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 8. С. 20.

в психологічному плані, а також реалізовувати свої почуття та емоції, набуваючи досвіду міжособистісного спілкування, враховуючи, що близьке оточення, у свою чергу, певною мірою нав'язує особі стереотипи поведінки. У відповідь на це особа проявляє індивідуальні вимоги, домагаючись їх реалізації. Саме у цьому криється вся основа формування особистості та вибору її ролі у суспільних відносинах, які пов'язані із спілкуванням з певним колом осіб (членів сім'ї, маргінальної групи, колег по роботі, сусідів, родичів тощо).

Поряд з цим, у межах змісту даного дослідження, а також кримінологічної особи маргінального спрямування, яка вчиняє кримінальні правопорушення, найбільший інтерес представляють її кримінально-правові ознаки і властивості. Виходячи з отриманих результатів даної наукової розробки, до таких слід віднести: відомості про категорії вчинених кримінальних правопорушень, форми вини, мотиви, види співучасті (одноосібний або груповий характер злочинної діяльності), наявність або відсутність судимості тощо. Зокрема встановлено, що особам, які вчиняють кримінальні правопорушення, найчастіше властиве негативне або байдуже ставлення до сумлінної праці, створення духовних та матеріальних благ, покладення на себе обов'язків щодо утримання та виховання підростаючого покоління тощо.

Крім цього, з'ясовано, що більшості з них властиві замкнутість, ворожість, бажання зруйнувати створені цінності, тому такі особи зорієнтовані на відносини у неформальних групах з негативною спрямованістю, заміщаючи таким чином . соціально-позитивні прагнення на негативні ролі у суспільстві. Важливим у зв'язку з цим є і той факт, що таким суб'єктам злочинів не властива потреба працювати, що стало наслідком недоліків у вихованні та негативного впливу сім'ї й суспільства в цілому. Саме такий стан, як свідчить практика, заважає багатьом із них створити сім'ю, мати власну справу та брати участь у громадському житті²⁰⁴. Так, у ході даного

204 Агапова К. В. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2022. С. 224–228.

дослідження встановлено негативне ставлення до соціально корисної діяльності з боку більшості осіб, засуджених за кримінальні правопорушення, які їх вчиняли у складі маргінальних молодіжних угруповань. Більш того, переважна кількість «неформалів» на час вчинення злочину тимчасово або нетривалий період працювали у відповідних суб'єктів господарювання (близько 7 %). У тому числі соціально-корисною діяльністю займались лише 30 %, які характеризувались позитивно за місцем роботи чи навчання, решта 70 % – негативно. У суспільному житті колективів вони також не брали участі.

Як показує практика, ще однією кримінологічно значущою ознакою є відношення зазначених суб'єктів злочинів до вживання наркотиків і алкоголю. Так, у ході вивчення кримінальних проваджень було встановлено, що у 49 % випадках кримінальні правопорушення ними були вчинені у стані алкогольного сп'яніння, а у 11 % випадків – наркотичного сп'яніння. При цьому, близько 17 % осіб страждали на хронічний алкоголізм, 6 % визнані наркоманами, а 19 % - мали у зв'язку з цим різні психічні та психосоматичні захворювання – 8 %.

Таким чином, у наявності складний детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів з боку маргінальних молодіжних угруповань, який пов'язаний з контролем та наглядом за місцем проживання, навчання та роботи окремо взятих підлітків.

Кримінологічно значимим є і такий факт, що за сімейним становищем особи, з усієї кількості притягнутих до кримінальної відповідальності, розподілилися таким чином: мали сім'ї та нормальні внутрішньосімейні відносини лише 37 %, решта 63 % не мали сім'ї або мали її номінально та свої обов'язки в ній не виконували. Крім цього, 57 % з них були неодружені 57 %, а 43 % мали свої сім'ї.

Встановлено також, що неповнолітні, які вчинили кримінальні правопорушення до притягнення їх до кримінальної відповідальності, проживали у порівняно непоганих умовах. Так, 48 % мали обох батьків, 49 % – лише матір, 3 % – батька. Відносно нормальними були

і матеріально-побутові умови життя підлітків, а саме: 82 % проживали у квартирі чи приватному будинку; 7,6 % – у однокімнатній квартирі, 6,5 % – у гуртожитку; 3,9 % – в інших аналогічних умовах.

Більш того, всі без винятку особи, які вчинили злочини, мали престижні речі: 33 % - аудіо- та відеотехніку, мобільні телефони, планшети, 28 % – вклади в банках та кишенькові гроші; 22 % – автомобілі, мопеди та мотоцикли; 12 % – модний дорогий одяг; 5 % – спортивне знаряддя.

Без сумніву, повна кримінологічна характеристика осіб маргінального спрямування, неможлива без аналізу їх морально-психологічних ознак і властивостей, до яких слід віднести: потреби, інтереси, мотиви, мету, життєві прагнення та очікування тощо. При цьому слід мати на увазі, що кримінальні правопорушення, вчинені в екстремальних ситуаціях та в психологічно неврівноважених станах, не можна розглядати лише як різновид випадкових кримінальних правопорушень, позаяк вони обумовлені агресивністю, запальністю, зайвими побоюваннями та інші особистісними негативними особливостями злочинців.

В. О. Туляков, крім цього, виокремлює й такі кримінологічно значущі ознаки особи злочинця, як: відсутність позитивних соціальних і моральних зв'язків; потреба у взаємній допомозі та підтримці; «особливе» ставлення до організаторів або підбурювачів; загальну психологічну готовність діяти певним чином²⁰⁵.

Як показали результати даної наукової розробки, у механізмі індивідуальної злочинної поведінки осіб маргінальної спрямованості значну роль відіграють не тільки мотиви вчинення кримінальних правопорушень, але й негативні, антисуспільні установки, які формуються в процесі спілкування індивіда з навколишнім середовищем.

Як з цього приводу слушно зауважив А. П. Закалюк, будь-який злочин є актом протиставлення індивідуума суспільству, у ході якої

205 Туляков В. А. Криминалогические проблемы борьбы с социально-негативным поведением : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Киев, 1986. С.10,13.

матеріалізація особистісних рис певним чином жорстко детермінізується ситуативними обставинами їх формування і реалізації²⁰⁶. Саме тому, як показує практика, в основі індивідуальної кримінальної протиправної поведінки завжди лежить сформована психологічна деформація особи та її суспільно небезпечна установка, що взаємодіють з навколишньою обстановкою й ситуацією. Зазначений спосіб життєдіяльності, як встановлено у ході даного дослідження, реалізується у молоді в прагненні й готовності до задоволення індивідуальних інтересів і потреб, у тому числі протиправним шляхом. При цьому, мотивація злочинного діяння часто характеризує стійкі соціально-негативні якості особистості, її вкрай знижену соціальну відповідальність, а саме: їй часто властиві психічні стани, що перебувають між нормою і патологією та слабкі форми психічних розладів, хоча досі у психології ще не сформовано поняття психічної норми²⁰⁷.

Як видається, для виявлення переходу психіки людини за межу психічної норми необхідно загалом знати у цілому критерії поняття норми такого стану. Зокрема, як показали результати вивчення архівних кримінальних проваджень, у 54% випадках злочини вчинялись у зв'язку з порушенням психічної саморегуляції особи і зводились, в основному, до наступних особливостей, які проявлялись у :

- частій і швидкій зміні настроїв;
- недостатніх психоенергетичних можливостях індивіда;
- підвищеній нервово-психічній виснаженості;
- слабкості нервової системи;
- аутизмі, неприйнятті навколишнього середовища, озлобленості та інертності психоневротичних процесів;

206 Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Ін Юре, 2007. С.19.

207 Юридична психологія : підручник / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 1999. С.109.

- підвищеній агресивності, збудливості, імпульсивності, уразливості, жорстокості та схильності до конфліктних взаємодій;
- завищеній самооцінці та рівні домагань;
- лабільності, вольовій та інтелектуальній обмеженості.

Як встановлено в ході цієї наукової розробки, серед морально-психологічних ознак осіб з числа маргінальних молодіжних угруповань найбільш значущим виявилось їх внутрішнє ставлення до вчиненого кримінального правопорушення, а саме: їх представники, які вчинили кримінальні правопорушення, практично ніколи не каюлись та не визнавали своєї вини.

Більш того, при вчиненні суспільно небезпечних діянь у 40 % осіб маргінального спрямування були виявлені психічні аномалії й нездатність керувати своїми діями, які проявлялись у: депресії (22 %); перезбудженні в емоційно-конфліктній ситуації (20 %); відсутності вольових спонукань та апатії (16 %); потягу до корисливості (13 %), насильстві (12 %); демонстративності (9 %); лудоманії та ігроманії (8 %).

Як показує практика, важливе значення при розробці заходів запобіжного характеру щодо особи має встановлення її відношення до злочинного результату. Зокрема, характерним для суб'єктів кримінальних правопорушень, які вчинялись маргіналами, є:

- щиросердечне каяття та повне визнання своєї вини (22 %);
- глибе заперечення результатів своїх злочинних дій та повного невизнання своєї вини (32 %);
- часткове визнання вини (46 %).

При цьому слід зазначити, що невизнання особою свого злочинного результату є ознакою глибокої кримінальної деформованості особистості, що відносить її до конкретного, злочинного типу (нестійкого, злісного або особливо злісного).

Здійснюючи кримінологічну характеристику осіб, які є членами маргінальних молодіжних угруповань та вчиняють кримінальні правопорушення, неможливо обійтись без оцінки їх суспільно небезпечної діяльності у групі. Як показує практика, за розміром групи

поділяються на малі (до 30 учасників) та великі (понад 30 учасників)²⁰⁸. Зокрема, результати даного дослідження свідчать про те, що більшість злочинів такими суб'єктами вчинялись у складі малих груп.

Такий феномен, у свій час, спрогнозував О. М. Литвак, зауваживши, що незабаром виникнуть нові тенденції в неформальному русі – з'являться нові різновиди груп. На його думку, це, крім цього, викличе не лише їхню консолідацію, а й конфліктні відносини та групові порушення громадського порядку²⁰⁹.

Виходячи з отриманих результатів даного дослідження, можна констатувати, що у майбутньому, частка групових кримінальних правопорушень, які вчиняються маргінальною молоддю, зростатиме. Йдеться, насамперед, про збільшення кількості неформальних молодіжних злочинних об'єднань, про зростання масштабів залучення молоді до злочинних угруповань, рецидивістів зі старших вікових груп, а також про помітне збільшення «змішаних» злочинних угруповань за участю підлітків та молоді.

У зв'язку з цим, звертає на себе увагу і той факт, що в молодіжній віковій групі зберігається наступна загальна тенденція: чим нижчі вікові параметри учасників, тим рідше кримінальні правопорушення вчиняються наодинці. Іншими словами, показники групової злочинності помітно зростають зі зниженням віку злочинців. Така ж тенденція встановлена й у ході аналізу активності неформальних молодіжних злочинних груп, враховуючи, що вікові відмінності багато в чому пояснюють як особливості формування останніх, так і зростаючий рівень їх стійкості та організованості.

Кримінологічно значущим, у цьому відношенні можна визнати і факт повторності вчинення злочинів особами з числа маргінальних молодіжних об'єднань, яка, як свідчить практика, є порівняно великою. Так, ступінь поширеності кримінальних правопорушень у

208 Психологія малих груп. URL: https://stud.com.ua/89324/psihologiya/-psihologiya_malih_grup

209 Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 303 с.

17 % є дуже високим, у 30 % – високим, у 32 % – середнім, у 17 % – низьким, а в 4 % – дуже низьким.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, можна констатувати, що основними характерними рисами соціально-психологічного характеру особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі маргінальних молодіжних угруповань, та є складовими елементами її кримінологічної характеристики, слід вважати такі із них, як:

- зневага до суспільно значущих інтересів та інтересів інших осіб;
- виражений егоїзм, підпорядкування поведінки інших осіб власним інтересам і бажанням;
- особлива зухвалість, жорстокість стосовно до потерпілих;
- підвищена конфліктність;
- низький загальноосвітній рівень цієї категорії осіб;
- внутрішня готовність до протиправних вчинків;
- високий відсоток осіб підліткового та молодіжного віку, які вчиняють вуличне насильство;
- досить високий рівень групової організації вуличних насильницьких злочинців.

З урахуванням зазначеного, варто також визнати, що в молодіжному середовищі складається певний соціально-психологічний тип поведінки його членів, зокрема маргінального спрямування, що вирізняється раціональністю, рухливістю поведінки, готовністю до постійних змін життєвої обстановки, умінням поєднувати власні інтереси з інтересами інших людей. При цьому, якщо узагальнити соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі маргінальних молодіжних угруповань, то можна запропонувати наступну модель даної категорії злочинців - це особи: чоловічої статі (93 %), які мають вік 18-30 років (76 %), є вихідцями з неповної сім'ї (52 %), мають неповну середню та середню освіту (73 %), до вчинення кримінального правопорушення ніде не

працювали і не навчались (54 %), мешкали у великому чи середньому місті (94 %), не перебували в офіційному шлюбі (57 %), вживали алкоголь і наркотики (58 %), проживали в нормальних матеріально-побутових умовах (96 %), були замкнутими, ворожими та мали бажання зруйнувати створені цінності порушенням психічної саморегуляції (54 %), які частково визнають або повністю не визнають своєї вини (78 %), керуються агресивно-насильницькою мотивацією (99 %), надають перевагу груповим насильницьким діям (100 %) та є рецидивістами (53 %).

Таким чином, виходячи з отриманих результатів дослідження, можна, з урахуванням характеру їх антигромадської спрямованості, запропонувати наступну типологію осіб – членів маргінальних молодіжних груп, які вчиняють кримінальні правопорушення, а саме - це:

- агресивно-епатажний – деформований тип особи з яскраво вираженою жорстокістю та цинізмом;

- зневажливий – з негативним ставленням до життя і здоров'я людини, з домінантою демонстративною, агресивною поведінкою, який застосовує насильство як єдиний засіб і спосіб вирішення конфлікту, в більшості випадків створеного ним самим;

- проміжний – негативний тип особи, схильний до вчинення правопорушень, в якого агресія виступає як засіб досягнення злочинного результату, на відміну агресивно-епатажного типу, де є самоціллю;

- агресивно-насильницький – негативний тип особи, що застосовує насильство, зокрема й у відповідь на агресію ззовні (на відміну від агресивно-епатажного типу).

Висновки до розділу 2

1. Виведені кримінологічно значущі показники кримінальних правопорушень, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями в Україні. Зокрема, виходячи з отриманих результатів, констатовано факт стійкого негативного тренду до погіршення кримінологічної ситуації, учасниками якої є особи з числа маргіналів, а саме: такі випадки щорічно трапляються дедалі частіше і зустрічаються у різних сферах суспільства. При цьому, значну частину кримінальних правопорушень маргінального молодіжного спрямування становлять такі із них, як: хуліганство (73 % від загальної кількості кримінальних правопорушень); заподіяння умисного середньої тяжкості тілесних ушкоджень (35 %); побої та мордування (16 %); заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження (9 %). Найбільшу кількість кримінальних правопорушень було зареєстровано у 2013 р. – 5369 (ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження») та 6315 (ст. 296 «Хуліганство»), після чого спостерігається тенденція до планомірного поступового спаду кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, і вже у 2021 р. ця кількість становила 2704 і 2400 відповідно.

Встановлено також, що середній коефіцієнт хуліганства у загальній структурі злочинності складає 0,79 %. Всього з 2013 р. по 2020 р. було зареєстровано 31506 хуліганств. У 2013 р. було зареєстровано 6315 хуліганств (1,12 % від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень), у 2014 р. – 4962 (0,94 %), у 2015 р. – 4120 (0,72 %), у 2016 р. – 3896 (0,68 %), у 2017 р. – 3308 (0,67 %), у 2018 р. – 3215 (0,69 %), у 2019 р. – 3290 (0,78 %), у 2020 р. – 2400 (0,72 %).

З'ясовано, що суб'єктами хуліганства є неповнолітні (41,0 %), а також особи віком від 18 до 25 років (44,0 %), які під час вчинення кримінальних правопорушень перебували в стані сп'яніння (алкогольного – у 75,0 %, наркотичного – у 8,0 %). Безпосередньо, у ході вибіркового дослідження встановлено, що упродовж 2015-2020 рр. за фактами правопорушень, вчинених маргінальними

молодіжними угрупованнями, було зареєстровано 574 епізоди хуліганських дій (щорічна динаміка становила 3,7 %). При цьому, питома вага кримінальних правопорушень цієї категорії у структурі всіх кримінальних правопорушень, зокрема, проти громадського порядку становила, у середньому 2,5 %.

Доведено, що на стан криміногенної ситуації в регіоні (місті), учасниками якої є маргінальні молодіжні угруповання, впливають такі чинники: динаміка проведення масових заходів; суспільний інтерес до них; наявність такого протиправного об'єднання, чисельність його складу, а також ступінь поширеності руху та його кримінальна активність.

Констатовано також, що час вчинення кримінальних правопорушень об'єктивно прив'язаний до періоду проведення масових заходів (переважно вечірній час доби: 16–24 год (64 %) та 1–4 год. (21 %)). При цьому, територіальна локалізація вчинених дій виходить за межі власне вулиці та прилеглої до нього території, охоплюючи місця, заздалегідь обумовлені організаторами таких маргінальних об'єднань, зокрема у виді зосередження фанатів на території парків, скверів і вокзалів.

2. Встановлені головні детермінанти, які спричиняють та обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями. До таких віднесені:

- дисфункціональність сім'ї;
- соціальна дезадаптація особи та інші відчуження від соціального середовища;
- вікові, психічні та інші особистісні особливості підлітків;
- їх готовність уникнути від вирішення життєвих проблем у світі алкоголю та наркотиків, що утворюють тимчасову ілюзорну стабільність;
- відсутність у них можливості реалізуватися у суспільно корисній діяльності;
- відчуття безцільності свого існування;
- відданість близьким;
- дистанціювання від успішних молодих людей;

- вплив асоціального середовища.

Доведено також, що важливим у кримінологічному аспекті є і той факт, що підлітки об'єктивно не захищені також від впливу криміналітету, який активно втягує їх у свою сферу, опікується ними і використовує у злочинних цілях, зокрема у формі жебрацтва.

З'ясовано, що злочинна маргінальна група, до якої належить неповнолітній, активно впливає на нього, прищеплює йому антисупільні погляди, заохочує на вчинення правопорушень та сприяє швидкому процесу так званого «перевиховання». При цьому, на кожному етапі формування кримінальної протиправної діяльності угруповання у підлітка ще є можливість повернення до позитивного розвитку, але для цього потрібні певні зусилля, які відповідають зміні умов функціонування.

3. Здійснено кримінологічну характеристику а також сформульовано авторське поняття «особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі маргінальних молодіжних угруповань», під яким слід розуміти сукупність її соціально-демографічних, морально-психологічних, соціально-рольових і кримінально-правових ознак та властивостей, що виявляються в злочинній поведінці, детермінованій негативними ідеологічними поглядами та агресією до оточуючих.

Крім цього, встановлено, що досить потужним поштовхом до агресії є так звані «сторонні спостерігачі», які відіграють роль катализаторів, навіть не будучи безпосередніми учасниками агресивних взаємодій. При цьому, присутність сторонніх осіб може підсилювати пряму агресію, якщо особа, яка її здійснює, вважає, що її дії викликають схвалення з боку спостерігачів і навпаки, придушувати її, якщо агресор побоюється, що його дії не будуть санкціоновані оточуючими.

Доведено також, що на виникнення взаємної агресії в кримінальному середовищі маргінальних молодіжних об'єднань впливає не стільки сам факт групування підлітків і молоді в окремі від суспільства спільноти, скільки поєднання з міжособистісною системою, у яку неповнолітні і молодь потрапляють за власним бажанням або без нього. Кримінологічно значущим у зв'язку з цим є і

той факт, що потрапивши до такої субкультурної спільноти, підліток або молода людина переживає стан фрустрації (ламання життєвих планів), що породжує напруженість і стрес, внаслідок чого ця особа стає надагресивною, підозрілою, недовірливою та конфліктною.

З'ясовано, що на формування протиправної установки в маргінальному середовищі особи діють два прямо протилежних механізми впливу кримінальної субкультури, враховуючи, що важливим криміногенним фактором, від якого залежить формування особистості агресивного злочинця є оточення людини в групі, а саме:

а) механізм пошуку особистістю психологічного і фізичного захисту в новому середовищі, у тому числі захисту від суспільства і ворожих молодіжних угруповань;

б) механізм взаємної агресії членів спільноти, взаємного покарання й тиску слабких заради власного задоволення й підвищення.

Глава 3

Основні напрями запобіжної діяльності, спрямованої на зниження рівня та недопущення вчинення кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями в Україні

3.1. Сутність і змістовна спрямованість заходів загальносоціального запобігання вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями

Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням спрямовано на розв'язання найгостріших суперечностей в суспільстві, прогресивний його розвиток та проводиться у формі системних заходів економічного, політичного, соціального та іншого характеру, спрямованих на вирішення конкретних існуючих проблем, які сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь. При цьому, специфічною властивістю даного виду запобіжної діяльності є те, що вона, хоча і не передбачає у цілому таку мету, як запобігання злочинності, проте спрямована на усунення, блокування, нейтралізацію тощо тих детермінант, які її породжують, обумовлюють та корелюють, що і складає її антикриміногенний запобіжний ефект, поряд з вирішенням основних завдань.

Зазначені методологічні засади у сфері запобігання та протидії злочинності, у першу чергу, спрямовані на дітей та молодь та проявляються, зокрема, у підтримці і розвитку освіти і культури в суспільстві, збереженні духовно-моральної спадщини тощо. Також, одним з дієвих напрямків є реалізація цільових державних програм виховання, які спрямовані на вирішення проблем, що стосуються формування високого рівня правосвідомості підлітків.

Аналіз зазначених програм показав, що, в основному, закріплені у них завдання зводились до реалізації наступних заходів:

1) визначення та усунення індивідуальних детермінантів ризику, спрямованих на зміну (коригування) поведінки особи;

2) вплив на міжособистісні стосунки та створення здорової обстановки у сім'ї (колективі) та інший мікрогрупі, включаючи маргінального спрямування;

3) нагляд за громадськими місцями – школами, гуртожитками, середніми спеціальними навчальними закладами тощо;

4) формування загальнокультурних (духовних) цінностей та впровадження їх у масову свідомість та культуру;

5) прищеплення моральних стандартів поведінки, пропагування здорового способу життя, розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних девіантних форм поведінки, неприпустимість їх привабливості та новизни, передусім щодо молоді;

6) активний соціальний контроль за такими негативними явищами суспільного життя, як проституція та порнографія.

Як показує практика, наявність зазначених та інших особливостей при застосуванні заходів загальносоціального запобігання злочинності визначається специфікою правового і фактичного становища молоді як соціально-вікової групи суспільства, що знаходиться в стані інтенсивного розвитку та формування, специфікою детермінант злочинності, а також особистісними її якостями.

Результати даного дослідження свідчать про те, що у загальному вигляді до таких заходів варто віднести:

а) розроблення програм соціального та економічного розвитку окремих категорій молоді (наприклад, щодо сільської молоді, «дітей вулиць» тощо);

б) надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, адресного підходу до забезпечення прожиткового мінімуму доходів сімей та дотримання соціальних гарантій і пільг, встановлених законодавством;

в) збереження системи закладів освіти та створення нових типів навчально-виховних установ для дітей різного віку, а також організація їх дозвілля;

г) відновлення мережі державних спортивних клубів і секцій за місцем проживання, навчання, у сільській місцевості тощо;

д) створення різноманітних консультативних центрів для молоді та надання психокорекційної допомоги підліткам і членам їх сімей задля усунення існуючих конфліктів²¹⁰.

Враховуючи особливості запобіжної діяльності щодо підлітків, законодавець пішов по шляху регулювання цих суспільних відносин спеціальними нормативно-правовими актами (як от: Закони України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Сімейний кодекс України, Кодекс законів України про працю, Житловий кодекс України, законодавчі акти щодо захисту дітей-інвалідів, дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, а також правові джерела стосовно захисту дітей і підлітків від злочинного впливу дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність (пияцтво, наркоманію, проституцію тощо), виготовляють і розповсюджують порнографічну продукцію і видання, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту та ін.)²¹¹.

У цьому контексті заслуговують на увагу ті законодавчі акти, що стосуються сфери освіти, враховуючи, що одним з важливих показників цивілізованості будь-якого суспільства є ставлення до освіти. Проте на цьому шляху варто врахувати той факт, що сьогодні лише кожна третя молода людина в Україні вважає пріоритетною сферу освіти. Це пояснюється тим, що її престиж є досить низьким та немає належного зв'язку між освітою людини і характером її трудової діяльності. Більш того, у реальному житті відбувається процес «згортання» цілеспрямованого виховання як у школі, так і позашкільних закладах. У зв'язку з цим, старшокласники часто потрапляють під вплив примарних цінностей і розуміють життєдіяльність як необхідність «заробити гроші» за будь-яких обставин, не замислюючись над моральним стороною справи.

210 Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. С. 142.

211 Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. Збірник наукових праць. Київ : ФОРМ Маслаков, 2021. С.267-268.

Саме для розв'язання зазначених проблем та удосконалення правового механізму запобіжної діяльності щодо підлітків, враховуючи й заходи загальносоціального спрямування, у 1995 році й був прийнятий Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»²¹².

Як показала практика, для його виконання в системі державних органів були створені нові структури, а саме:

- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади України у справах сім'ї, дітей та молоді;
- уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;
- уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
- приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України;
- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;
- притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Як показали результати даного наукового пошуку, здійснення соціального захисту дітей та запобігання правопорушень серед них, в основному, покладається на уповноважені підрозділи органів Національної поліції України в межах визначеної для них компетенції (ст. 5 вказаного вище Закону)²¹³.

Враховуючи зазначене, в Україні прийнято низку нормативно-

212 Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

213 Там само.

правових актів, спрямованих на забезпечення запобіжної діяльності відповідних підрозділів Національної поліції України²¹⁴, а саме: Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»²¹⁵, Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, та інші.

Зокрема, в Інструкції на підставі узагальнення змісту зазначених вище законодавчих актів (Законів України «Про Національну поліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» та ін.) визначені наступні основні завдання запобіжної діяльності, суб'єктом реалізації яких є Національна поліція України, а саме:

1) профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення детермінант, які цьому сприяють, та вжиття в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення;

2) ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуального запобігання;

3) участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за таким фактом;

4) вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поведінню з дітьми;

5) організація заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування відносно неповнолітніх осіб;

6) провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти.

214 Про Національну поліцію : Закон від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

215 Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

При цьому слід зауважити, що зазначені заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді, хоча й не спрямовані на безпосереднє запобігання, але сприяють усуненню, блокуванню, нейтралізації тощо детермінант даного виду злочинності серед молоді, а також зниженню загального рівня криміногенної ситуації.

У той самий час, якщо вони застосовуються разом з відповідними спеціально-кримінологічними заходами запобігання кримінальним правопорушенням, то їх цілеспрямованість і ефективність набувають іншого змісту. Зокрема, такий висновок можна зробити за результатами аналізу прийнятої у 2020 р. Стратегії національної безпеки України²¹⁶, метою якої є утвердження прав і свобод людини та громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку та інтеграції України до Європейського Союзу й формування умов для вступу в НАТО (загальносоціальний аспект запобіжної діяльності), яка забезпечується, у свою чергу, спеціальними державними засобами та суб'єктами (спеціально-кримінологічний аспект запобіжної діяльності).

У такому ж аспекті сформульовано положення Закону України «Про основні засади молодіжної політики»²¹⁷, в якому визначені основні завдання такої політики (у сенсі загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням), а саме:

1) створення умов для залучення молоді до громадського, політичного, соціально-економічного, культурного життя суспільства, популяризація ролі та важливості участі молоді у процесі ухвалення рішень;

2) підтримка молоді в реалізації її соціально-економічного потенціалу, у тому числі для вирішення житлових питань, питань

216 Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

217 Про основні засади молодіжної політики : Закон від 27 квіт. 2021 р. № 1414-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/1414-20#n356>

професійного розвитку, працевлаштування, задоволення освітніх, медичних, культурних та інших потреб;

3) формування громадянської, національної та культурної ідентичності української молоді;

4) сприяння інституційному розвитку молодіжних та дитячих громадських об'єднань, молодіжних центрів, посилення їхньої ролі у процесі соціалізації молоді;

5) розвиток молодіжної інфраструктури; 6) розвиток національного та міжнародного молодіжного співробітництва²¹⁸.

Важливим у зв'язку з цим є і той факт, що у зазначеному Законі визначені відповідні заходи щодо реалізації вказаних вище завдань. До таких, зокрема, віднесені наступні:

- забезпечення соціальних гарантій, створення механізмів соціалізації та інтеграції молоді в суспільні процеси, соціального захисту та підтримки молодих осіб;

- залучення молоді до участі у громадському житті, до прийняття рішень на всіх етапах формування та реалізації молодіжної політики;

- здобуття молоддю компетентностей, необхідних для особистісного і професійного розвитку, забезпечення громадянської освіти молоді;

- інституційного розвитку молодіжних та дитячих громадських об'єднань, молодіжних центрів;

- діяльності суб'єктів молодіжної роботи;

- формування, оптимізації та розвитку молодіжної інфраструктури, доступної для молоді тощо.

Як показали результати вивчення нормативно-правових джерел, що стосуються досліджуваної проблематики, особливий акцент у них зроблено на запобіганні насильницької злочинності з боку молоді, враховуючи, що остання призводить до порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також підриває авторитет держави та її правоохоронних органів серед

218 Там само.

населення, якщо не вживаються своєчасні заходи щодо запобігання цьому виду суспільно небезпечної діяльності.

Наступною системною проблемою, яка детермінована сучасними соціально-економічними умовами функціонування нашої держави є організована злочинність, суб'єктами якої є, нерідко, представники маргінальних молодіжних угруповань.

До основних детермінант, які породжують та сприяють злочинній діяльності зазначених молодіжних об'єднань, можна віднести :

- відсутність системного підходу до протидії організованій злочинності (зокрема, консолідації зусиль суб'єктів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням);

- неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів у даній сфері суспільних відносин;

- застаріле та розбалансоване нормативно-правове забезпечення з питань запобігання та протидії організованій злочинності (а, це суто загальносоціальний елемент запобіжної діяльності);

- недосконалість процедури моніторингу криміногенної ситуації;

- відсутність консолідованої об'єктивної методології оцінки загроз організованої злочинності;

- використання застарілих форм і методів протидії таким явищам.

Враховуючи зазначені проблеми та з метою підвищення рівня загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, у 2020 році Урядом України схвалено Стратегію боротьби з організованою злочинністю²¹⁹.

З цією ж метою, у подальшому була прийнята Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки²²⁰, у якій зазначено, що необхідність повноцінного розвитку та самореалізації

219 Стратегія боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 верес. 2020 р. № 1126-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>

220 Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 02 черв. 2021 р. № 579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini>

молоді є однією із суспільних цінностей, а її соціальна підтримка одним з основних пріоритетів державної політики. При цьому слід зазначити, що як перша, так і друга програма відображає основні змістовні елементи сучасної молодіжної політики Європейського Союзу.

Цікавим у зв'язку з цим є результати міжнародного проекту регулярних опитувань громадської думки «Євробарометр» за 2019 рік, згідно яких понад три чверті загальної кількості молоді, яка проживає у країнах Європейського Союзу, беруть участь у різних формах діяльності та долучаються до суспільного життя, і лише 4 відсотки не залучені до жодної з них²²¹.

Як показали результати даного дослідження, деякі системні заходи загальносоціального спрямування затверджені й в Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. (2018 р.)²²². Зокрема, до таких, які мають безпосереднє відношення до запобігання кримінальним правопорушенням, можна віднести наступні, що стосуються маргінальних молодіжних угруповань та передбачають:

- запровадження механізму міжвідомчої координації дій з метою запобігання правопорушенням серед дітей, а також забезпечення процедури інформаційного обміну;
- узгодження завдань запобіжної діяльності серед дітей між органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- розроблення рекомендацій для територіальних громад щодо необхідності створення такого благоустрою територій населених пунктів, який сприятиме функціонуванню безпечного середовища та зниженню рівня злочинності;
- збільшення кількості заходів запобіжного характеру при розробці програм соціально-економічного розвитку, спрямованих на

²²¹ Там само.

²²² Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80>

забезпечення працевлаштування, розвитку освіти, охорони здоров'я, надання соціальних послуг, благоустрою та подолання бідності;

- запровадження проведення оцінки ризиків вчинення правопорушень дітьми та корекційних програм, орієнтованих на усунення детермінант, що сприяють вчиненню злочинів дітьми, які схильні до протиправної поведінки та перебувають у складних життєвих обставинах тощо²²³.

Виходячи з отриманих результатів даної наукової розробки, варто також зауважити, що істотний компонент загальносоціального запобігання злочинності з боку маргінальних молодіжних об'єднань складають і заходи, що створюють умови для повної реалізації їх членами політичних та особистих прав, свобод і законних інтересів, враховуючи, однією з детермінант даного виду кримінальних правопорушень є незадоволеність інтересів у цій сфері, що, як наслідок, перешкоджає встановленню атмосфери стабільності в суспільстві.

Проте, не дивлячись на наявність в Україні зазначених та інших державних програм, що стосуються запобіжної діяльності, відсутність єдиної національної концепції запобігання кримінальним правопорушенням, а також неузгодженість загальнодержавних, регіональних, галузевих державних цільових програм соціальної профілактики за відповідними напрямками суттєво знижує ефективність як загальносоціального, так і спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, які вчиняються молоддю, включаючи й осіб маргінального спрямування. Більш того, таке становище не відповідає проголошеним конституційним положенням про соціальну, демократичну та правову державу, оскільки ситуація, що склалася в нашій державі, не враховує реалій сучасності (в тому числі воєнний стан), адже запобігання та протидія злочинності давно перетворилася на глобальну світову проблему, яка набула не лише національного, а й міжнародного та транснаціонального характеру²²⁴.

223 Там само.

224 Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2009. С.7.

Результати даного наукового пошуку свідчать і про те, що сучасні державні програми не тільки стали перманентним продовженням запобіжної діяльності, але й несуть у собі ті вади і прогалини, які були характерними для перших нормативно-правових актів з цього приводу. Зокрема встановлено, що за роки незалежності в Україні було прийнято та реалізовано чотири державні програми, спрямовані на запобігання та протидію злочинності (від 25.06.1993; від 17.09.1996; від 25.12.2000; від 20.12.2006), до головних недоліків яких слід віднести:

- а) декларативний характер більшості їх положень;
- б) відсутність державного ресурсного забезпечення та механізму відповідальності за невиконання конкретних заходів;
- в) невідповідність реальній кримінологічній ситуації в країні та регіоні.

Як видається, саме з цих причин досі в Україні не розроблено цільову державну програму запобігання та протидії злочинності^{225 226}.

Серед інших недоліків та суттєвих прогалин, які знижують рівень ефективності запобігання правопорушенням з участю молоді, звертають на себе увагу наступні із них:

- обласні та міські комплексні програми запобігання правопорушенням приймаються на різні строки і переважно до прийняття державної програми або Стратегії національної безпеки (27,0 %);
- назви всіх програм є нетотожними та не відповідають чинному законодавству (23,0 %);
- програми мають різну структуру, відмінну кількість як розділів, так і заходів (21,0 %);
- програми, зазвичай, не містять кримінологічних заходів, які б відповідали особливостям криміногенної обстановки в конкретному

225 Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С.152.

226 Василевич В. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічної політики України: дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2021. С.19.

регіоні України (15,0 %);

- більшість заходів носять неконкретний, декларативний та формальний характер (14,0 %).

Результати даного дослідження свідчать також про те, що відсутність зазначеної програми обумовлена багатьма економічними, соціальними, політичними, правовими й іншими особливостями та суперечностями розвитку ринкових відносин в Україні, а саме:

- не завершено створення системи кримінальної юстиції;
- триває реформування правоохоронних органів;
- продовжується розбудова національного законодавства;
- упроваджуються державні інституції, які повинні відповідати кращим європейським і світовим стандартам у цій сфері суспільних відносин.

Крім цього відсутність даної програми знімає з Уряду України обов'язок звітувати про проведену роботу з вказаного напрямку, а це, у свою чергу, позбавляє Верховну Раду України, Президента України та й народ України, як єдине джерело влади, можливості реально оцінити роботу вищого органу виконавчої влади з питань організації, координації та контролю щодо запобігання злочинам. Саме тому, з певною мірою умовності можна констатувати про неефективну організацію державної політики у сфері запобігання злочинам, а отже, і про невиконання державними органами покладених на них ст. 3 Конституції України обов'язків щодо захисту найвищої соціальної цінності – людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки²²⁷.

Як з цього приводу слушно зауважив В. В. Василевич, відповідно до загальної методики стратегічного планування, спочатку необхідно розробити концепцію або стратегію, а потім на її основі – програму та відповідний план з реалізації її заходів. При цьому, одним

227 Світлична Ю. О. Стан і перспективи програмування у сфері протидії злочинності. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18 квіт. 2019 р.). Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 8–9.

із напрямів має стати розроблення та прийняття програм і планів на регіональному й місцевому рівнях. Зокрема, зазначені завдання могли б бути реалізовані в контексті розробленої та затвердженої в Україні нової Стратегії запобігання та протидії злочинності, основною метою якої має стати забезпечення національної безпеки на 10–15 років та кримінологічний аналіз основних тенденцій злочинності на державному й регіональному рівнях. Більш того, практика державного кримінологічного програмування та безпосереднє впровадження зазначеної Стратегії мають забезпечуватись Урядом України шляхом прийняття спеціального Державного плану заходів її реалізації²²⁸, враховуючи, що на сьогодні запорука ефективної протидії злочинності у державі та протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам, які можуть вплинути на криміногенний стан, виховання дітей та молоді залежить від якісного програмування цієї діяльності на усіх рівнях. Саме тому, як видається, актуальним є питання щодо розробки Державної комплексної програми боротьби зі злочинністю серед молоді, яка станом на сьогодні ще не розроблена.

Зазначена програма повинна мати як комплексний, так і адресний характер, адже складність усієї системи запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді полягає у її багаторівневому та різноспрямованому змісті. При цьому її метою має стати забезпечення активної наступальної протидії злочинності серед вказаної категорії осіб та досягнення, у зв'язку з цим, уповільнення темпів її зростання. Крім того, додатковими елементами даної мети запобіжної діяльності мають слугувати такі її складові, як: припинення деформації особи, яка вже почалася, а також блокування впливу на неї криміногенних детермінант мікросередовища ще до того, як вони реалізуються в злочинній поведінці.

Без сумніву, при формуванні та реалізації зазначеної програми слід також розмежувати, її мету на національному рівні запобігання

228 Василевич В. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічної політики України: дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2021. С.19.

злочинності серед молоді, яка містить загальні рекомендації щодо заходів, які повинні проводитися, та мету локальних програм запобігання злочинності, які розробляються та втілюються на місцевому рівні з ініціативи відповідних громадських об'єднань та окремих громадян. При цьому головним принципом побудови такої програми має стати вплив на детермінанти, які породжують та сприяють вчиненню злочинів маргінальними молодіжними організаціями, з тим, щоб зменшити вигоду (як матеріальну, так і моральну), яку отримують злочинці в результаті вчинення злочину та зробити більш складним і ризикованим її здобуття²²⁹.

Знову ж таки, виходячи з практики та результатів наукових досліджень, можна констатувати, що так звані «молодіжні регіональні програми» щодо запобігання кримінальним правопорушенням повинні охоплювати такі рівні їх формування та реалізації:

1) організацію загальносоціальних заходів запобігання злочинності;

2) удосконалення правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням серед зазначеної категорії осіб, з урахуванням специфіки регіональних аспектів та стану реалізації молодіжної політики держави у даній сфері суспільних відносин;

3) напрями діяльності відповідних суб'єктів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання злочинам.

Як видається, така регіональна програма запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді, особливо маргінального спрямування, має бути розрахована на короткостроковий рівень (наприклад, на 2023–2025 роки).

При цьому слід зазначити, що типова модель програми запобігання злочинам серед молоді має характеризуватися міцним зв'язком правової системи запобігання злочинності з іншими сферами суспільних відносин та відображати таким чином рівновагу між

229 Петров Н. О. Скандинавська модель запобігання злочинності неповнолітніх та молоді. URL: <http://www.br.com.ua/referats/Pravo/32832-4. html>

заходами загальносоціальної та спеціально-кримінологічної діяльності.²³⁰

Без сумніву, розробка та реалізація такої цільової комплексної програми запобігання молодіжної злочинності допоможе принципово вплинути на вирішення проблем, що стосуються формування високого рівня правосвідомості громадян, враховуючи, що до підлітків і молоді інформація надходить з різноманітних джерел (ЗМІ, офіційної статистики, наукових публікацій тощо), яка у сьогоденні виступає однією з детермінант, що дезорганізує особу та сприяє їй у подальшому у вчиненні кримінальних та інших правопорушень.

Якщо в цілому узагальнити отримані у ході даного дослідження результати, то можна констатувати, що загалом під запобіганням кримінальним правопорушенням, які вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, варто розуміти діяльність відповідних суб'єктів (державних та громадських органів), спрямовану на виявлення, нейтралізацію, блокування тощо детермінант, що сприяють виникненню та реалізації протиправного умислу, а під загальносоціальним запобіганням - систему економічних, соціальних, політичних, правових, ідеологічних, культурних та організаційних заходів, що вживаються державою та суспільством, спрямованих на підвищення добробуту всього населення, удосконалення культурного рівня молоді, створення сприятливих умов їх життя з метою стабілізації та зниження рівня злочинності.

Як показує практика (і це враховано при виведенні зазначених вище авторських понять), серед усіх заходів загальносоціального запобігання злочинності найдієвішими є наступні:

— політичного характеру — зміцнення демократії та реформування органів державної влади; упорядкування міграційних процесів у країні; стимулювання створення та розвитку громадських молодіжних об'єднань позитивного спрямування як альтернативи існуючим маргінальним групам; прогнозування їх діяльності при внесенні змін

230 Титаренко О. О. Державне програмування протидії злочинності в Україні: монографія. Харків : Промарт, 2019. 698 с.

до чинного законодавства; розробка концепцій та програм із запобігання злочинності, що охоплюють своїми заходами маргінальні молодіжні групи;

– економічного характеру – зниження рівня напруги у суспільстві в очікуванні падіння курсу національної валюти та зміцнення її потенціалу; зменшення рівня корупції та кримінального бюрократизму; виконання державою соціальних гарантій у вигляді пенсій, допомог, заробітної плати; активізація матеріально-побутової, трудової та іншої адаптації вимушених переселенців; створення нових робочих місць та забезпечення підвищення рівня зайнятості населення; формування морального світогляду людини, здатного отримувати матеріальні блага законним шляхом;

– соціально-економічного характеру – стабільний розвиток соціальної інфраструктури; формування дієвої системи соціального захисту громадян; створення та активний розвиток державних установ, спрямованих на зайнятість молоді у різних сферах суспільної діяльності;

– ідеологічного та культурно-виховного характеру – відновлення інститутів релігійного та патріотичного виховання, сприяючих загальному відродженню духовності населення; пропаганда національного виховання, патріотизму, поваги до представників іншої расової належності, національностей, віросповідань; визнання суспільством та державою сім'ї як основи формування соціальної свідомості;

– інформаційного характеру – обмеження негативного впливу та запровадження цензури у засобах масової інформації (ЗМІ); підтримка ініціатив щодо розширення позитивного впливу ЗМІ на орієнтацію, життєві цінності та ідеали молоді; створення системи безпеки Інтернет-ресурсів, що дозволить виключати можливість загального доступу до сайтів, які містять демонстрацію сцен насильства, агресії, жорстокого поводження з людьми та тваринами, а також до порнографії та педофілії.

Виходячи з проведеного аналізу нормативно-правових актів та практики їх реалізації, а також наукової літератури з означеної

проблематики, як видається, ефективними загальносоціальними заходами, спрямованими на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінант, які сприяють вчиненню кримінальних та інших правопорушень з боку молоді, особливо осіб маргінального спрямування, можна вважати наступні із них:

1) прийняття Стратегії запобігання та протидії злочинності в Україні до 2030 року, а також подальший, у зв'язку з цим, розвиток форм і методів програмно-цільового підходу на основі удосконалення відповідних процесів з тим, аби суттєво розширити арсенал правоохоронної діяльності;

2) прийняття Державної комплексної програми запобігання та протидії злочинності серед молоді. При цьому слід мати на увазі, що вона має специфічний характер, позаяк розрахована на середньостроковий період (до 5-ти років).

3.2. Зміст та особливості реалізації заходів спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями

Як показує практика, у кожній державі світу створюються відповідні правоохоронні та інші органи, основною функцією та призначенням яких є запобігання та протидія злочинності (загальновизнаним на доктринальному рівні є висновок про те, що така діяльність називається спеціально-кримінологічною). При цьому вона має свої особливості, які, у свою чергу, відрізняють її від загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням.

Як з цього приводу зробив висновок О. М. Литвак, останнє також має свої якісні відмінності запобіжної діяльності, позаяк орієнтована на досягнення її мети без застосування примусу²³¹.

У свою чергу, на думку О. М. Джужі, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам характеризується цілеспрямованим проведенням цього виду запобіжної діяльності, включаючи елементи системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі»

231 Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. С.22.

(підпорядкування), а також передбачає неухильне виконання поставлених задач та вибір запобіжних заходів відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу²³².

Узагальнивши існуючі у кримінології підходи, В. В. Голіна слушно зауважив, що в більш вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо)²³³. На його переконання, зазначена діяльність представляється як сукупність самостійних, але внутрішньо пов'язаних і доповнюючих один одного напрямів протидії злочинності, змістом яких є діяльність державних органів, громадських організацій і громадян щодо запобігання криміногенним явищам і процесам, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях суспільно небезпечної поведінки.

Виходячи з цього, В. В. Голіна до суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам відніс наступні: законодавчі органи, виконавчо-розпорядчі, державні координуючі, правоохоронні та правозастосовні органи, органи державного, культурно-виховного і господарського управління, навчальні, медичні органи й установи, релігійні, громадські та інші організації, рухи, воєнізовані формування, фонди, соціальні групи, об'єднання батьків, сусідів, громадян²³⁴.

Як видається, такі погляди науковців на проблеми визначення змісту та сутності спеціально-кримінологічного запобігання заслуговують на увагу й мають право на існування. При цьому, якщо за основу взяти зазначені методологічні підходи, то можна констатувати, що спеціально-кримінологічне запобігання

232 Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. С.63.

233 Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. С.21.

234 Голина В. В. Специально-криминалистическое предупреждение преступлений (теория и практика): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1994. С.12-25.

кримінальним правопорушенням, які вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, є комплексною діяльністю державних, у тому числі правоохоронних, органів, установ та спеціальних закладів, за участю широкого кола громадських організацій та формувань щодо зменшення рівня злочинності, спрямовану на виявлення та усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують особисту чи масову протиправну спрямованість (поєднану із застосуванням чи погрозою застосування насильства) окремих осіб або груп молоді, їх відвернення на стадії виявлення наміру чи готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів.

З іншого боку, якщо вказані теоретичні підходи застосувати у контексті існуючих на практиці проблем, то особливої уваги у зв'язку з цим заслуговують питання спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються організованими молодіжними угрупованнями маргінального спрямування, враховуючи, що однією із особливостей даного виду злочинності є так звана диверсифікація, тобто здатність швидко змінювати профіль злочинної діяльності, з урахуванням змін легального ринку²³⁵. Більш того, такий вид злочинності здатний також до самодетермінації і здійснення зворотного негативного впливу на обставини, що її обумовили, у тому числі на політику, економіку, соціальну та духовну сфери, а також на відповідні «фонові явища», посилюючи їх та надаючи їм нових характеристик.

Як встановлено в ході даного дослідження, на сьогодні мають місце істотні прорахунки як у стратегії, так і в тактиці запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, а саме:

- по-перше, недооцінювалася і практично послідовно не реалізовувалася загальна організація протидії злочинності, а саме:

235 Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. С.137.

аналіз, планування, прогнозування та визначення головних напрямів запобігання;

- по-друге, на даний час немає належної правової основи боротьби з організованою і професійною злочинністю, оскільки кримінологічна ситуація змінювалася швидше, ніж чинний закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»²³⁶, що не здатний їй протистояти;

- по-третє, запобігання, хоча і є головним та пріоритетним напрямом протидії організованій злочинності, водночас необхідно враховувати при цьому й інші напрями її запобігання;

- по-четверте, саме запобігання здійснювалося у вигляді застережень, без виявлення детермінантів організованої злочинності та відповідного впливу на них²³⁷;

- по-п'яте, ліквідація спеціального підрозділу по боротьбі з організованою злочинністю (Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю (ГУБОЗ) МВС України призвела до розпорошення сил і засобів, а також до інших істотних проблем, пов'язаних з таким бездумними державним підходом.

Як видається, однією з детермінант, яка негативно впливає на ефективність запобігання та протидії маргінальній молодіжній злочинності, є вкрай низька психологічна й професійна підготовка працівників правоохоронних органів, яка все менше відповідає новим вимогам запобігання організованій злочинності.

Важливою кримінологічною проблемою з означених питань є також формалізм у діяльності суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання, яка в основному зводиться до закликів щодо посилення протидії молодіжній злочинності, але нічим не підкріплюється в організаційно-ресурсному відношенні.

Результати даного наукового пошуку свідчать про особливий інтерес у цьому контексті до процесу «рекрутування» членів

236 Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон від 30 червня 1993 р. № 3341-ХІІ. Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

237 Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. С.69.

організованих злочинних співтовариств, а також зв'язку молодіжних угруповань асоціальної спрямованості і з організованою загальнокримінальною злочинністю. Зокрема, як показує практика, досить часто лідери маргінальних молодіжних об'єднань є членами організованих злочинних формувань.

Саме тому, дослідження зазначеної та інших проблем, пов'язаних із втягненням молоді до організованої кримінальної злочинності, можна назвати одним із найважливіших завдань усіх без винятку суб'єктів як загальносоціального, так і спеціально-кримінологічного запобігання на всіх рівнях (науковому, законодавчому, правозастосовному тощо)²³⁸.

Аналіз чинного законодавства та архівних кримінальних проваджень свідчить про те, що головним суб'єктом спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, є Національна поліція України (НПУ), організація діяльності якої за цим напрямом передбачає:

- визначення кола органів і підрозділів НПУ щодо такої діяльності;
- правове регулювання та інформаційне забезпечення даного виду діяльності;
- аналіз, прогнозування, планування;
- розробка напрямів взаємодії з іншими суб'єктами запобіжної діяльності та координація їх роботи;
- контроль за виконанням запланованих заходів.

Знову ж таки, як показує практика, найбільш складними у цьому сенсі є інформаційне забезпечення, взаємодія та правове регулювання питань, що стосуються кримінальним правопорушенням, які

238 Агапова К. В. Особливості запобігання організований молодіжній злочинності в умовах реформування правоохоронної системи в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 31 берез. 2021 р.). Одеса : ОДУВС. 2021. С. 200.

вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, оскільки для цього необхідні:

- а) детальний збір інформації, що включає оперативні відомості;
- б) визначення напрямів взаємодії та узгодження рішень;
- в) обмін даними та цілеспрямоване співробітництво;
- г) детальне опрацювання законодавчих засад цієї діяльності тощо.

Зокрема, результати даного наукового пошуку свідчать про те, що на сьогодні інформація про молодіжні угруповання, включаючи маргінального спрямування, зосереджується переважно у відповідних підрозділах превенції Національної поліції України, у тому числі ювенальної превенції та служб дільничних офіцерів поліції. Важливим у зв'язку з цим кримінологічним фактом є те, що відповідно до вимог КПК України²³⁹ діє єдиний для всіх суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам реєстр досудових розслідувань (ЄРДР)^{240 241}.

Проте, навіть такі законодавчі новели і механізми досі не дають бажаних результатів, а тому питання нормативно-правового забезпечення запобіжної діяльності у молодіжному середовищі все ще залишаються актуальними. Так, з кожним роком дедалі більше залишається не розслідуваних кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим відбувається так зване їх накопичення. При цьому, основними детермінантами, що сприяють вказаній ситуації, є:

- прогалини чинного законодавства;
- низький рівень відомчої нормативної бази;

239 Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

240 Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора України від 30 черв. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>

241 Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>

- недосконала організація оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень серед молоді;

- відсутність необхідних оперативних позицій у кримінальному середовищі²⁴².

Як видається, одним із ефективних засобів вирішення даних проблем могло б стати більш раціональне використання можливостей регіональних інформаційних центрів при Головних управліннях Національної поліції в областях (ГУНП), здатних накопичувати у своїх базах відповідні узагальнені відомості, які мають надаватись у систематизованому вигляді згідно письмових запитів відповідних суб'єктів запобіжної діяльності (наприклад, за процедурою, що визначена в Законі України «Про доступ до публічної інформації»).

У поповненні зазначених інформаційних банків могли б брати також участь різні суб'єкти запобіжної діяльності, враховуючи, що практично у всіх підрозділах Національної поліції України аналітична робота носить дослідницький характер, забезпечуючи таким чином функцію процесу управління, та включає достатній комплекс організаційних заходів і методичних прийомів для вивчення та оцінки кримінологічної інформації²⁴³.

Вивчення відповідних джерел з означеного питання показало, що основними напрямками аналітичної роботи у Національній поліції України є:

- забезпечення спостереження за оперативною обстановкою;
- систематичне інформування органів влади та управління, керівництва МВС, НПУ, ГУНП про фактичний стан правопорядку і завдання підрозділів НПУ щодо його зміцнення;

242 Запобігання укриттю від реєстрації в органах поліції заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень: метод. реком. / Д. М. Тичина, В. В. Крижна, А. А. Саковський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 42 с.

243 Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : МВС України, 1999. С.4

– своєчасне застосування заходів для посилення протидії злочинності та охорони публічного порядку, у тому числі шляхом щоденне реагування на вчинювані правопорушення;

– своєчасне і цілеспрямоване прийняття управлінських рішень на рівні керівництва МВС, НПУ, ГУНП та їхніх галузевих служб і підрозділів на місцях (наприклад, шляхом реалізації комплексних та перспективних завдань);

– підготовка змістовних матеріалів і пропозицій по суті існуючих та прогнозованих проблем.

При цьому слід зазначити, що провідне місце в аналітичній роботі підрозділів НПУ посідає аналіз оперативної обстановки та оцінка її стану.

Як показує практика, реалізація зазначених вище напрямів аналітичної роботи суттєво ускладнена у зв'язку з наявністю численних недоліків, які знижують ефективність процесу збору цінної інформації про, зокрема, маргінальні молодіжні групи та вчинені ними кримінальні правопорушення. Більш того, суттєві прогалини у змісті таких відомостей унеможливають на практиці здійснення об'єктивного аналізу щодо способу життя учасників злочинної групи, її діяльності та взаємозв'язків з навколишнім середовищем.

Як видається, зазначену проблему можна було б вирішити шляхом створення на рівні ГУНП єдиної систематизованої інформаційної бази, яка б включала дані про маргінальні молодіжні групи, а також про осіб, які входять до їх складу, з метою подальшого використання таких відомостей для запобігання вчинення ними протиправних дій. Без сумніву, зазначений захід дав би можливість вести постійне контрольне спостереження за вказаними протиправними молодіжними об'єднаннями, тим самим запобігаючи їх можливій кримінальній діяльності, а у разі вчинення ними правопорушень та злочинів вживати негайних заходів правового характеру до винних осіб.

Крім цього, для повної, об'єктивної та всебічної характеристики групової злочинності молоді в цілому та маргінальних її об'єднань, зокрема, логічно було б розробити нову систему показників, які

дозволяють, у свою чергу, здійснювати аналіз криміногенної ситуації, у масштабах держави, міста, району тощо.

Такий підхід, як встановлено в ході даного дослідження, обумовлений тим, що на сьогодні існуюча вузьковідомча система однорідних відомостей у системі правоохоронних та інших державних органів практично не дає можливості відібрати із загального масиву кримінальних правопорушень ті, із них, що були вчинені саме представниками маргінальних молодіжних груп.

Виходячи з цього, логічно було б ЄРДР доповнити таким пунктом, як «Додаткова характеристика кримінального правопорушення», в якому під окремими кодами розмістити такі варіанти позицій: «кримінальне правопорушення вчинено:

- членом маргінальної групи;
- членом маргінальної групи насильницької спрямованості»

Такі зміни, як видається, дозволили б враховувати відповідні статистичні відомості у формі № 1 (офіційне реагування на виявлене кримінальне правопорушення); у розділі 27 інформація щодо додаткової характеристики злочину; та у формі № 2 (відомості на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення); у розділі 34 інформація щодо додаткової характеристики кримінального правопорушення.

Складені на підставі цих відомостей звіти дозволили б відслідковувати кількісні та якісні показники злочинності маргінальних молодіжних угруповань, а також більш всебічно, об'єктивно та повно відображати показники стану окремих видів кримінальних правопорушень, які цими особами вчиняються. Крім того, отриману інформацію можна було б використовувати як при складанні кримінологічного прогнозу злочинності, так і з метою розроблення різних заходів запобіжного характеру.

Результати даного дослідження дають можливість констатувати, що до найбільш ефективних напрямів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, які вчиняються зазначеними вище суб'єктами, можна віднести ті із них, які стосуються:

1) маргінальних молодіжних груп, які є об'єктами запобіжної діяльності Департаменту стратегічних розслідувань та спеціальних підрозділів Служби безпеки України, та пов'язані зі вчиненням кримінально карного екстремізму.

Як показує практика, основними пріоритетними напрямками роботи щодо запобігання екстремізму, що вчиняється зазначеною категорією осіб, є:

по-перше, це багаторівнева робота з запобігання екстремізму в молодіжному середовищі, яка проводиться місцевими обласними адміністраціями (в умовах воєнного стану – обласними військовими адміністраціями) спільно з правоохоронними органами та громадськими організаціями у виді: круглих столи з питань терпимості та поваги до інших культур; психологічних тренінгів для старшокласників; вечорів знайомств із звичаями народів світу; студентських фестивалів «Екстремізму – ні» тощо;

по-друге, посилення законодавства щодо запобігання та протидії екстремізму та визначення системи екстремістських злочинів, структуру яких становлять наступні групи суспільно небезпечних посягань: а) терористичні злочини; б) «сепаратистські» злочини; в) злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (злочини нетерпимості); г) інші злочини, вчинені з екстремістських мотивів або спрямовані на досягнення екстремістських цілей²⁴⁴; д) запровадження кримінальної відповідальності за фінансування екстремізму, поширення екстремістської інформації в Інтернеті. Зокрема, з огляду на те, що сьогодні одним із джерел екстремістських та інших негативних доктрин є Інтернет, логічно було б, як видається, у загальноосвітніх установах створювати свої сайти, спрямовані на пропаганду толерантності серед підлітків та молоді;

по-третє, це посилення контролю за акціями та іншими суспільно-політичними заходами, ініційованими різними

244 Бабій А. Ю. Кримінально-правова протидія екстремізму в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально- виконавче право». Київ, 2021. 19 с.

громадськими об'єднаннями. Як свідчить практика, дані такого моніторингу оперативно надходять до територіальних управлінь поліції та невідкладно аналізуються. При цьому, в разі встановлення екстремістських мотивів здійснюються заходи щодо припинення їх діяльності відповідно до чинного законодавства;

2) маргінальні молодіжні групи футбольних фанатів-хуліганів та вандалів, які є основними об'єктами запобіжної діяльності працівників превентивної та патрульної служби Національної поліції України, які у зв'язку з цим зобов'язані та забезпечують:

- перевірку на маршрутах патрулювання місць вірогідного вчинення фанатами та вболівальниками хуліганських дій та актів вандалізму;

- виявлення пунктів укриття агресивно налаштованих фанатів та вболівальників, схильних до вчинення правопорушень, а також місць їх концентрації;

- припинення випадків розпивання фанатами та вболівальниками спиртних напоїв у громадських місцях, а також вживання наркотичних засобів та психотропних речовин;

- здійснення роз'яснювальної роботи серед фанатів та вболівальників щодо дотримання ними правил громадського порядку²⁴⁵.

Цікавими у зв'язку з цим та практично значущими є пропозиції М. М. Рудика щодо застосування практичними працівниками поліції заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються футбольними уболівальниками у певному часовому проміжку, а саме:

1) заходи, які застосовуються до проведення футбольного матчу та включають комплекс оперативно-запобіжних дій, спрямованих на виявлення лідерів та членів неформальних об'єднань футбольних фанатів з метою запобігання злочинам з їхнього боку;

245 Єфімов М. М., Макаренко Є. І., Терещенко А. І., Чуриков Д. С. Методика збору первинних матеріалів за фактами порушень громадського порядку, що можуть бути кваліфіковані як хуліганство : метод. реком. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. С.24-25.

2) заходи, які застосовуються під час футбольного матчу, які, у свою чергу, передбачають комплекс оперативно-запобіжних дій щодо забезпечення публічного порядку під час проведення футбольних матчів, які поділяються на три етапи:

а) підготовчий (на даному етапі відбувається з'ясування завдань, визначення способів її виконання, аналіз обстановки і розроблення управлінських рішень);

б) основний (на даному етапі проводиться розстановка сил та засобів безпосередньо на ділянці несення служби і здійснення заходів щодо охорони публічного порядку);

в) заключний етап (починається з моменту завершення заходів і закінчується після того, як основна маса глядачів залишить стадіон);

3) заходи, що здійснюються після завершення футбольного матчу²⁴⁶.

Як встановлено в ході даного дослідження, запобігання злочинам з боку футбольних уболівальників розпочинається з аналізу інформації про наявність на території, що обслуговується територіальним органом поліції, маргінальних молодіжних об'єднань кримінальної спрямованості (як правило, угруповань фанатів та скінхедів).

Такий запобіжний захід обумовлений необхідністю вибору з маси правопорушників потенційних злочинців, тобто тих, хто ще не вчинив злочину, проте в еволюції антигромадської поведінки придбав такі особистісні властивості, які при наявності певних умов та обставин можуть проявитися у формі злочинних дій²⁴⁷.

Для реалізації вказаних цілей співробітники поліції, з метою недопущення вчинення правопорушень з боку осіб маргінальної спрямованості, проводять запобіжну роботу з підлітками, які раніше

246 Рудик М. М. Запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. С.165-174.

247 Заброда Д. Г. Діяльність ОВС щодо протидії хуліганським проявам під час проведення міжнародних футбольних матчів. *Співпраця поліції, органів адміністрації та місцевої громадськості задля забезпечення безпеки під час масових заходів Євро-2012* : матеріали наук.-практ. конф. (с. Гута, 17-19 листоп. 2008 р.). Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. С. 69.

були помічені та затримані за порушення публічного порядку під час проведення спортивних заходів, та з батьками дітей, які перебувають на обліку як вболівальники спортивних товариств.

Знову ж таки, як показує практика, у ході здійснення таких запобіжних дій виявляються найбільш активні учасники групових хуліганських проявів, а також дорослі особи, що залучають неповнолітніх у цю антигромадську діяльність. При цьому, виявлення зазначених угруповань здійснюється спільно з оперативними службами Національної поліції України у тісній взаємодії з керівництвом навчальних закладів, молодіжними громадськими організаціями тощо. У ході такої роботи збираються відомості про склад, структуру, чисельність, конкретних учасників угруповань, найбільш активних членів «керівного центру» та лідерів, а також про особливості їх протиправної діяльності (для реалізації вказаних цілей, зокрема, регулярно проводяться спеціалізовані цільові рейди, спрямовані на виявлення неповнолітніх асоціальної та маргінальної спрямованості).

Повчальним у цьому сенсі є позитивний досвід англійських поліцейських, які використовуючи наявну інформацію про організаторів масових заворушень і найбільш активних членів маргінальних груп фанатів, завчасно проводять їх короткострокове затримання ще до початку футбольних матчів (такі заходи отримали назву «поліцейських операцій»). Як приклад, можна назвати відому в історії 4-х місячну роботи англійських поліцейських, які працювали під прикриттям в банді «Leeds», наслідком якої став арешт 11 молодих людей за звинуваченням в організації масових заворушень та груповому хуліганстві. При цьому, під час їх затримання була вилучена спеціальна література, яка містила факти пропаганди насильства та безладів, а також ножі, арбалети, залізна арматура та інші підручні засоби вчинення правопорушень²⁴⁸.

248 Комісаров О. Г. Узагальнення досвіду роботи поліції країн – членів ЄС у середовищі футбольних уболівальників. *Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012*

В науковій літературі можна зустріти й інші підходи з означеної проблематики. Так, І. М. Копотун справедливо відносить до числа досить важливих і такі запобіжні заходи:

- отримання даних про місця постійного (запасного) збору учасників;
- про основні цілі, які об'єднують підлітків і молодь в угруповання;
- про соціальний статус кожного її члена;
- про особливості їх взаємовідносин з лідерами і однолітками та про основні ролі, які вони виконують;
- про осіб, які сприяють кримінальній поліції;
- про інших осіб («скінхедів», футбольних фанатів, маргіналів тощо, а також про їх лідерів та активних учасників²⁴⁹.

Як показали результати даного дослідження, зібрана таким чином інформація дозволяє скласти відповідний «паспорт угруповання» та визначити його вид. При цьому у разі подальшої розробки певного угруповання зібрана документація систематично доповнюється, аналізується та систематизується (наприклад, зазначені вище заходи щодо виявлення лідерів маргінальних молодіжних організацій передбачені в рамках комплексної операції «Підліток»).

Знову ж таки, як свідчить практика, при отриманні такої інформації співробітники територіальних правоохоронних органів ведуть відповідну цілеспрямовану роботу щодо переорієнтації тих маргінальних угруповань, які ще не стали на шлях порушення закону, а також встановлюють у зв'язку з цим жорсткий контроль за ними, аж до їх роз'єднання та заборони їх діяльності.

Свої особливості має й діяльність зазначених суб'єктів спеціально кримінологічного запобігання, що пов'язана з недопущенням групових порушень публічного порядку, які готуються,

році : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 листоп. 2010 р.). Харків : Академія внутрішніх військ МВС України, 2010. С. 42–45.

249 Копотун І. М. Порядок забезпечення охорони громадського порядку та безпеки громадян під час підготовки і проведення масових заходів та акцій. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. 275 с.

або масових бійок підлітків поза стадіонами тощо. Сюди можна також віднести і дії щодо затримання та притягнення до відповідальності тих маргіналів, у діях яких є склад іншого кримінального правопорушення. Більш того, прибуваючи заздалегідь на місця скупчення фанатів, правоохоронні органи вживають невідкладні заходи, спрямовані на запобігання бійок та інших правопорушень з боку маргінальних молодіжних угруповань. У той самий час, припиняючи зазначені дії, що вже розпочалися, працівники, зокрема, поліції, в першу чергу відсікають з натовпу найбільш активних її лідерів та локалізують у подальшому дії інших учасників протиправного об'єднання.

Результати даного наукового пошуку показали також, що для запобігання злочинам на трибунах великий позитивний ефект дає гласне (навіть демонстративне) застосування кіно-фотозйомки, відеозапису того, що відбувається (у таких випадках підлітки, боячись в майбутньому бути опізнаними, стримують свої злочинні наміри).

У цьому сенсі, знову ж таки, можна звернутись до зарубіжного досвіду. Так, розвиток технологій та їх вірне застосування дозволило в Англії на початку ХХІ століття приборкати стихію футбольного насильства. Зокрема, була введена система проходу на стадіони виключно по «карті вболівальника», яка містила в собі основні дані відвідувача стадіону – ім'я, прізвище, вік тощо. При цьому по кожному випадку порушення правил поведінки на стадіоні проводиться перевірка, в ході якої за допомогою камер зовнішнього спостереження фіксувалися як організатори, так і прості учасники заворушень, щодо яких згодом застосовувались заходи, пов'язані з позбавленням права на відвідування стадіону на термін від одного року і більше.²⁵⁰

Як встановлено в ході даного дослідження, одним із ефективних заходів спеціально-кримінологічного запобігання на стадіоні є діяльність співробітників поліції, які перебуваючи безпосередньо в секторі вболівальників, можуть своєчасно реагувати на різні правопорушення. Поряд з цим, на результативність даного виду

250 Безпека футбольних матчів: досвід Англії. *Інформаційний центр Україна*. URL: <http://ukraine2012.gov.ua/publication/analytic/articles/213.html>

запобігання впливає той факт що на сьогодні у всьому світі, включаючи Україну, перебування працівників поліції у середині стадіону не допускається, позаяк функції охорони громадського порядку виконують спеціальні служби безпеки власника стадіону (так звані «стюарди»). При цьому неодноразові спроби повернути поліцію в середину стадіону нашоухуються на критику і супротив як вболівальників, так і громадськості в цілому. Так, в ході проведення анонімного опитування на питання «Чи вважаєте Ви за необхідне присутність співробітників Національної поліції на футбольних матчах?», ствердно відповіли лише 14,5 % респондентів, а ще 36,4 % вважають, що вони повинні знаходитися за межами стадіону або в спеціально відведених для цього місцях. Крім цього, 25,5 % переконані, що присутність поліцейських на стадіонах провокує уболівальників. І, хоча 19 % співробітників поліції згодні з такою позицією, проте більшість з них (67 %) впевнені, що їх присутність на матчі є стримуючим фактором у розвитку і запобіганні порушенням публічного порядку.

Виходячи з цього, логічно було б для запобігання актам вандалізму та хуліганським діям практикувати висвітлення в ЗМІ заходів, які вживаються правоохоронними органами щодо недопущення групових правопорушень і масових заворушень під час проведення футбольних матчів²⁵¹ (зокрема, як свідчить практика, досить ефективною така діяльність є напередодні матчів підвищеного ступеня ризику);

3) маргінальні молодіжні групи тоталітарно-релігійної спрямованості та деструктивні секти, які є об'єктами запобіжної діяльності підрозділів дільничних офіцерів поліції та ювенальної превенції, які, у зв'язку з цим, здійснюють наступні заходи:

— недопущення втягнення молоді в секти за допомогою діагностики соціальної адаптації особистості, що створює передумови для залучення їх до таких організацій, нейтралізації несприятливих

251 Чернецька О. В. Зарубіжний досвід діяльності засобів масової інформації. Нові засоби комунікації (соціокультурний аспект) : монографія. Київ : Наук. Думка, 2013. С.189.

факторів соціалізації, що сприяють залученню молоді до релігійних сект, антисектантського виховання, розроблення прийомів психологічного захисту від авторитарного впливу лідерів секти, а також усвідомлення членами небезпеки такого залучення;

- запобігання розвитку впливу сект на молодих людей, які мають досвід спілкування з їхніми адептами;

- припинення втягування молодих людей у сектантську діяльність, а також надання допомоги у реабілітації для колишніх членів секти;

4) маргінальні молодіжні групи – прихильники субкультури потойбіччя («готи», «сатаністи») та близькі до них представники субкультурних течій (наприклад, «металісти»), які належать до сфери діяльності підрозділів карного розшуку, співробітники якого зобов'язані:

- проводити запобіжну роботу з особами, що перебувають на обліку;

- постійно вести оперативне спостереження за тими маргінальними угрупованнями, у поведінці яких є елементи насильства та агресії;

- вести облік засуджених за насильницькі злочини;

- здійснювати безперервний контроль за їх поведінкою.

Результати даного дослідження свідчать про те, що запобіжна діяльність, яка стосується окультизму, має свої особливості. Зокрема, при отриманні даних про кримінальні правопорушення, що готуються на ґрунті окультизму, співробітники карного розшуку невідкладно перевіряють та припиняють зазначені протиправні дії, а також забезпечують притягнення винних осіб до передбаченої законом відповідальності.

Свою специфіку також має запобіжна діяльність, що стосується виявлення у процесі проведення оперативно-розшукових заходів притонів, місць концентрації таких осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя, та раніше засуджених, які залучають дітей до вчинення кримінальних правопорушень.

У такому ж контексті здійснюється спеціально –кримінологічне запобігання та перевірка даних про безвісти зниклих осіб та невпізнаних трупів, зіставляючи їх прикмети зі зниклими, особливо якщо вони раніше були помічені в контактах з представниками окультних течій;

5) робота з маргінальними молодіжними групами мотоциклістів з числа «байкерів» відноситься до повноважень патрульної служби Національної поліції України, яка здійснює:

- виявлення та припинення порушень Правил дорожнього руху;
- облік та аналіз дорожньо-транспортних пригод, причин та умов їх виникнення, а також вжиття заходів до їх усунення, нейтралізації, блокування тощо;
- застосування до порушників встановлених законом заходів впливу.

Як встановлено в ході даного дослідження, типовими порушеннями «байкерів» з числа маргінальних груп, є: їзда без шолома, перевищення швидкості, відсутність прав водія на керування мотоциклом та реєстраційних документів на транспортний засіб тощо. При цьому, як показує практика, все це є наслідками нинішньої неналежної підготовки водіїв мотоциклів в автошколах, де фактично кожен, хто отримав право на керування цим транспортним засобом, вже вважає себе «професіоналом» на дорозі, хоча відповідних навичок їзди не має.

Саме тому, як видається, досить ефективним спеціально-кримінологічним засобом є запровадження у кожному населеному пункті систем технічної фіксації вуличних правопорушень за програмою «Безпечне місто», які передбачені ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію». До таких, зокрема, віднесено використання наступних засобів:

- 1) автоматичної фото- і відеотехніки, яку співробітники закріплюють на форменому одязі та службових транспортних засобах, а також монтують або розміщують по зовнішньому периметру доріг і будівель;

2) автоматичної фото- і відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні. Мета таких заходів полягає у запобіганні, виявленні або фіксуванні правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб та забезпечення дотримання правил дорожнього руху²⁵².

Результати даного дослідження показують, що камери відеоспостереження, у тому числі й з функцією розпізнавання людей та об'єктів, запроваджені практично у всіх містах та мегаполісах України. Так, в м. Києві запроваджено окрему міську цільову комплексну програму «Профілактики та протидії злочинності «Безпечна столиця» на 2022-2024 роки»²⁵³. Зокрема, на сьогодні у столиці встановлено більше 7 тисяч камер насамперед з урахуванням побажань комунальників та правоохоронців (до речі, це третина від загальної кількості камер в усій Україні). При цьому індекс камер на 1000 жителів складає 2,10, а м. Київ займає 49 місце у світовому рейтингу населених пунктів з найбільшим покриттям камерами відеоспостереження²⁵⁴.

Звертає на себе увагу і той факт, що до системи віддалено підключено 250 користувачів²⁵⁵, а в пілотному режимі встановлено понад 200 оглядових камер із новим аналітичним модулем розпізнавання обличчя на входах-виходах 52 станцій метро²⁵⁶. Таким

252 Про Національну поліцію : Закон від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

253 Про затвердження міської цільової комплексної програми профілактики та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2022-2024 роки : розпорядження Київської міської ради від 11 серп. 2021 року № 1760. URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_skhvalennya_proyektu_misko_tsilovo_programi_profilaktiki_ta_protidi_zlochinnosti_v_misti_kiyevi_bezpechna_stolitsya_na_2022-2024_roki/

254 Столична влада побачила, як за останні роки кількість грабежів у Києві скоротилася втричі. *ГЛАВКОМ*. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/—stolichna-vlada-pobachila-yak-za-ostanni-roki-killist-grabezliv-u-kijevi-skorotilasya-vtrichi-642897.html>

255 Безпечне місто: як це працює в Києві? *ПРОЧЕРК*. URL: <https://procherk.info/news/7-cherkassy/80032-bezpechne-misto-jak-tse-pratsjue-v-kievi>

256 У рамках проекту «Безпечне місто» запущено новий аналітичний модуль відеоспостереження, що прискорить пошук правопорушників. *Офіційний портал Києва*. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_ramkakh_proektu_bezpechne_misto_zapuscheno_noviy_analitichnij_modul_videosposterezhennya_scho_pri_skorit_poshuk_pravoporushnikov

чином, система прискорює розшук злочинців та правопорушників, особливо маргінального спрямування і одночасно обробляє 450 потоків, 1100 обличь на секунду²⁵⁷.

Проте, як показує практика, досі для забезпечення кожного громадянина можливістю безперешкодного виклику поліції на рівні держави відсутній мобільний додаток «Поліція 102», який би забезпечив цілодобовий зв'язок з даним правоохоронним органом та став би ефективним способом забезпечення безпеки підлітків.

Крім цього, як видається, у межах впровадження безпекових проєктів необхідно також відродити спільне патрулювання громадян та працівників поліції на вулицях і у громадських місцях населених пунктів. При цьому, варто зауважити, що така ініціатива є життєздатною лише за підтримки органів місцевої влади та територіальної поліції, оскільки саме вони зацікавлені у безпеці довіреної їм громади і території²⁵⁸.

Знову ж таки, у контексті зазначеної проблематики, важливу роль і місце у запобіганні кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними групами, посідають і ті заходи, що спрямовані на віктимологічну профілактику жертв злочинних посягань^{259 260}.

Зокрема, результати даного наукового пошуку свідчать про те, що ступінь віктимності жертви маргінальних молодіжних протиправних об'єднань не залежить від її поведінки, а обумовлений лише низкою об'єктивних ознак (расою, національністю, місцем народження, зовнішністю тощо). Саме тому, віктимологічне запобігання таких кримінальних правопорушень не ставить своїм завданням виконання незаконних вимог зазначених угруповань щодо потенційних жертв (наприклад, недопущення іноземців та

257 Там само.

258 Колодяжний М. Г. Патрулювання як складова стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1. С. 39.

259 Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 522 с.

260 Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 484 с.

представників національних меншин у місця проживання екстремістські налаштованої молоді тощо). Виходячи з цього та з метою підвищення рівня запобіжної діяльності з цих питань, правоохоронними органами вживаються відповідні заходи, спрямовані на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінант, які впливають на вибір жертви кримінальних правопорушень²⁶¹. До них, зокрема, можна віднести:

- певний аморальний спосіб поведінки (схильність до гомосексуалізму чи бісексуалізму);
- нелегальну міграцію (за винятком біженців);
- недобросовісну конкуренцію;
- випадки вчинення правопорушень потенційними жертвами²⁶².

Як встановлено у ході даного дослідження, корелюючими та, подекуди, обумовлюючими детермінантами, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями, є

- а) агресивна міграційна політика різних держав (країн Північно-Кавказького регіону, Африки, Китаю тощо);
- б) економічна конкуренція між державами, яка детермінована об'єктивними законами ринкової економіки;
- в) спортивне протиборство у найбільш агресивних формах (наприклад, поведінка вболівальників Англії, Німеччини, Італії та ін.);
- г) протиборство політичних та кримінальних угруповань (Грузія, росія, Колумбія, Італія та інші);
- д) міжнародні, у т.ч. військові конфлікти (Ізраїль, Сирія, Україна та інші). Таким чином, віктимність даних соціальних груп має винний чи провокуючий характер^{263 264}.

261 Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 161–172.

262 Франк Л. В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью: монография. Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1972. 113 с.

263 Віктимологія: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.

264 Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33.

Виходячи з результатів даної наукової розробки та змісту її предмета, основними моделями віктимологічної запобіжної діяльності з маргінальними молодіжними угрупованнями, включаючи прихильників різних субкультур, можна назвати наступні, а саме - це:

– інформаційна модель, в рамках якої використовуються такі форми, як лекційні заняття, семінари, конференції, бесіди тощо, які дають найбільш повну та об'єктивну інформацію про релігійні секти, окультні напрямки та інші маргінальні молодіжні спрямування;

– модель поведінкових навичок, що орієнтована на формування умінь, які дозволяють подолати негативний соціальний тиск й уникнути залучення до протиправної маргінальної групи;

– конструктивно-позитивна модель, що ґрунтується на формуванні у молодих людей позитивних поведінкових навичок та уявленні про соціальні функції сучасного молодіжного руху, а також детермінанти, що зумовлюють його поширення.

Проте, як свідчить практика, на ефективність зазначеного виду спеціально-кримінологічного запобігання злочинам впливають наступні прорахунки в діяльності правоохоронних органів України:

1) недооцінка проблеми об'єктивної природи організованості людей, що виражається у слабкій організаційно-аналітичній діяльності, яка мала б при цьому відображати процеси консолідації, кооперування та професіоналізації кримінального середовища;

2) недостатність активізації та цілеспрямованості здійснення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення можливих учасників маргінального молодіжного організованого злочинного співтовариства;

3) відсутністю випереджаючого пошуку з боку правоохоронних органів щодо можливих сфер злочинної активності цих угруповань;

4) недоліки у виявленні та контролі за діяльністю особливо небезпечних лідерів маргінальних молодіжних угруповань.

5) відсутність апробованих науково обґрунтованих методик запобігання найпоширенішим видам кримінальних правопорушень, які вчиняють особи маргінального спрямування;

6) проведення запобіжної діяльності у даному молодіжному середовищі застарілими (архаїчними, малоефективними та недейовими) методами, а також небажання впроваджувати у діяльність суб'єктів спеціально-кримінологічного спрямування рекомендацій науковців, у першу чергу, кримінологів;

7) формальний підхід до планування, організації та реалізації заходів запобіжної діяльності, спрямованої на своєчасне недопущення вчинення кримінальних правопорушень з боку маргінальних молодіжних угруповань та їх членів;

8) неузгодженість, не координованість та незадовільна взаємодія органів поліції з іншими уповноваженими суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, що вчиняються маргіналами;

9) недостатня поінформованість, правова та методична незабезпеченість запобіжної діяльності органів поліції.

Як видається, усунення, блокування, нейтралізація тощо виявлених прогалин певною мірою могли б змінити існуючу ситуацію на краще, хоча вдосконалення організації діяльності щодо запобігання злочинності дітей та молоді як в органах поліції, так і в інших державних структурах, навчальних установах, громадських організаціях має розпочинатися з розробки нової концепції виховання підростаючого покоління з урахуванням напрямів молодіжної політики, розвитку економічних відносин, зміни менталітету, мислення людей. При цьому необхідно застосовувати адекватні засоби, форми, методи, тактичні прийоми соціокультурної, виховної, профілактичної та правозастосовної діяльності щодо ліквідації зазначених вище детермінант, які сприяють розвитку негативних проявів у молодіжному середовищі.

Більш того, робота з зазначеними об'єктами запобіжної діяльності вимагає розробок науково обґрунтованих методик, які б відволікали молодих людей від протиправної діяльності. Зокрема, як показали результати цієї наукової розробки, у змісті таких методик істотну роль відіграють заходи освітнього характеру, спрямованість яких, преш за все, проявляється у максимальній індивідуалізації навчально-виховної, спортивно-масової роботи, повсякденному

впровадженні педагогіки співробітництва та забезпеченні принципу соціальної справедливості, враховуючи, що зростання злочинності, особливо молодіжної, багато в чому корелюється з поганою організацією її дозвілля^{265 266}.

Крім цього, у системі запобіжних заходів, які вчиняються до вказаних вище об'єктів, необхідно постійну увагу приділяти й тим із них, які пов'язані з життєдіяльністю молоді в позашкільний і сімейний час (так зване виховання «вулицею»). У цьому сенсі свій позитивний кримінологічний ефект дає мережа різних культурних комплексів, підліткових об'єднань, спортивних секцій і технічних гуртків тощо (у цьому, власне, й появляється зміст молодіжного оточення).

Результати даного дослідження показують також, що однією з корелюючих, а, подекуди, умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями, є низький рівень координації суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання серед даної категорії осіб. Зокрема, до останніх відносяться:

- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка);
- уповноважені з прав дитини і з прав людини та ін.

Особливої уваги заслуговує і той факт, що матеріально-технічна та фінансово-економічна база суб'єктів запобігання є застарілою, недостатньою для ефективної роботи з недопущення молодіжної

265 Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозв'язок : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 280 с.

266 Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.

злочинності. Більш того, в умовах реформування всіх органів державної влади України, змінені чинні правові інститути потребують знову ж таки докорінного реформування, оскільки об'єктивно не в змозі ефективно захищати молодь від кримінального впливу, перекладаючи при цьому свої повноваження на відповідні підрозділи поліції, замінюючи таким чином заходи виховного характеру на адміністративно-правовий примус.

Враховуючи зазначене, як видається, ефективним спеціально-кримінологічним засобом було б створення Міжвідомчої комісії з координації діяльності всіх перерахованих структур, до роботи якої слід додатково залучити вчених, представників громадських організацій та інших зацікавлених громадян, які активно взаємодіють з різними суб'єктами, а також вносять слушні пропозиції щодо вдосконалення державної системи запобігання правопорушенням.

Крім цього, важливою у даному контексті є розробка системи показників (індикаторів), що містить дані про злочинну діяльність маргінальних молодіжних груп. При цьому, обчислення коефіцієнта злочинності у даному випадку має здійснюватись шляхом перемноження абсолютної кількості кримінальних правопорушень кожного виду, облікованих за певний період часу, на середню величину санкцій відповідних статей Особливої частини КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за ці діяння. Після цього, результати множення повинні підсумовуються, а сума ділитися на загальну кількість кримінальних правопорушень, які входять до цього переліку:

$$K_{CH3} = \frac{\sum_{m=1}^N T_m \times C_m}{\sum_{m=1}^N T_m}$$

K_{CH3} – узагальнений коефіцієнт суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними групами в країні;

T_m – абсолютна кількість кримінальних правопорушень виду m , облікованих за певний період часу;

C_m – середня величина санкції відповідної статті КК України, передбаченої за вчинення певного виду кримінальних правопорушень m ;

$N = 14$ – запропонована кількість кримінальних правопорушень індексної групи.

Обчислений таким чином коефіцієнт дасть, як видається,

найбільш загальне уявлення про рівень суспільної небезпечності маргінальної молодіжної злочинності в Україні на поточний момент.

Важливим у зв'язку з цим є і ще один показник, а саме - визначення критичної кількості кримінальних правопорушень, яка може призвести до криміналізації соціальних відносин, за такою формулою: 5–6 кримінальних правопорушень на 100 осіб (600 кримінальних правопорушень на кожні 10 тис. населення) упродовж року. Відтак, це значення коефіцієнту (відносного рівня) злочинності можна прийняти за одиницю, що означатиме максимальну суспільну небезпеку вчиненого діяння. Як видається, класифікаційна таблиця для визначення рівня даної небезпеки злочинності може мати такий вигляд:

Значення індикатору злочинності	Рівень небезпеки злочинності	Відповідні значення коефіцієнту злочинності (кількість злочинів на 10 тис. населення упродовж року)
0-0.5	припустимий	0-300
0.4-0.5	припустимий з ознаками підвищеного	240-300
0.5-0.75	підвищений	300-450
0.7-0.75	підвищений з ознаками високого	420-450
0.75-0.88	високий	450-480
0.8-0.88	високий з ознаками критичного	480-528
0.88-1	критичний	528-600

Застосована методологія дозволить на практиці обчислювати індикатор маргінальної молодіжної злочинності не лише за рік, але й за інший період (півріччя або квартал), відповідно коригуючи значення коефіцієнту злочинності.

Враховуючи отримані результати дослідження, до ефективних спеціально-кримінологічних заходів запобігання даному виду

злочинності можна віднести й створення централізованого банку даних про його стан, що включає «паспортизацію» маргінальних молодіжних груп загалом та окремих її учасників (наприклад, інформаційне забезпечення суб'єктів запобіжної діяльності відомостями про наявність на території, що ними обслуговується, зазначених протиправних об'єднань).

Без сумніву, перераховані напрями та заходи спеціально-кримінологічного спрямування здатні вберегти лише деяку частину злочинців молодіжного віку («випадкових» та «ситуаційних»), від вибору маргінальної молодіжної групи антигромадського спрямування, шляхом залучення останніх до соціально-виховних, фізкультурно-спортивних, творчих та інших тому подібних занять, які при цьому мають включати й заходи індивідуального спрямування.

Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями полягає не тільки у реалізації загальних заходів, що стосуються у цілому всього населення та, в основному, реалізуються через зміст оперативно-розшукової діяльності та негласні слідчі (розшукові) дії, але й здійснюються суб'єктами даного виду запобіжної діяльності з урахуванням природи виникнення, розвитку та функціонування, а також особливостей молоді.

3.3. Шляхи підвищення рівня ефективності та видозміна сутності індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями

Загальновідомо, що індивідуально-профілактичні заходи є одним із видів запобігання злочинності, позаяк вони завжди спрямовані на конкретних осіб, здатних вчинити кримінальне правопорушення, включаючи і тих, які діють у групі. Відповідно, вплив на групову злочинність передбачає, передусім, виявлення всіх її членів, правильну оцінку характеру діянь, що вчиняються ними, соціально-психологічних особливостей кожного члена, що дозволяє спрямувати профілактичні заходи на конкретну особи. Як з цього приводу

зауважив О. М. Джужа, слід вміти надати необхідну допомогу тим, хто має об'єктивні життєві труднощі, які складно подолати самотійно. Разом з тим, на його думку, потрібно по можливості швидко виявляти серед загальної маси тих осіб, що не виправилися та які мали в минулому судимості, а також тих, у кого сформувалися антигромадські погляди та звички²⁶⁷.

Таким чином, індивідуальне запобігання злочинності становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, що передуює виникненню злочинного наміру. При цьому, слід звернути увагу й на те, що серед кримінологів є й інший підхід. Зокрема, В. В. Голіна наголошує, що зазначений напрям запобіжної діяльності, як окремо взятий, не варто виокремлювати, а необхідно відносити його до змісту та одного з видів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам²⁶⁸. Як видається, з такою позицією погодитись у цілому не можна, а тому у даній роботі окремим її завданням стало те, що пов'язано з індивідуальним запобіганням кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями.

Як показує практика, для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні дані (у даному випадку мова ведеться про реальну поведінку особи, в якій закладений потенційний злочин, враховуючи, що така антисуспільна діяльність є реальним проявом сутності особи, її основною спрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом), правові відомості (урегульованість індивідуального запобігання злочинам нормами права (на сьогодні чинне законодавство в Україні містить ряд правових підстав індивідуального запобігання, але більшість з них мають відомчий характер, що, звичайно, недостатньо) та кримінологічну інформацію (наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної

267 Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. С.360.

268 Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. С.39.

категорії осіб саме тих із них, від кого з високим ступенем ймовірності варто очікувати вчинення злочину)^{269 270}.

Крім цього, як встановлено в ході даного дослідження, індивідуально-профілактичні заходи запобігання повинні містити кримінологічні знання про специфічні антисуспільні риси осіб, їх виникнення та розвиток, а також спрямовуючий вплив на саму особу, яка готує вчинення кримінального правопорушення або його розпочала, з метою їх відвернення та припинення. При цьому зазначений вплив є безпосереднім або опосередкованим, у тому числі із застосуванням оперативних можливостей, використання ближнього оточення та членів сім'ї тощо²⁷¹.

Саме зазначені методологічні підходи доктринального характеру були використані при з'ясуванні змісту індивідуально-запобіжної діяльності у середовищі маргінально налаштованих осіб, що, зокрема, дало можливість визначити специфічні особливості даного виду запобігання, до яких віднесено:

- по-перше, те, що вона як захід протидії злочинності, здійснюється лише стосовно тих осіб, які не дотримуються норм соціальної поведінки (моралі та права);
- по-друге, вона пов'язана не тільки із заходами виховного впливу, а й із примусом;
- по-третє, досягнення кінцевої мети індивідуального запобігання здійснюється за рахунок використання заходів, як правило, гласного характеру.

Крім цього, у ході даного наукового пошуку встановлено, що обов'язковими попередніми умовами законного застосування запобіжних заходів є виявлення та постановка окремих осіб на один із видів профілактичного обліку, перелік яких визначений у відповідних

269 Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. С. 146.

270 Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. С.40.

271 Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Ін Юре, 2007. С.334.

нормативно-правових актах (як от: оперативно-розшукова справа; облікова справа; інформаційні системи й картотеки оперативно-розшукового та профілактичного призначення тощо).

При цьому, процес постановки осіб на профілактичний облік можна умовно поділити на чотири основних етапи:

- 1) виявлення й постановка на облік осіб, від яких через їх антигромадські погляди й поведінку слід очікувати вчинення злочинів;
- 2) організація спостереження й отримання оперативної інформації про поведінку, погляди взятих на облік осіб;
- 3) організація і здійснення комплексу оперативно-розшукових та інших заходів з метою недопущення вчинення цими особами злочинів;
- 4) організація належного аналізу ефективності заходів та своєчасне внесення змін у розміщення сил, тактику застосування оперативно-розшукових засобів і методів щодо осіб, які підлягають впливу.

Результати даного наукового дослідження дозволяють констатувати також, що при реалізації заходів індивідуального запобігання варто враховувати і той факт, що діяльність маргінальних молодіжних груп від моменту виникнення до їх викриття носить досить динамічний характер, а тому, насамперед, слід встановлювати серед них наступні категорії осіб, а саме, - тих, які:

- нещодавно були залучені до злочинної групи;
- не мають поки що міцних зв'язків;
- не зазнали тривалого психологічного впливу злочинного середовища.

Необхідність такого підходу визнається не лише в Україні, а й міжнародною спільнотою. Зокрема, у 2003 р. Радою Європи було прийнято рекомендацію «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх»²⁷²,

²⁷² Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх: Рекомендація N Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 24 верес. 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text

у якій закріплено положення про те, що заходи запобігання молодіжній злочинності, включаючи маргінального спрямування, повинні спиратися на багатопрофільні міжвідомчі підходи, що розробляються з урахуванням всього комплексу соціальних детермінант, які впливають на формування особистості в різних мікроколективах (сім'ї, школі, спортивних секціях тощо), тобто з урахуванням усіх інституцій соціалізації.

Як показує практика, вихідним пунктом у системі зазначених заходів мають стати ті із них, що стосуються сім'ї профілактованої особи. Саме тому, у сьогоденні, найактуальнішою проблемою та, одночасно, невідкладним завданням для суб'єктів індивідуального запобігання має стати діяльність, спрямована на якомога раніше виявлення неблагополучних сімей, які потенційно здатні сформувати у підлітка девіантний стереотип поведінки, згідно з яким протиправна діяльність – це найпростіший та найефективніший спосіб вирішення існуючих у нього проблем.

Виходячи з отриманих результатів вивчення запобіжної практики та наукової літератури з означеної тематики, до основних напрямів індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються маргінальними молодіжними групами, можна віднести наступні із них:

- виявлення та ізоляція дорослих лідерів, які схиляють дітей до протиправної поведінки;
- винесення офіційних попереджень особам, які допускають порушення громадського порядку та негативно характеризуються за місцем проживання;
- виявлення та оперативна розробка найбільш криміногенних мікрорайонів, пунктів збирання підлітків та молоді, місць зберігання зброї та предметів правопорушень;
- висунення та перевірка версій щодо механізмів та способів втягнення дорослими особами підлітків до протиправної діяльності;
- виявлення осіб, які мають психічні відхилення та згубні залежності (алкогольну, наркотичну, токсичну тощо), а також

відчувають стійку ворожість до конкретних соціальних груп населення.

При цьому слід зазначити, що суб'єктами індивідуального запобігання у даному випадку можуть бути конкретні особи, які взаємодіють з потенційними правопорушниками (працівники служб у справах дітей; ювенальної поліції; освіти та інші).

Натомість, об'єктами індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, мають стати:

- 1) антигромадська поведінка та спосіб життя особи, з боку якої ймовірним є вчинення правопорушень;
- 2) кримінологічно значущі особистісні властивості особи, що пов'язані з деформацією його поведінки;
- 3) безпосередні умови несприятливого формування та життєдіяльності особи;
- 4) кримінологічно значущі психофізіологічні особливості особи (як от: міра їх схильності до виправлення або лікування);
- 5) жертва злочинного посягання;
- 6) елементи несприятливої життєвої ситуації, які об'єктивно мають криміногенний характер та існують досить тривалий час.

Виходячи з цього, метою індивідуального запобігання має стати діяльність, що спрямована на позитивну корекцію зазначених осіб, наслідком якої є зміна їх поведінки:

- від антигромадського способу життєдіяльності до законослухняного;
- зниження ступеня віктимності конкретних категорій осіб які є потенційними жертвами кримінальних правопорушень.

При цьому, слід зазначити, що однією з найсуворіших форм обліку та контролю за потенційними об'єктами індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням є встановлення адміністративного нагляду, включаючи осіб, які звільнені з місць позбавлення волі. Їх зміст передбачає організацію таких заходів:

- а) покладання обов'язку перебувати вдома в нічний час;
- б) прибувати для відмітки до органів поліції;

в) безпосереднє спостереження в громадських місцях за виконанням цими об'єктами контролю загальнообов'язкових правил поведінки;

г) заборона з'являтися у певних місцях та самовільно змінювати місце проживання.

Поряд з цим, як свідчить практика, найбільший запобіжний ефект у цьому сенсі має та діяльність, що стосуються превентивного обліку, тобто – комплексу заходів щодо запобігання, фіксації та припинення протиправних дій, а також взяття на облік і накопичення відомостей щодо категорії осіб, які проживають на території обслуговування та підлягають контролю з метою недопущення вчинення ними протиправних дій^{273 274 275 276}.

Як встановлено в ході даного дослідження, основним суб'єктом індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, є дільничний офіцер територіальної поліції, діяльність якого регламентується відповідними нормами Закону України «Про Національну поліцію»²⁷⁷ та Інструкцією з організації діяльності дільничних офіцерів поліції²⁷⁸.

Зокрема, на дану посадову особу поліції покладено обов'язок щодо постановки на облік відповідних об'єктів індивідуального запобігання та здійснення у межах своєї компетенції профілактичних

273 Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні: монографія. К. : ВД «Дакор», 2013. 368 с.

274 Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 240 с.

275 Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі: поняття, зміст, реалізація у кримінально-виконавчій діяльності України: монографія. Одеса: Одес. держу н-т внутр. справ, 2014. 472 с.

276 Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.

277 Про Національну поліцію : Закон від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

278 Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: наказ МВС України від 28 лип. 2017 р. № 650. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z1041-17>

заходів з ними. Звертає у зв'язку з цим увагу і той факт, що з метою забезпечення ефективності даного виду запобіжної діяльності, важливо дотримуватися принципу своєчасності втручання. Як свідчить практика, несвоєчасне виявлення та вжиття заходів впливу до правопорушників з числа маргінально налаштованих осіб та їх оточення тягне за собою формування в останніх звичок до антигромадської поведінки та значно збільшує ймовірність вчинення ними правопорушень. Так, у ході дано наукового пошуку встановлено, що 2/3 сімей, які були явно неблагополучними та в яких формувались неповнолітні правопорушники, до моменту вчинення кримінального правопорушення залишалися поза увагою правоохоронних органів.

Знову ж таки, у контексті змісту та особливостей досліджуваної проблематики, варто особливу увагу приділити здійсненню індивідуально-профілактичного впливу на осіб, які входять до складу молодіжних груп націоналістичної та тоталітарно-релігійної орієнтації.

Та, попри все, і у всіх випадках та щодо кожного окремо взятого об'єкта індивідуально-запобіжного обліку, найважливішою є діяльність, що пов'язана з використанням максимальної кількості джерел інформації з цього приводу. Зокрема, серед інформаційних першоджерел, які стосуються кримінальних правопорушень, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, можна виокремити наступні із них:

- результати аналізу оперативної обстановки на обслуговуваній території або по лінії роботи;
- матеріали оперативно-тактичної характеристики території (розміщення об'єктів торгівлі, місць масового відпочинку, де найчастіше можуть вчинятися правопорушення);
- матеріали кримінальних проваджень;
- дані адміністративної практики;
- відомості оперативно-розшукового характеру;
- повідомлення посадових осіб та представників громадськості, а також звернення громадян;
- публікації в засобах масової інформації тощо.

Щодо принципів, на підставі яких здійснюється відповідні заходи запобігання злочинам у середовищі маргіналів, та пріоритетним серед них є принцип аналізу оперативної обстановки. При цьому слід зазначити, що зазначені принципи реалізуються на різних рівнях системи запобіжної діяльності, з урахуванням особливостей та специфіки функціонування маргінальних молодіжних груп та їх середовища у цілому (чим вищим є рівень системи, тим більшим - ступінь узагальнення і, навпаки, чим нижчий рівень системи, тим більше в ньому конкретності). Це, як показує практика, у першу чергу, пов'язано з обсягами та видами масивів статистичної інформації.

У цьому сенсі чи не вирішальну роль відіграє оперативно-розшукова інформація, суб'єктами збору, аналізу, обробки та використання якої є визначені у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» відповідні оперативні підрозділи, соціально-правову природу яких визначає система гласних і негласних пошукових заходів та заходів оперативно-розшукового характеру, що проводяться із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, з метою отримання фактичних відомостей про можливу протиправну діяльність окремих осіб і груп в інтересах кримінального судочинства.

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, основне навантаження серед усіх суб'єктів оперативно-розшукової профілактики припадає на такий оперативний підрозділ (ст. 41 КПК України), як кримінальний розшук, діяльність якого з питань індивідуального запобігання злочинам, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, здійснюється у послідовних і логічно пов'язаних етапів, основними з яких є:

- 1) збирання інформації на території та об'єктах обслуговування і здобування додаткових відомостей з інших джерел про зовнішні та внутрішні умови функціонування зазначеного криміногенного елементу;

- 2) обробка зібраної інформації, що характеризує оперативну обстановку та її аналіз;

3) оцінка змін стану оперативної обстановки порівняно з базовим (попереднім) періодом;

4) оцінка реалізації поставлених завдань, планових заходів і відхилень від прогнозів;

5) формулювання висновків за результатами аналізу, підсумкову оцінку оперативної обстановки на території обслуговування.

Після здійснення аналізу вихідної інформації проводяться заходи щодо виявлення конкретних обставин, уточнення та перевірки отриманих даних, а також усунення встановлених детермінант, які сприяють вчиненню злочинів²⁷⁹, а також визначаються конкретні сили і засоби ОРД, спрямовані на її реалізацію.

При цьому, оперативні працівники завжди вживають заходи щодо забезпечення безпеки об'єктів злочинного посягання або запланованої чи ймовірної жертви та знешкодження злочинних планів осіб, які готуються до вчинення злочину (у даному випадку мова ведеться про членів маргінальних молодіжних угруповань), а також щодо своєчасного вилучення (або псування) не тільки зброї, а й інших предметів, спеціально пристосованих (виготовлених) для залякування громадян або маскування правопорушника в момент вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, при постановці завдань для кожної окремо взятої сили ОРД (негласних співробітників, викривачів, та ін.), спрямованих на реалізацію на стадії готування до вчинення злочину , або на його замах (ст.ст. 13-15 КК України), розробляється лінія поведінки, яка дозволяє поряд із вирішенням основного завдання забезпечити надійну зашифрованість негласного апарату, а також виведення його з розробки.

Такий підхід, як показали результати даного дослідження, у поєднанні зі здійсненням інших профілактичних заходів створює реальні можливості для ефективного індивідуального запобігання злочинам на різних стадіях їх розвитку особами з числа маргіналів. При цьому варто зазначити, що правову основу виявлення та

279 Стрижак В. А. Методика получения информации в процессе оперативного обеспечения массовых мероприятий. *Право и политика*. Бишкек. № 1. 2016. С. 154.

припинення злочинної діяльності таких організованих злочинних угруповань, крім Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відповідних положень КПК з питань здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, становить також Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»²⁸⁰.

Якщо у цілому узагальнити зміст індивідуальної запобіжної діяльності, яка здійснюється щодо членів організованих маргінальних угруповань, то можна констатувати, що її системними елементами та напрямками є наступні:

- виявлення та усунення або нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють їй;

- виявлення, розслідування, припинення і протидія правопорушенням, вчинюваних учасниками організованих злочинних угруповань;

- притягнення винних до відповідальності.

Проте, у силу того, що чинне законодавство України, яке регулює сферу запобігання та протидії організованій злочинності, є застарілим та не відображає усіх реалій, які складаються у зв'язку з цим, на сьогодні цю обставину можна віднести до однієї з детермінант, яка сприяє вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями.

Виходячи з отриманих результатів дослідження та враховуючи сучасну практику індивідуального запобіжного характеру, що здійснюються відносно зазначених об'єктів профілактичного обліку, до головних організаційних напрямів такого виду суспільної діяльності, яка реалізується відповідними суб'єктами індивідуального запобігання злочинності, можна віднести наступні із них:

- забезпечення регулярного вивчення обставин та обмін інформацією про вчинення кримінальних правопорушень з метою

280 Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон від 30 черв. 1993 р. № 3341-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

ведення контролю та роботи щодо розкриття цих суспільно небезпечних діянь;

- здійснення обліку та перевірки маргінальних молодіжних угруповань, які можуть викликати оперативний інтерес щодо ймовірності вчинення злочинів з їх участю;

- ретельний облік усіх розкритих, а також аналіз усіх нерозкритих кримінальних правопорушень;

- розробка алгоритмів спільних дій з іншими суб'єктами запобіжної діяльності (державними органами виконавчої влади, правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування тощо), з метою забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями²⁸¹.

Звертає на себе увагу у зв'язку з цим і той факт, що підстави та необхідність оперативно-розшукової профілактики й застосування в ній сил і засобів ОРД визначається, якщо:

- отримані фактичні дані свідчать про готування або здійснення злочину особою (групою осіб), проте невідомо про характер цього кримінального правопорушення, як саме він готується або був здійснений, а також про факти злочинних дій розроблюваних осіб, що складають об'єктивну сторону злочину;

- оперативні відомості можуть незаперечно свідчити, що діє злочинне угруповання, але при цьому відомим є лише один його учасник. У такій ситуації збираються достовірні дані про всіх членів злочинного об'єднання, встановлюється конкретна роль кожного із них та мотиви вчинення злочину, а також фіксуються фактичні дані, які характеризують суб'єктивну сторону злочину;

- надійшли письмові доручення чи постанова слідчого, вказівка прокурора, ухвала суду, орієнтування інших правоохоронних органів про розшук осіб, які переховуються від органів досудового

281 Шаповалов О. О. Методика оперативного пошуку ознак загальнокримінальних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Серія юридичні науки. № 2-3. Т. 4. Ч. 2. С. 185.

розслідування та суду, або ухиляються від відбування кримінального покарання;

- отримана заява, повідомлення чи інша інформація про особу, яка безвісти зникла;

- надійшла пропозиція від правоохоронних органів чи організацій інших держав про спільну розробку осіб, які переховуються, або щодо підозрюваних у вчиненні злочинів²⁸².

У цілому ж, враховуючи результати аналізу кримінологічної, оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної практики, можна констатувати, що матеріали планування діяльності, яка здійснюється відповідними суб'єктами індивідуального запобігання злочинам, вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, повинні включати наступні елементи:

- 1) назву угруповання (за прізвищем організатора або лідера);
- 2) установчі дані та іншу інформацію щодо організатора та учасників;
- 3) характеристику угруповання;
- 4) деталізовані хронологічні відомості щодо формування даного протиправного об'єднання (дата формування, вжиті заходи запобігання та їх результати);
- 5) наявні оперативні матеріали;
- 6) відкриті кримінальні провадження щодо членів угруповання;
- 7) повідомлення, отримані від негласних джерел інформації;
- 8) картки – паспорти на зазначене молодіжне угруповання.

Як показує практика, саме ігнорування оперативно-розшукової інформації можна вважати однією з детермінант, яка сприяє вчиненню кримінальних правопорушень з боку маргінальних молодіжних угруповань. Наприклад, у 2016 році у Центральному районі м. Кривий Ріг була створена маргінальна група, що позиціонувала себе як «панки», проте під атрибутикою їх існування вона займалася грабежами, розбоями та незаконним заволодінням транспортними

282 Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук та ін. ; за ред. О. М. Джужі. Київ : Правова єдність, 2009. С. 210–211.

засобами, тобто стилізація нею під життя неформалів була використана для конспірації протиправної діяльності. При цьому звертають на себе у зв'язку з цим увагу наступні кримінологічно значущі факти, а саме:

- при очевидній великій чисельності групи до кримінальної відповідальності було притягнуто лише 15 осіб,
- з числа вчинених кримінальних правопорушень, які були вчинені її членами, на стадії досудового розслідування предметом кримінального провадження стало тільки три злочини,
- більш того, довести до суду вдалося лише одне кримінальне провадження (вбивство)
- із загальної кількості притягнутої до кримінальної відповідальності осіб лише 5 членами вина було визнана повністю, 3 із них вину взагалі не визнали та 9 членів групи визнали вину частково²⁸³.

І, це при тому, що зазначена маргінальна молодіжна група функціонувала близько 5 років і щодо неї постійно поступала відповідна оперативно-розшукова інформація, нереагування на яку і детермінувало в подальшому вчинення нею низки кримінальних правопорушень.

Саме тому, за фактами виявлення конкретної маргінальної молодіжної групи, особливо протиправної спрямованості, суб'єкти індивідуального запобігання злочинам зобов'язані невідкладно, якщо це дозволяють умови, які склались у конкретній ситуації, приступити до здійснення заходів індивідуально-профілактичної роботи з кожним членом такого об'єднання, а, по можливості - і з усією групою в цілому. Зокрема, як встановлено в ході даного наукового пошуку, найбільш ефективними індивідуально-профілактичними заходами впливу на осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень, є:

- їх роз'єднання (члени маргінальної групи переводяться до різних навчальних закладів або працевлаштовуються на різні

283 Кримінальне провадження №42019091010000016. Архів Центрально-міського районного суду м. Кривий Ріг, 2016 р.

підприємства, а роль відповідного суб'єкта індивідуального запобігання зводиться до профілактичних бесід з батьками та дискредитації лідера протиправного об'єднання);

- переорієнтація діяльності групи (розрив групи на менші об'єднання, у зв'язку з чим профілактична робота значно полегшується).

Знову ж таки, варто констатувати, що на практиці однією з головних форм роз'єднання є створення або використання назріваючих або реально існуючих всередині угруповання конфліктних ситуацій, позаяк будь-яка із них містить у собі учасників конфлікту, між якими існують серйозні розбіжності та об'єкт конфлікту, зміст якого детермінований розбіжностей, що виникли (як правило - матеріальні ресурси, до контролю над якими прагнуть учасники конфлікту). При цьому конфліктна ситуація переростає в конфлікт тільки у випадках наявності інциденту, тобто зіткнення учасників конфлікту.

Виходячи з цього, суб'єкти індивідуального запобігання мають здійснювати досить ефективний вплив на маргінальну молодіжну групу, у якій хоча і буде збережено її склад, але протиправна спеціалізація такого об'єднання змінюється на суспільно корисну.

Зокрема, результати даного наукового пошуку показують, що така якісна видозміна та переорієнтація діяльності маргінальних груп здійснюється шляхом:

1) взаємодії з лідером, який піддається позитивному впливу з боку суб'єктів індивідуального запобігання та здатний схилити інших членів до відмови від реалізації злочинних задумів;

2) ізоляції групи від лідера і залучення до неї особи, через яку здійснюється позитивний вплив на інших її членів, з одночасною дискредитацією старого лідера, внаслідок чого його вплив зменшується;

3) включення всіх або декількох членів групи в об'єднання соціально-позитивної спрямованості.

Проте, зазначені та інші можливості сьогодні рідко використовуються суб'єктами спеціально-кримінологічного

запобігання кримінальним правопорушенням, оскільки головною проблемою залишається відсутність встановлених нормативно-правовими актами правил ведення номенклатурних справ для врахування відомостей про маргінальні молодіжні групи протиправного спрямування. У зв'язку з цим логічно було б вказану правову прогалину вирішити шляхом узагальнення та систематизації такої кримінологічно значущої інформації, а також паспортизації зазначених об'єднань. При цьому, кожен паспорт на виявлену маргінальну молодіжну групу повинен відповідати нормативно-визначеним установкам та включати відомості про структурні даного об'єднання (зокрема, мати інформацію щодо назви, кількості учасників, наявної ієрархії, субкультури, місця дислокації тощо).

Без сумніву, значний ефект у цьому контексті могло б принести прийняття Закону України «Про запобігання кримінальним правопорушенням», мова про який тривалий час ведеться у нашій країні на багатьох рівнях (нормотворчому, правозастосовному, організаційно-управлінському та ін.).

Серед інших детермінант аналогічного характеру звертають на себе увагу й такі із них :

- в Україні залишаються області, де немає жодних регіональних програм запобігання злочинам та правопорушенням;
- на сьогоднішній день відсутня єдина кримінологічна методика закріплення результатів запобіжної діяльності.

Як видається, змінити ситуацію на краще можна було б шляхом впровадження у практичну діяльність норм, що регулюють правові основи створення та функціонування системи запобігання кримінальним правопорушенням, які б об'єднали діючі регіональні та обласні нормативно-правові підходи з означених питань. Такий підхід не тільки дасть можливість підвищити рівень ефективності запобіжної діяльності, але й дозволить різним державним та громадським суб'єктам здійснювати узгоджену системну багаторівневу профілактику не тільки на державному, а й на місцевому рівнях.

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу нормотворчої та правозастосовної практики, слід констатувати, що шляхи підвищення рівня ефективності та видозміна сутності індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням маргінальними молодіжними угрупованнями лежать не тільки і не стільки у площині законодавчої діяльності, скільки у якісній видозміні правової свідомості та культури, що стосуються реалізації повноважень відповідними спеціалізованими суб'єктами, які створені в Україні саме для протидії злочинності.

Висновки до розділу 3

1. З'ясована сутність і змістовна спрямованість заходів загальносоціального запобігання вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями та на цій підставі сформульовано авторські поняття, що стосуються даної проблематики.

Зокрема, під запобіганням кримінальним правопорушенням, які вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, варто розуміти діяльність відповідних суб'єктів (державних та громадських органів), спрямовану на виявлення, нейтралізацію, блокування тощо детермінант, що сприяють виникненню та реалізації протиправного умислу, а під загальносоціальним запобіганням - систему економічних, соціальних, політичних, правових, ідеологічних, культурних та організаційних заходів, що вживаються державою та суспільством, спрямованих на підвищення добробуту всього населення, удосконалення культурного рівня молоді, створення сприятливих умов їх життя з метою стабілізації та зниження рівня злочинності.

Крім цього, виведені наступні найбільш ефективні заходи загальносоціального запобігання злочинам з боку молоді, до яких віднесені ті, що стосуються:

- політичного характеру – зміцнення демократії та реформування органів державної влади; упорядкування міграційних процесів у країні; стимулювання створення та розвитку громадських молодіжних об'єднань позитивного спрямування як альтернативи існуючим маргінальним групам; прогнозування їх діяльності при внесенні змін до чинного законодавства; розробка концепцій та програм із запобігання злочинності, що охоплюють своїми заходами маргінальні молодіжні групи;

- економічного характеру – зниження рівня напруги у суспільстві в очікуванні падіння курсу національної валюти та зміцнення її потенціалу; зменшення рівня корупції та кримінального

бюрократизму; виконання державою соціальних гарантій у вигляді пенсій, допомог, заробітної плати; активізація матеріально-побутової, трудової та іншої адаптації вимушених переселенців; створення нових робочих місць та забезпечення підвищення рівня зайнятості населення; формування морального світогляду людини, здатного отримувати матеріальні блага законним шляхом;

– соціально-економічного характеру – стабільний розвиток соціальної інфраструктури; формування дієвої системи соціального захисту громадян; створення та активний розвиток державних установ, спрямованих на зайнятість молоді у різних сферах суспільної діяльності;

– ідеологічного та культурно-виховного характеру – відновлення інститутів релігійного та патріотичного виховання, сприяючих загальному відродженню духовності населення; пропаганда національного виховання, патріотизму, поваги до представників іншої расової належності, національностей, віросповідань; визнання суспільством та державою сім'ї як основи формування соціальної свідомості;

– інформаційного характеру – обмеження негативного впливу та запровадження цензури у засобах масової інформації (ЗМІ); підтримка ініціатив щодо розширення позитивного впливу ЗМІ на орієнтацію, життєві цінності та ідеали молоді; створення системи безпеки Інтернет-ресурсів, що дозволить виключати можливість загального доступу до сайтів, які містять демонстрацію сцен насильства, агресії, жорстокого поводження з людьми та тваринами, а також до порнографії та педофілії.

2. Встановлено зміст та особливості реалізації заходів спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями, на підставі чого сформульовано авторське визначення з даного приводу, під яким слід розуміти комплексну діяльність державних, у тому числі правоохоронних, органів, установ та спеціальних закладів, за участю широкого кола громадських організацій та формувань щодо зменшення рівня злочинності, спрямовану на виявлення та усунення

або нейтралізацію детермінантів, які формують особисту чи масову протиправну спрямованість (поєднану із застосуванням чи погрозою застосування насильства) окремих осіб або груп молоді, їх відвернення на стадії виявлення наміру чи готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів.

Крім цього, визначені основні моделі віктимологічної запобіжної діяльності, що здійснюється щодо маргінальних молодіжних угруповань, включаючи прихильників різних субкультур, до яких віднесені наступні:

- інформаційна модель, в рамках якої використовуються такі форми, як лекційні заняття, семінари, конференції, бесіди, що дають найбільш повну та об'єктивну інформацію про релігійні секти, окультні напрямки;

- модель поведінкових навичок, орієнтована на формування умінь, які дозволяють подолати негативний соціальний тиск й уникнути залучення до секти чи окультну групу;

- конструктивно-позитивна модель, що ґрунтується на формуванні у молодих людей позитивних поведінкових навичок та уявленні про соціальні функції сучасного молодіжного руху та фактори, що зумовлюють його поширення.

3. Виведені шляхи підвищення рівня ефективності та видозміна сутності індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням маргінальними молодіжними угрупованнями, а також встановлені специфічні особливості даного виду запобігання, до яких віднесено:

- по-перше, те, що вона як захід протидії злочинності, здійснюється лише стосовно тих осіб, які не дотримуються норм соціальної поведінки (моралі та права);

- по-друге, вона пов'язана не тільки із заходами виховного впливу, а й із примусом;

- по-третє, досягнення кінцевої мети індивідуального запобігання здійснюється за рахунок використання заходів, як правило, гласного характеру.

Доведено також, що процес постановки осіб маргінального спрямування на профілактичний облік можна умовно поділити на чотири основних етапи:

- 1) виявлення й постановка на облік осіб, від яких через їх антигромадські погляди й поведінку слід очікувати вчинення злочинів;
- 2) організація спостереження й отримання оперативної інформації про поведінку, погляди взятих на облік осіб;
- 3) організація і здійснення комплексу оперативно-розшукових та інших заходів з метою недопущення вчинення цими особами злочинів;
- 4) організація належного аналізу ефективності заходів та своєчасне внесення змін у розміщення сил, тактику застосування оперативно-розшукових засобів і методів щодо осіб, які підлягають впливу.

Крім цього, здійснена класифікація об'єктів індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, до яких віднесені:

- а) антигромадська поведінка та спосіб життя особи, з боку якої ймовірним є вчинення правопорушень;
- б) кримінологічно значущі особистісні властивості особи, що пов'язані з деформацією його поведінки;
- в) безпосередні умови несприятливого формування та життєдіяльності особи;
- г) кримінологічно значущі психофізіологічні особливості особи (як от: міра їх схильності до виправлення або лікування);
- д) жертва злочинного посягання;
- е) елементи несприятливої життєвої ситуації, які об'єктивно мають криміногенний характер та існують досить тривалий час.

ВИСНОВКИ

У монографії, на основі узагальнення концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та багаторічної практики правоохоронних органів України розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову задачу запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями в Україні, зокрема:

1. З'ясовано сутність і зміст історичної генези становлення соціального інституту маргінальних молодіжних угруповань в Україні та встановлено, що основною детермінантою, яка сприяє їх протиправному розвитку, є субкультура.

Виходячи з цього, виокремлені такі типи молодіжних субкультур, включаючи маргінальну, за наступними критеріями:

а) за ціннісними орієнтаціями: романтико-ескапістські (гіпі, толкієністи, за деякими винятками байкери); гедоністично-розважальні (мажори, рейвери, репери тощо); кримінальні (гопники, урла); анархо-нігілістичні чи радикально-деструктивні (панки, металісти, сатаністи);

б) за історичними: традиційні, що мають довгу історію в країні (хіпі, панки, бітломани тощо); нові молодіжні формування, які виникли упродовж останнього десятиліття (толкієністи, уніформісти, металісти тощо).

Враховуючи зазначене, доведено, що неформальним маргінальним молодіжним рухом можна назвати неорганізовану систему молодіжних субкультур, що розглядаються у взаємозв'язку між собою і з суспільством загалом.

Встановлено також, що соціальними детермінантами цього стилю є романтизовані чи ідеалізовані образи іншої цивілізації чи культури («культурні міти» або «культурні утопії»): образ чужої культури очищався від деяких рис і поповнювався власними інтерпретаціями культурних феноменів. При цьому, підґрунтям для конструювання «світоглядних мітів» вітчизняних молодіжних субкультур виступають окремі зарубіжні напрями діяльності молоді,

включаючи її маргіналізм, що, без сумніву, несе загрозу як для національної ідентичності українців, так і в цілому для національної безпеки нашої держави. При цьому, детермінація появи молодіжних субкультур спільна як для зарубіжних країн, так і для України.

2. Визначено поняття і сутність функціонування в суспільстві маргінальних молодіжних угруповань та, з урахуванням критеріїв ідеологічних поглядів та ступеня агресивності, здійснено їх класифікацію на такі групи:

- «вуличні молодіжні компанії», що є кримінальними об'єднаннями молоді за приналежності до однієї вулиці або району, що часто конфліктують між собою;

- «екстремістські», що носять аполітичний, переважно екстремістський характер й дотримуються:

- а) фашистських поглядів;

- б) націоналістичних поглядів, що виражають відкрите протистояння будь-яким формам фашизму та нацизму;

- в) етнічно-зневажливих поглядів, що борються проти всіх неарійців, переважно іммігрантів із країн «третього світу»;

- г) гомофобних поглядів, що протидіють сексуальним меншинам;

- д) наркофобних поглядів, що протидіють наркоманам;

- «спортивні», які активно виявляють переживання за успіх національних спортивних команд з числа хуліганів і вандалів, в основному футбольних клубів та інших організацій;

- «тоталітарно-релігійні», внутрішній зміст яких заснований на протистоянні християнству – деструктивні секти, а також прихильники субкультури потойбіччя, результатом культових ритуалів яких стає заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеню тяжкості, а в деяких випадках вбивство людини;

- «музичні», пропагуючи агресивні музичні напрямки, близькі за своїми субкультурними переконаннями до традицій тоталітарно-релігійних груп й релігійних сект, що беруть активну участь у спільних культових ритуалах, носять насильницький характер;

- «другорядні», наприклад нехтують Правилами дорожнього руху, стають винуватцями загибелі людей внаслідок дорожньо-

транспортних пригод, виявляють невмотивовану агресію щодо до оточуючих тощо.

Доведено також, що характерною ознакою протиправної діяльності маргіналів є й те, що основу усіх їх суспільно-небезпечних діянь складають кримінальні протиправні дії проти громадського порядку та моральності, які з часом набувають форм насильницької агресії, до яких ,зокрема, відносяться:

1) насильницькі злочини проти життя, здоров'я, честі та гідності, інших особистих прав людини, які вчиняються шляхом насильства: (вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування тощо).

2) насильницькі-корисливі злочини: розбій, грабіж, вимагання, які характеризуються вилученням майна з погрозою або застосуванням фізичного насильства.

3. Встановлено змістовну спрямованість протиправної та кримінально карної діяльності маргінальних молодіжних угруповань, а також доведено, що індивідуальний розвиток особистості їх членів та формування їх неповторного духовного образу відбувається в результаті взаємодії генетичної і соціальної програм, де остання під впливом виховання в безпосередній взаємодії з генетичною програмою тією чи іншою мірою засвоюється індивідом, поступово стаючи внутрішнім змістом особистості. У зв'язку з цим констатовано, що агресія виступає проявом десоціалізації особи на свідомому або підсвідомому рівні тільки у випадку її негативного прояву, який виражається у вчиненні кримінальних правопорушень.

Крім того, доведено, що механізм агресивної поведінки утворює зв'язок і взаємодію зовнішніх факторів об'єктивної дійсності та внутрішніх, психічних процесів і станів особи, які детермінують рішення вчинити агресивне кримінальне протиправне діяння та контролювати його вчинення, тобто до вчинення агресивного акту особа приходить внаслідок пропускання через себе впливів зовнішнього середовища на основі наявної в неї соціальної і генетичної інформації, формування ставлення до діяльності. Встановлено також, що елементи механізму її агресивної поведінки проявляються через психічні процеси, стани, фактори зовнішнього

середовища, що розглядаються не в статистиці, а в динаміці і не ізольовано, а у взаємодії один з одним, детермінуючи таким чином цю поведінку.

Визначені сучасні тенденції зростанням криміногенного впливу на молодь, а саме:

а) по-перше, суттєво трансформується її соціальне самопочуття. В ньому панує відчуття небезпеки внаслідок зростання молодіжної та підліткової злочинності. У такому випадку підліток не готовий протистояти злочинності. Він стає жертвою або співучасником кримінальних правопорушень;

б) по-друге, має місце небажання більшості дітей сприяти правоохоронним органам у боротьбі із злочинністю, а також домінує зверхнє та презирливе ставлення до працівників цих структур.

в) по-третє, не менш важливим проявом криміногенного впливу на молодь є їх об'єднання у групи й проникнення у їх свідомість через групову належність і поведінку елементів кримінальної субкультури, перш за все специфічного «жаргону».

4. Визначено кримінологічно значущі показники кримінальних правопорушень, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, а також тенденції їх функціонування в сучасних умовах України, а саме - це:

– наявність такого соціального потенціалу об'єктивної сили, що прагне до активної діяльності та самоствердження, але незатребуваної офіційними державними органами, структурами та суспільством у цілому;

– перевищення фактичного рівня злочинної активності з боку цієї категорії осіб над офіційно зареєстрованою у 3-4 рази;

– новий, більш вищий рівень організації цих груп. Багато неформальних груп підтримують різноманітні стосунки між однотипними групами (одного спрямування) у межах України, маючи загальнопризнаних лідерів. Однак, спостерігається активізація їхньої агресії на тлі зниження рівня життя населення, відсутності моральних принципів та послаблення функцій соціальних інституцій формування особистості;

– наявність кримінальної субкультури, що активізує застосування насильства;

– поширення таких кримінальних правопорушень, як : побої, грабежі, розбої, хуліганство на ґрунті конфліктів, що носять ситуативний характер, а також наявність інших характерних особливостей;

– наявність різного ступеня кримінальної стійкості, організованості та тривалості існування зазначених угруповань з переростанням у насильницько-екстремістські об'єднання.

Доведено також, що значна кількість вчинених маргінальними молодіжними угрупованнями кримінальних правопорушень залишається поза реєстрацією через низку причин, а саме: унаслідок традиційно поблажливого ставлення до таких правопорушників, багато з яких є неповнолітніми; неправильної кваліфікації групових порушень громадського (публічного) порядку з боку, наприклад фанатів, як адміністративних проступків; відмови у реєстрації низки супутніх суспільно небезпечних діянь, які вчиняються одночасно (протягом) з порушенням громадського порядку (наприклад, застосування насильства стосовно представника влади, заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, побої, знищення і пошкодження майна тощо).

5. Встановлено головні детермінанти, які спричиняють та обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями. Зокрема, до таких віднесені : економічні; соціально-психологічні; політичні; релігійні; національні та ін., враховуючи, що кримінальні правопорушення цих осіб виникають стихійно, а згодом динамічно та оперативно поширюються, маючи при цьому комплексний характер.

Визначено також, що у механізмі злочинної поведінки підлітків займає значне місце й так званий просторовий чинник, який в умовах великих міст та мегаполісів детермінує проблеми перенаселеності, віддаленості місця роботи, культурних і дозвільних центрів від місця проживання, що, у свою чергу, не сприяє зближенню людей і збереженню між ними родинних і дружніх взаємин, а також знижує

ефективність соціального контролю з боку суспільства і держави.

Крім цього, з'ясовано, що у детермінаційному комплексі причин і умов, які породжують агресивний стан у підлітків та вчинення ними кримінальних правопорушень, значне місце займають і ті із них, які пов'язані з негативними протиріччями соціального міського середовища. До таких віднесені наступні: проблеми у сфері сімейного виховання, організації дозвілля та навчального процесу. При цьому, зазначені та інші протиріччя небезпечні передусім непередбачуваністю поведінки підлітків, що значно ускладнює запобігання вчиненню з їх боку кримінальних та інших правопорушень.

6. Виведені основні характерні риси соціально-психологічного характеру особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі маргінальних молодіжних угруповань, та є складовими елементами її кримінологічної характеристики, а саме - це: зневага до суспільно значущих інтересів та інтересів інших осіб; виражений егоїзм, підпорядкування поведінки інших осіб власним інтересам і бажанням; особлива зухвалість, жорстокість стосовно до потерпілих; підвищена конфліктність; низький загальноосвітній рівень цієї категорії осіб; внутрішня готовність до протиправних вчинків; високий відсоток осіб підліткового та молодіжного віку, які вчиняють вуличне насильство; досить високий рівень групової організації вуличних насильницьких злочинців.

На підставі узагальнення соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних характеристик особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі маргінальних молодіжних угруповань, сформульована наступна модель даної категорії злочинців, а саме - це особи: чоловічої статі (93 %), які мають вік 18-30 років (76 %), є вихідцями з неповної сім'ї (52 %), мають неповну середню та середню освіту (73 %), до вчинення кримінального правопорушення ніде не працювали і не навчались (54 %), мешкали у великому чи середньому місті (94 %), не перебували в офіційному шлюбі (57 %), вживали алкоголь і наркотики (58 %), проживали в нормальних матеріально-побутових умовах (96 %), були замкнутими,

ворожими та мали бажання зруйнувати створені цінності порушенням психічної саморегуляції (54 %), які частково визнають або повністю не визнають своєї вини (78 %), керуються агресивно-насильницькою мотивацією (99 %), надають перевагу груповим насильницьким діям (100 %) та є рецидивістами (53 %).

Запропонована також наступна типологія осіб – членів маргінальних молодіжних груп, які вчиняють кримінальні правопорушення, до яких віднесені:

- агресивно-епатажний – деформований тип особи з яскраво вираженою жорстокістю та цинізмом;

- зневажливий – з негативним ставленням до життя і здоров'я людини, з домінантою демонстративної, агресивної поведінки, який застосовує насильство як єдиний засіб і спосіб вирішення конфлікту, в більшості випадків створеного ним самим;

- проміжний – негативний тип особи, схильний до вчинення правопорушень, в якого агресія виступає як засіб досягнення злочинного результату, на відміну агресивно-епатажного типу, де є самоціллю;

- агресивно-насильницький – негативний тип особи, що застосовує насильство, зокрема й у відповідь на агресію ззовні (на відміну від агресивно-епатажного типу).

7. Визначена сутність і змістовна спрямованість заходів загальносоціального запобігання вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями.

Виходячи з проведеного аналізу нормативно-правових актів та практики їх реалізації, а також наукової літератури з означеної проблематики, доведено також, що найбільш ефективними загальносоціальними заходами, спрямованими на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінант, які сприяють вчиненню кримінальних та інших правопорушень з боку молоді, особливо осіб маргінального спрямування, можна вважати наступні із них:

- 1) прийняття Стратегії запобігання та протидії злочинності в Україні до 2030 року, а також подальший, у зв'язку з цим, розвиток форм і методів програмно-цільового підходу на основі удосконалення

відповідних процесів з тим, аби суттєво розширити арсенал правоохоронної діяльності;

2) прийняття Державної комплексної програми запобігання та протидії злочинності серед молоді. При цьому слід мати на увазі, що вона має специфічний характер, позаяк розрахована на середньостроковий період (до 5-ти років).

Констатовано, крім цього, що так звані «молодіжні регіональні програми» щодо запобігання кримінальним правопорушенням повинні охоплювати наступні рівні їх формування та реалізації:

а) організацію загальносоціальних заходів запобігання злочинності;

б) удосконалення правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням серед зазначеної категорії осіб, з урахуванням специфіки регіональних аспектів та стану реалізації молодіжної політики держави у даній сфері суспільних відносин;

в) напрями діяльності відповідних суб'єктів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання злочинам.

8. Встановлено зміст та особливості реалізації заходів спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню кримінальних правопорушень маргінальними молодіжними угрупованнями та на цій підставі констатовано, що цей вид запобіжної діяльності полягає не тільки у реалізації загальних заходів, що стосуються у цілому всього населення та, в основному, реалізуються через зміст оперативно-розшукової діяльності та негласні слідчі (розшукові) дії, але й здійснюються суб'єктами даного виду запобіжної діяльності з урахуванням природи виникнення, розвитку та функціонування, а також особливостей молоді.

Крім цього, обґрунтована необхідність доповнення Положення про ЄРДР таким пунктом, як «Додаткова характеристика кримінального правопорушення», в якому під окремими кодами мають бути розміщені такі варіанти позицій: «кримінальне правопорушення:

- вчинене членом маргінальної групи;
- вчинене членом маргінальної групи насильницької спрямованості».

Доведено, що такі зміни дозволять враховувати відповідні статистичні відомості у формі № 1 (офіційне реагування на виявлене кримінальне правопорушення у розділі 27 - інформація щодо додаткової характеристики злочину) та у формі № 2 (відомості на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у розділі 34, - інформація щодо додаткової характеристики кримінального правопорушення).

Констатовано також, що зазначені звіти даватимуть можливість відслідковувати кількісні та якісні показники злочинності маргінальних молодіжних угруповань, а також більш всебічно, об'єктивно та повно відображати показники стану окремих видів кримінальних правопорушень, які цими особами вчиняються (зокрема, отриману інформацію можна було б використовувати як при складанні кримінологічного прогнозу злочинності, так і з метою розроблення різних заходів запобіжного характеру).

9. Сформульовані науково обґрунтовані шляхи підвищення рівня ефективності та видозміна сутності індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними угрупованнями, в основу яких покладені етапи здійснення даного виду запобіжної діяльності, які передбачають:

1) збирання інформації на території та об'єктах обслуговування і здобування додаткових відомостей з інших джерел про зовнішні та внутрішні умови функціонування зазначеного криміногенного елементу;

2) обробку зібраної інформації, що характеризує оперативну обстановку та її аналіз;

3) оцінку змін стану оперативної обстановки порівняно з базовим (попереднім) періодом;

4) оцінку реалізації поставлених завдань, планових заходів і відхилень від прогнозів;

5) формулювання висновків за результатами аналізу, підсумкову оцінку оперативної обстановки на території обслуговування.

Крім цього, доведено необхідність якісної видозміни та переорієнтації діяльності маргінальних груп, які мають здійснюватися шляхом:

а) взаємодії з лідером, який піддається позитивному впливу з боку суб'єктів індивідуального запобігання та здатний схилити інших членів до відмови від реалізації злочинних задумів;

б) ізоляції групи від лідера і залучення до неї особи, через яку здійснюється позитивний вплив на інших її членів, з одночасною дискредитацією старого лідера, внаслідок чого його вплив зменшується;

в) включення всіх або декількох членів групи в об'єднання соціально-позитивної спрямованості.

Виходячи з проведеного аналізу нормотворчої та правозастосовної практики констатовано, що шляхи підвищення рівня ефективності та видозміна сутності індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням маргінальними молодіжними угрупованнями лежать не тільки і не стільки у площині законодавчої діяльності, скільки у якісній видозміні правової свідомості та культури, що стосуються реалізації повноважень відповідними спеціалізованими суб'єктами, які створені в Україні саме для протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов М. М. Конфліктологія та її дослідження. *Соціологічні дослідження*. 1995. № 4. С. 62–63.
2. Абросімова Ю. А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
3. Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 21–26.
4. Агапова К. В. Причини та умови кримінальної протиправності учасників молодіжних угруповань. *Юридичний бюлетень*. № 23. 2021. С. 189–197.
5. Агапова К. В. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2022. С. 224–228.
6. Агапова К. В. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2021. С. 86–91.
7. Агапова К. В. Деякі кримінально-правові питання групового хуліганства, що вчиняється молодіжними угрупованнями. *European Reforms Bulletin*. № 4. 2021. С. 2–7.
8. Агапова К. В. Особливості запобігання організованій молодіжній злочинності в умовах реформування правоохоронної системи в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 31 берез. 2021 р.). Одеса : ОДУВС. 2021. С. 199–200.
9. Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями як об'єкт кримінологічного дослідження. *Кримінально-правові, кримінологічні*

та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Одеса : ОДУВС. 2021. С. 91–93.

10. Алексеева Т. В., Ковальчишина Н. І. Психологія підліткової злочинності: навч. посіб. Донецьк : «Ноулідж», 2010. 335 с.

11. Артьомов П. М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад. *Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства*. 2011. № 2. С. 32–37.

12. Артюхова В. В. Хуліганство: кримінально-правове та кримінологічне пізнання : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 313 с.

13. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2015. 40 с.

14. Бабій А. Ю. Кримінально-правова протидія екстремізму в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально- виконавче право». Київ, 2021. 19 с.

15. Бабій А. Ю. Проблеми визначення екстремістських мотивів та цілей вчинення злочину. *Держава і право: збірник наукових праць. Серія: юридичні науки*. 2020. Вип. 88. С. 190–201.

16. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений : пер. с англ. Харків: Альта-Пресс, 2000. 512 с.

17. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харків : Ун-т внутр. дел, 1996. 199 с.

18. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.

19. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.

20. Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозв'язок : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 280 с.
21. Бандурка, О. М., Литвинов О. М. Злочинна поведінка: норма, аномалія чи патологія? *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 6–12.
22. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2002. 20 с.
23. Безпека футбольних матчів: досвід Англії. *Інформаційний центр Україна*. URL: <http://ukraine2012.gov.ua/publication/analytic/articles/213.html>
24. Безпечне місто: як це працює в Києві? *ПРОЧЕРК*. URL: <https://procherk.info/news/7-cherkassy/80032-bezpechne-misto-jak-tse-pratsjue-v-kievi>
25. Березняк В. С., Бухтіарова Т. М. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування, профілактики протиправної діяльності неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 132 с.
26. Беліков К. А. Кримінологічна характеристика та запобігання вуличній злочинності в Україні: дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2020. 322 с.
27. Біла Ю. В. Проблемні питання кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 167–175.
28. Білоусова О. О. Кримінологічна модель протидії злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 227 с.
29. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : ФОП Макаренко, 2014. 360 с.
30. Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні: монографія. К. : ВД «Дакор», 2013. 368 с.

31. Борисов В. І. Лекція за темою «Кримінальна відповідальність за хуліганство (стаття 296 КК України)». *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1 (13). С. 351–371.
32. Булавін О., Корнієвський О. Молодь і майбутнє сучасних політизованих громадських об'єднань. *Політологічні читання*. 1992. № 4. С. 128–139.
33. Булах І. С. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: соціально-психологічний тренінг. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2003. 73 с.
34. Буш К. А. Молодіжний рух в сучасній Україні. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 19-20. С. 84–91.
35. Быстрицкий А. Г. Неформальное молодежное движение: возникновение и развитие. *Советская педагогика*. 1989. № 6. С. 76–79.
36. В Україні є проблеми з правим радикалізмом, але це не стало трендом у великій політиці (Умланд, 26 берез. 2019 р.). *Radio Hb*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/v-ukrajini-ye-problemi-z-pravim-radikalizmom-ale-ce-ne-stalo-trendom-u-velikiy-politici-umland-50012763.html>.
37. Василевич В. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічної політики України: дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2021. 40 с.
38. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
39. Васильчук Є. О. Радикальні та екстреміські рухи в Україні: Субкультурний контекст. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2 (27). С 25–34.
40. Величко А. І. Сучасна соціологія організацій: посібник. Суми : ІНТЕР- ПАКС, 2005. 410 с.
41. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2009. 356 с.

42. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 145 с.

43. Віктимологія: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків: Право, 2017. 308 с.

44. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.

45. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.

46. Всесоюзна піонерська організація. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>

47. Галемін О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2017. 206 с.

48. Герасимчук О. А. Андеграунд. Енциклопедія Сучасної України. Т. 1. Київ, 2001. 1098 с.

49. Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні: монографія. Харків : Панов, 2019. 416 с.

50. Гладкова Є. О. Феноменологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2017. №1(15). С. 75–81.

51. Голина В. В., Маршуба М. О. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине : монография. Харьков : Право, 2014. 280 с.

52. Голина В. В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1994. 569 с.

53. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.

54. Головатий М. Ф. Соціологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2006. 304 с

55. Головенько В. А. Молодіжний рух в Україні: історія та сьогодення. *Рідна школа*. 1993. № 5. С. 15–17.

56. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). Київ : А.Л.Д., 1997. 160 с.

57. Головенько В. І. Діяльність молодіжних об'єднань щодо вирішення соціальних проблем молоді на різних етапах розвитку молодіжного руху України. *Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі (теоретичні і методичні питання)*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 1993. С. 50–52.

58. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків : Нове слово, 2004. 252 с.

59. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 161–172.

60. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33.

61. Головкін Б. М. Соціально-психологічні аспекти групової злочинної поведінки. *Держава і право*. 2005. Вип. 27. С. 484–491.

62. Головкін О. В. Групова злочинність та її попередження : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія та кримінально-виконавче право». Київ, 2005. 19 с.

63. Григор'єва О. В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2017. 20 с.

64. Григор'єва О. В. Кримінальна агресія: агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 123–130.

65. Громадські патрулі та «безпечні» будинки: як співпраця поліції та населення вплинула на публічну безпеку. URL: <http://mariupol-police.dn.ua/news/view/6365>

66. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.

67. Гумін О., Якімова С. Зміст поняття «насильницька злочинність». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 247–250.

68. Демчишин Д. А. Кримінологічна характеристика та запобігання хуліганству в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Маріуполь, 2021. 20 с.

69. Денисов С. Ф. Кримінологічні ознаки та структура особи молодіжного віку. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 339–344.

70. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Правова доктрина України: у 5 т.* Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 240 с.

71. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 02 черв. 2021 р. № 579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini>

72. Джафарзаде Джафар Теймур Огли. Характеристика детермінант групового порушення громадського порядку. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8 (8). С. 291–297.

73. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис...докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 522 с.

74. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.

75. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Стилиш словник кримінологічних термінів: навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 48 с.

76. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2015–2020 рр.: службовий документ / *Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України*. Київ, 2021. 124 с.

77. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.

78. Єфімов М. М., Макаренко Є. І., Терещенко А. І., Чуріков Д. С. Методика збору первинних матеріалів за фактами порушень громадського порядку, що можуть бути кваліфіковані як хуліганство : метод. реком. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 72 с.

79. Женунтий В. И., Витвицька В. В. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних : монография. Донецк : ДЮИ МВС при ДонНУ, 2005. 280 с.

80. Заброда Д. Г. Діяльність ОВС щодо протидії хуліганським проявам під час проведення міжнародних футбольних матчів. *Співпраця поліції, органів адміністрації та місцевої громадськості задля забезпечення безпеки під час масових заходів Євро-2012* : матеріали наук.-практ. конф. (с. Гута, 17-19 листоп. 2008 р.). Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. С. 67–70.

81. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Ін Юре, 2007. 424 с.

82. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 712 с.

83. Запобігання укриттю від реєстрації в органах поліції заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень: метод. реком. / Д. М. Тичина, В. В. Крижна, А. А. Саковський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 42 с.

84. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. Київ : Юринком Интер, 1999. 237 с.
85. Зелинский А. Ф. Криминология: учеб. пособ. Харків : Рубикон, 2000. 240 с.
86. Зелинский А. Ф. Неформальная группа: что это такое? *Молодой коммунист*. 1987. № 6. С. 61.
87. Зязюн І., Закович М., Семашко В. Молодіжна культура: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 597 с.
88. Гордієнко М. Молодіжні рухи в Україні та їх базова типологізація. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2006. Вип. №18. URL: <https://docplayer.net/78754315-Molodizhni-ruhi-v-ukrayini-ta-yih-bazova-tipologizaciya.html>
89. Іванова В. В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С. 14–16.
90. Івахненко О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: хуліганські злочини та склади злочинів : монографія / за заг. ред. В. П. Ємельянова. Х. : Право, 2016. 184 с.
91. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: наказ МВС України від 28 лип. 2017 р. № 650. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z1041-17>
92. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 січня 2013 р. № 223-192/0/4-13 «Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм матеріального права щодо кваліфікації хуліганства». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0192740-13#Text>
93. Игошев К. Е. Психология преступных проявлений среди молодежи. Киев : КВШ им. Ф. Е. Дзержинского, 1971. 173 с.
94. Казміренко Л. І. Криміногенна поведінка в неформальних молодіжних об'єднаннях як об'єкт соціально-психологічного аналізу. *Проблеми соціальної психології*. 1992. Вип. 2. С. 177–183.

95. Кальман А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь). Харків : Изд-во ООО ТО «Гимназия», 2005. 273 с.

96. Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 467 с.

97. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: монографія. Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2002. 240 с.

98. Климчук В. О. Мотиваційні конфлікти особистості: модель психологічної допомоги. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 8. С. 17–21.

99. Колодяжний М. Г. Патрулювання як складова стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1. С. 37–46.

100. Комісаров О. Г. Узагальнення досвіду роботи поліції країн – членів ЄС у середовищі футбольних уболівальників. *Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 листоп. 2010 р.). Харків : Академія внутрішніх військ МВС України, 2010. С. 42–45.

101. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. К., 2013. 352 с.

102. Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі: поняття, зміст, реалізація у кримінально-виконавчій діяльності України: монографія. Одеса: Одес. держу н-т внутр. справ, 2014. 472 с.

103. Копотун І. М. Порядок забезпечення охорони громадського порядку та безпеки громадян під час підготовки і проведення масових заходів та акцій. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. 275 с.

104. Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. Київ, 2015. 132 с.

105. Корнієвський О. О Соціально-політична активність молоді в сучасну добу. *Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі*

(теоретичні і методичні питання): матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 22 жовт. 2003 р.). Київ, 2003. С. 45–47.

106. Корягіна А. Генезис злочинної поведінки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 123–132.

107. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок установах виконання покарань: навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Колба. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 222 с.

108. Кримінальне провадження №42019091010000016. Архів Центрально-міського районного суду м. Кривий Ріг, 2016 р.

109. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина. Харків: Право, 2013. 1040 с.

110. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

111. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

112. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / В. Л. Давиденко, О. О. Титаренко, М. Л. Давиденко, О. М. Литвинов; за заг. ред. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. 214 с.

113. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Чернея, О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

114. Кримінологія : курс лекцій / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова ; за ред. проф. Т. В. Корнякової. Дніпропетровськ : ЛПРА, 2014. 244 с.

115. Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

116. Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2004. 208 с.

117. Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.

118. Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 440 с.

119. Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство: національний та зарубіжний досвід : монографія. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2013. 268 с.

120. Кузнецова Л. О. Визначення ознак об'єктивної сторони хуліганства за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн. Університетські наукові записки. *Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2009. № 1. С. 292–295.

121. Кулик В. Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об'єкт наукового дослідження. *Політика*. URL: <https://politika.org.ua/suchasnij-organizovaniy-molodizhnij-rux-v-ukraini-yak-ob-yekt-naukovogo-doslidzhennya>

122. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: дослідження. Київ : 2014. 963 с.

123. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

124. Кухар В. Молодіжні неформальні рухи в Україні (кін. ХХ–поч. ХХІ ст.). *Українознавство*. 2001. № 2. С. 276–279.

125. Лаурейн С. Организованная преступность в США: проблемы и тенденции (80-е годы ХХ в. – нач. 2000-х гг.): автореф... канд. истор. наук: 07.00.03 «Всеобщая история». Харьков, 2005. 18 с.

126. Левковський В. Ф. Вбивства на замовлення як прояв організованої злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 96–103.

127. Липинський В. Націоналізм, патріотизм, шовінізм. Лист до Б. Шемета від 12 грудня 1925 р. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 76–78.

128. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. 167 с.

129. Литвак О. М. Про кримінальну агресію та її види. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. №2. С. 3–9.

130. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 303 с.
131. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.
132. Лихолоб В. Г., Филонов В. П., Коваленко О. И., Михайлов А. Е. Криминология: учебник. Киев, Донецк, 1997. 398 с.
133. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Тбилиси : Медицина, 1977. 112 с.
134. Лозовицький О. Радикалізм політичний. *Політична енциклопедія: редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.* Київ: Парламентське видавництво, 2011. 617 с.
135. Макаренко С. С. Психологічні чинники залучення молоді до кримінальної субкультури. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 1. С. 170–182.
136. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики адитивної поведінки підлітків та молоді. Київ, 2020. 200 с.
137. Мартиненко О. А. Криминологічні проблеми мотивів та мотивації хуліганства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Харків, 1997. 23 с.
138. Медведєв В. С. Кримінальна психологія: підручник. Київ: Атіка, 2004. 368 с.
139. Мельников А. М. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину групою осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2004. 20 с.
140. Михайлова Е. М. Неформальное молодежное движение: динамика развития. *Советская педагогика*. 1990. № 7. С. 69–72.
141. Міщенко М. Нестабільність суспільства як чинник формування свідомості української молоді наприкінці ХХ – поч. ХХІ

сторіччя. *Молодь України у дзеркалі соціології*. Київ : УІСД, 2011. 210 с.

142. Молодіжний рух в Україні : довідник. Ч. 2. Київ : АТ Вид-во «Столиця», 2014. 336 с.

143. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам: монографія. Харків : Диса-плюс, 2013. 524 с.

144. Налуцишин В. В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак хуліганства (ч. 2, 3, 4 ст. 296 КК України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Вип. 23. Ч. І. Т. 3. С. 50–57.

145. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-ге вид., переробл. і допов.) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.

146. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.

147. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Київ : Аконіт, 2006. Т. II. 926 с.

148. Носач А. В. Демократизація та уніфікація правотворчості у сфері протидії поширенню екстремістської діяльності як головної загрози суверенітету та територіальній цілісності України. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Том 1. С. 18-32.

149. Носик А. Л., Шашин А. В. Молодіжні угруповання – досвід пілотного дослідження. *Соціологічні дослідження*. 2004. № 9. С. 50–54.

150. О новых подходах к преступности среди несовершеннолетних и о значении правосудия по делам несовершеннолетних : Рекомендація N Res (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 24 верес. 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text

151. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук та ін. ; за ред. О. М. Джужі. Київ : Правова єдність, 2009. 310 с.

152. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 248 с.

153. Орленко М. В. Інституціоналізація молодіжних громадських організацій у сучасному політичному процесі України : монографія. Миколаїв, 2015. 210 с.

154. Павелків В. Р. Соціально-психологічний статус молодіжних субкультур як детермінанта формування агресивної поведінки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Психологія і педагогіка. 2014. Вип. 28. С. 139–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_28_15

155. Панов Н. И. Преступление: методологические аспекты исследования и отражения в уголовном законе. *Проблемы законности*. 1995. Вып. 30. С. 121–129.

156. Петров Н. О. Скандинавська модель запобігання злочинності неповнолітніх та молоді. URL: <http://www.br.com.ua/referats/Pravo/32832-4.html>

157. Півень А. В. Особливості детермінації вуличної злочинності неповнолітніх. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. № 7. С. 325–328.

158. Півень А. В. Кримінологічна характеристика та профілактика вуличної насильницької злочинності: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 253 с.

159. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : МВС України, 1999. 700 с.

160. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : монографія. Київ : «Алерта», 2011. 238 с.

161. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора України від 30 черв. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>

162. Пономаренко В. В. Окремі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації за групове хуліганство. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 38. С. 259–275.

163. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>

164. Преступность несовершеннолетних и ее профилактика : монография / Е. О. Алауханов, З. С. Зарипов, А. Ж. Тукаев. Алматы, 2009. 310 с.

165. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

166. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

167. Про затвердження міської цільової комплексної програми профілактики та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2022-2024 роки : розпорядження Київської міської ради від 11 серп. 2021 року № 1760. URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_skhvalennya_proyektu_misko_tsilovo_programi_profilaktiki_ta_protidi_zlochinnosti_v_misti_kiyevi_bezpechna_stolitsya_na_2022-2024_roki/

168. Про Національну поліцію : Закон від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

169. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

170. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

171. Про основні засади молодіжної політики : Закон від 27 квіт. 2021 р. № 1414-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/1414-20#n356>

172. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон від 21 черв. 2001 р. № 2558-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/2558-14#Text>

173. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

174. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80>

175. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.

176. Психологія малих груп. URL: https://stud.com.ua/89324/psihologiya/-psihologiya_malih_grup

177. Пустовий О. О. Дитяча бездоглядність та безпритульність в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія юридична. 2017. Вип. 16. С. 112–116.

178. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності*: матер. наук.-практ. конф. МВС України (23 квіт. 2010 р.). Харків. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 15–17.

179. Радикалізм. *Вікіпедія*. URL: <http://wikiinfo.mdpu.org.ua/-index.php?title=%>

180. Рудик М. М. Запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 260 с.

181. Рудой К. М. Щодо актуальності профілактики злочинів, скоєних неповнолітніми. *Підліток і Закон*. 2011. С. 43–49.

182. Румянцева Т. Г. Агрессия: проблемы и поиски в западной философии и науке. Таллин : Университетское, 1991. 161 с.

183. Рябис Л. А., Шпак Л. К. Предупреждение группового антиобщественного поведения несовершеннолетних: учеб. пособ. Ташкент, 1979. 124 с.

184. Світлична Ю. О. Стан і перспективи програмування у сфері протидії злочинності. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18 квіт. 2019 р.). Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 8–9.

185. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 550 с.

186. Сич О. Перспективи і шляхи націоналістичної молодіжної політики. *Визвольний шлях*. 1995. № 11 (572). С. 1319–1323.

187. Сіренко О. Соціальні аспекти злочинності неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 1. С. 92–95.

188. Скаутський рух. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>.

189. Словарь криминологических и статистических терминов / сост. О. Г. Кальман., И. А. Христич. Харьков : ИИПП АПрН Украины, Гимназия, 2001. 96 с.

190. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 7. 724 с.

191. Соболев В. А., Ярмыш А. Н. Социальная агрессивность: опыт социологического исследования. Серийные убийства и их предупреждение: юридические и психологические аспекты : материалы междунар. науч.- практ. конф. Одесса, 1998. С. 22–25.

192. Сорока С. В. Політологічний аналіз діяльності молодіжних об'єднань в українському опозиційному русі 1950-х – 1980-х років. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість*: зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12–13 трав. 2005 р.).

Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. Т. 5. С. 229–232.

193. Столична влада побачила, як за останні роки кількість грабежів у Києві скоротилася втричі. *ГЛАВКОМ*. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/–stolichna-vlada-pobachila-yak-za-ostanni-roki-kilkist-grabezhiv-u-kijevi-skorotilasya-vtrichi-642897.html>

194. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 верес. 2020 р. № 1126-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>

195. Стрижак В. А. Методика получения информации в процессе оперативного обеспечения массовых мероприятий. *Право и политика*. Бишкек. № 1. 2016. С. 153–157.

196. Сундиев И. Ю. Самодеятельные объединения молодежи: история развития и типология. *Социс*. 1989. № 2. С. 54–58.

197. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления. Киев, 1997. 151 с.

198. Тацій М. С. Кримінологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 164–170.

199. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 55–63.

200. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. Збірник наукових праць. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 300 с.

201. Титаренко О. О. Державне програмування протидії злочинності в Україні: монографія. Харків : Промарт, 2019. 698 с.

202. Тичина Д. М. Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 207 с.

203. Толста А. В. Підліток у неформальній групі. Київ, 2021. 25 с.

204. Туляков В. А. Криминологические проблемы борьбы с социально-негативным поведением : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Киев, 1986. 19 с.

205. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 484 с.

206. У рамках проекту «Безпечне місто» запущено новий аналітичний модуль відеоспостереження, що прискорить пошук правопорушників. *Офіційний портал Києва*. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_ramkakh_proektu_bezpechne_misto_zapuscheno_noviy_analitichniy_modul_videosposterezhennya_scho_priskorit_poshukpravoporushnikov

207. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси : Из-во АН Грузинской ССР, 1961. 211 с.

208. Українська радянська енциклопедія: в 19 т. Київ : Головна редакція УРЕ, 1979. Т. 3. 856 с.

209. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. 332 с.

210. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью: монография. Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1972. 113 с.

211. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ : Наш Формат, 2019. 608 с.

212. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. Киев : Педагогика, 1986. Т. 2. 278 с.

213. Чернецька О. В. Зарубіжний досвід діяльності засобів масової інформації. Нові засоби комунікації (соціокультурний аспект) : монографія. Київ : Наук. Думка, 2013. 277 с.

214. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія.

2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

215. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

216. Шаповалов О. О. Методика оперативного пошуку ознак загальнокримінальних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Серія юридичні науки. № 2-3. Т. 4. Ч. 2. С. 183–187.

217. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України : дис...канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2007. 250 с.

218. Шимановський М. М. Молодіжна субкультура в контексті соціального виховання. Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. праць. Луцьк, 2004. 147 с.

219. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.

220. Юридична психологія : підручник / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 1999. 352 с.

221. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.

222. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 177 с.

223. Яницька Н. В. Напрями боротьби з правопорушеннями молоді. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1998. № 3. С. 103–107.

224. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография. Харьков : «Право», 2003. 512 с.

225. Jankowski M. Islands in the Street, Gangs and American Urban Society. Berkeley, 2019. 185 p.

226. Yablonsky L. The Violent Gang. Harmondsworth, 2017. 420 p.

227. Долбаєв В. Л. Організаційна поведінка: навч. посіб. Херсон: Справа, 2006. 184 с.

228. Гайванович І. Молодіжний рух України: тенденції та перспективи розвитку. Молода нація: альманах. Спецвипуск. 2000. С. 117–121.

229. Левикова С. І. Молодіжна субкультура: посібник. Київ : Прес-центр, 2004. 604 с.

Додаток А

Анкета

вивчення кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень молодіжними групами (усього вивчено – 207 проваджень)

Розділ №1. Відомості про злочин	
Який злочин вчинено:	
Умисне вбивство (ст. 115 ККУ)	3
Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 ККУ)	8
Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 ККУ)	31
Зґвалтування (ст. 152 ККУ)	1
Грабіж, поєднаний з насильством (ч. 2 ст. 186 ККУ)	10
Розбій (ст. 187 ККУ)	27
Хуліганство (ст. 296 ККУ)	127
Місце, де вчинено злочин:	
Спальний	143
Промисловий	22
Центр	52
Околиця	31
Підстави внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань про кримінальне правопорушення :	
Заяви та листи громадян	3
Повідомлення організацій, установ	11
Повідомлення родичів потерпілого	5
Повідомлення самого потерпілого	19
Повідомлення засобів масової інформації	0
Безпосереднє виявлення правоохоронними органами	23
Явка з повинною	15
Місяць вчинення кримінального правопорушення:	
Січень	12
Лютий	19
Квітень	25
Травень	24
Березень	31
Червень	26
Липень	22
Серпень	21
Вересень	20
Жовтень	16
Листопад	18
Грудень	14
День вчинення кримінального правопорушення:	
Будній	15

Передвихідний	44
Вихідний	81
Передсвятковий	32
Святковий	41
Понеділок	33
Вівторок	24
Середа	31
Четверг	35
П'ятниця	44
Субота	46
Неділя	35
Час доби, коли вчинено кримінальне правопорушення:	
00-06 год.	29
06-09 год.	5
09-12 год.	9
12-15 год.	24
15-18 год.	44
18-21 год.	65
21-24 год.	72
Місце вчинення кримінального правопорушення:	
Парки, сквери	44
Подвір'я будинку	7
Проїжджа частина, прилегла до неї територія, тротуари	51
Спортивно-побутові споруди	5
Біля магазину, підприємства торгівлі	97
Ринки, базари, торгові місця	24
Біля промислової будівлі	4
Інше	16
Предмет кримінального правопорушення:	
Гроші	41
Документи	0
Коштовності	54
Автотранспорт	3
Зброя	0
Наркотики	0
Інше	56
Мотиви вчинення кримінального правопорушення:	
Корисливі	15
Насильницькі	25
Хуліганські спонукання	51
Безмотивні злочини	7
Інше	11
Груповий характер злочину:	
Злочин вчинено малою групою (2–4 чол.)	18
Злочин вчинено великою групою осіб (5 і більше осіб)	68
Збиток, завданий кримінальним правопорушенням:	
Матеріальний	15
Фізичний	89
Моральний	5

Свідки вчиненого кримінального правопорушення:	
Були	18
Не були	61
Кількість потерпілих:	
Один	21
Два	27
Більше двох	9
Кримінальне правопорушення вчинено безпосередньо:	
В результаті неправомірних дій потерпілого	43
В результаті спільного вживання алкогольних напоїв	91
Під впливом наркотичного сп'яніння	22
Під впливом токсичного сп'яніння	2
На ґрунті неприязних відносин	71
Інше	19
Зміст підготовки до кримінального правопорушення:	
Зміна зовнішнього вигляду	25
Підбір співучасників	18
Пошук технічних засобів	23
Вивчення способу життя потерпілого	12
Вивчення психологічних особливостей потерпілого	0
Вивчення зв'язків потерпілого	0
Фактичне знайомство з потерпілим	11
Інше	54
Використання технічних та інших засобів під час вчинення кримінального правопорушення:	
Не використовувалися	10
Автомобілі	39
Вогнепальна зброя	12
Холодна зброя	24
Піротехнічні засоби	0
Інші предмети	66

Розділ №2. Особа винного

Стать:	
Чоловіча	2
Жіноча	1
Вік на момент вчинення кримінального правопорушення:	
14-17 років	4
18-20 років	5
21-25 років	5
26-30 років	4
31-35 років	3
Соціальне положення:	
Робітник	8
Службовець	2
Учень, студент	7
Безробітний	9
Без постійного місця проживання	8
Освіта:	
Початкова	1

Неповна середня	4
Середня	8
Середня спеціальна	3
Середня технічна	2
Неповна вища	25
Вища	32
Навчається у школі	14
Навчається в училищі	24
Навчається в технікумі	12
Місце проживання:	
Район, в якому вчинене кримінальне правопорушення	92
Інший район міста	10
За містом, у межах області	76
За межами області	31
Сімейний стан:	
Холостий, не одружений	15
Одружений, заміжня	96
Розлучений (а)	43
Наявність дітей:	
Дітей не має	16
Має одну дитину	77
Має двох дітей	19
Має більше ніж двох дітей	3
Немає відомостей	48
Матеріальне становище:	
Заробіток винного	87
Тільки заробіток членів сім'ї	98
Заробіток винного і членів сім'ї	51
Немає відомостей	72
Житлово-побутові умови:	
Мешкає у гуртожитку	88
В комунальній квартирі	26
Приватний будинок	45
Власна квартира	71
Знімав (ла) квартиру, кімнату	51
Не мав (ла) постійного місця проживання	8
Немає відомостей	9
Характеристика за місцем проживання:	
Задовільна	11
Незадовільна	75
Невизначена	93
Відсутня	21
Взаємовідносини між подружжям:	
Відсутність конфліктів	5
Конфлікти бувають рідко	6
Часті конфлікти	19
Систематичні конфлікти	51
Немає відомостей	15
Умисел на вчинення кримінального правопорушення виник:	
Раптово	19

Заздалегідь обдуманий	11
Вживання алкогольних напоїв:	
Систематичне	13
Часте	10
Рідкісне	31
Не вживає	19
Немає відомостей	20
Вживання наркотиків:	
Систематичне	57
Часте	19
Рідкісне	0
Не вживає	18
Немає відомостей	42
Раніше судимий:	
Ні	20
Так, за вчинення аналогічного кримінального правопорушення	42
Так, за вчинення іншого кримінального правопорушення	61

Розділ № 3. Відомості щодо потерпілого:

Стать:	
Чоловіча	16
Жіноча	12
Вік:	
до 14 років	6
14-17 років	30
18-20 років	23
21-25 років	23
26-30 років	17
31-35 років	37
36-40 років	32
41-50 років	51
старше 50 років	78
Соціальний стан:	
Робітник	83
Службовець	34
Учень	45
Підприємець	42
Пенсіонер	34
Безробітний	34
Без постійного місця проживання	7
Інше	9
Немає відомостей	2
Освіта:	
Початкова	8
Неповна середня	9
Середня	43
Середня спеціальна	34
Середня технічна	36
Неповна вища	59

Вища	60
Навчається у школі	14
Навчається в училищі	27
Немає відомостей	
Стан потерпілого в момент вчинення кримінального правопорушення:	
Нормальний	18
В стані алкогольного сп'яніння	89
В стані наркотичного сп'яніння	0
У хворобливому стані	9
У безпорадному стані	5
Інше	2
Соціальна оцінка потерпілого за місцем роботи, навчання:	
Задовільна	16
Незадовільна	25
Невизначена	17
Відсутня	83
Соціальна оцінка потерпілого за місцем проживання:	
Задовільна	20
Незадовільна	17
Невизначена	50
Відсутня	20
Наявність судимостей:	
Не судимий	25
Раніше судимий, судимість не погашена	9
Раніше судимий, судимість погашена	17
Немає відомостей	10
Поведінка потерпілого:	
Агресивна	43
Довірлива	35
Байдужа	23
Груба	21
Зневажлива	34
Терпима	78
Інше	56

ЗВЕДЕНІ ДАНІ

результатів опитування 422 співробітників Національної поліції України (110 оперуповноважених, 74 слідчих та 60 дізнавачів, 90 працівників ювенальної превенції, 88 дільничних офіцерів поліції) з проблем запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними молодіжними групами (у %)

1. Який, на Вашу думку, коефіцієнт населення вражений молодіжною злочинністю в Україні:

- а) високий – 72 %
- б) середній – 24 %
- в) низький – 4 %

2. Який, на Вашу думку, основний мотив вчинення кримінальних правопорушень представниками молоді:

- а) корисливий – 29 %
- б) хуліганський – 21 %
- в) насильницький – 25 %
- г) політичний – 4 %
- д) національний – 6 %
- е) релігійний – 7 %
- ж) екстремістський – 8 %

3. Чи керуються неформали насильницької спрямованості хибними мотивами вчинення кримінальних правопорушень, якщо так, то якими:

- а) хибне почуття колективізму – 66 %
- б) надання взаємодопомоги – 21 %
- в) бажанням звинувачення жертви – 12 %
- г) іншими мотивами – 1 %

4. Яке, на Вашу думку, сучасне зростання кількості хуліганства в Україні:

- а) інтенсивне – 68 %
- б) середнє – 30 %
- в) низьке – 2 %

5. Як Ви вважаєте, яка частка осіб віком 18–25 в складі групи?

- а) окремими громадянами поза групою – 12 %
- б) неорганізованими групами осіб за участю дітей та молоді – 17 %
- в) організованими групами осіб за участю дітей та молоді – 14 %
- г) неорганізованими групами осіб за участю дітей та молоді – 31 %
- д) організованими групами осіб за участю дітей, молоді та дорослих – 23 %
- е) інше – 3 %

6. Які з наведених нижче груп, на Ваш погляд, становлять найбільшу небезпеку для суспільства:

- а) неорганізовані злочинні групи молоді – 0 %
- б) організовані злочинні групи молоді – 31 %
- в) неорганізовані злочинні групи молоді та дорослих – 0 %
- г) організовані злочинні групи молоді та дорослих – 69 %

7. При вчиненні кримінальних правопорушень у складі групи, які з наведених нижче вікових категорій, на Вашу думку, беруть найактивнішу участь:

- а) особи віком від 14 до 17 років – 41 %
- б) особи віком від 18 до 24 років – 34 %
- в) особи віком від 25 до 29 років – 15 %

8. Чи відомі Вам особисто якісь неформальні молодіжні групи:

- а) так (у відповідях респонденти вказували «скінхедів», спортивних хуліганів, «готів», членів деструктивних сект, «байкерів» та інших) – 98 %

б) ні – 2 %

9. Який характер діяльності відомих Вам неформальних молодіжних груп:

а) соціально позитивний – 17 %

б) нейтральний – 12 %

в) антисоціальний – 44 %

г) кримінальний (у т. ч. екстремістський) – 27 %

10. Як Ви можете оцінити ступінь поширеності кримінальних правопорушень у сукупності з іншими діями, які вчиняють антисоціальні та кримінальні молодіжні групи:

а) дуже висока – 17 %

б) висока – 30 %

в) середня – 32 %

г) низька – 17 %

д) дуже низька – 4 %

11. Чи знаходились у Вас на розгляді матеріали перевірки за фактами кримінальних правопорушень, вчинених членами молодіжних груп:

а) так – 38 %

б) ні – 62 %

12. Якщо так, то відомості внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань:

а) так – 94 %

б) ні – 6 %

13. Що стало підставою для внесення відомостей до ЄРДР:

а) заява потерпілого – 16 %

б) реєстрація факту – 82 %

в) явка з повинною – 2 %

14. Чи відомі Вам випадки укриття правоохоронцями від обліку інформації про кримінальні правопорушення вчинені членами неформальних молодіжних груп:

- а) так – 28 %
- б) ні – 72 %

15. За якими статтями КК України найчастіше кваліфікуються кримінальні правопорушення вчинені учасниками молодіжних груп:

- а) ст. 296 – 16 %
- б) ст. 294 – 14 %
- в) ст. 115 – 13 %
- г) ст. 152 – 11 %
- д) ст. 121 – 10 %
- е) ст. 187–189 – 10 %
- ж) ст. 255–261 – 6 %
- з) ст. 262–266 – 6 %
- і) ст. 267–270 – 5 %
- к) ст. 125–128 – 4 %
- л) інші – 5 %

16. Вкажіть, з яким видом насильства найчастіше пов'язані кримінальні правопорушення вчинені членами неформальних молодіжних груп:

- а) насильством, що не є небезпечним для життя та здоров'я – 27 %
- б) насильством небезпечним для життя та здоров'я – 73 %

17. Які, на Вашу думку, причини вчинення кримінальних правопорушень молодіжними групами:

- а) стрімке розшарування суспільства на бідних та багатих – 38 %
- б) загальне зниження керованості соціальними процесами – 33 %
- в) інші (вкажіть які) – 29 % _____

18. Які, на Вашу думку, умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень членами молодіжних груп (виберіть один найбільш значущий для Вас варіантів):

- а) нестабільність економічного життя країни – 31 %
- б) зниження рівня життя – 39 %
- в) неспроможність сім'ї як однієї із соціальних інститутів – 22 %
- г) недоліки громадського устрою – 3 %
- д) стратифікаційний поділ суспільства на групи, що породжує значну деформацію у представників деяких молодіжних груп морально-правової свідомості у бік переважання споживчих, корисливо-індивідуалістичних, демонстративно-агресивних, насильницьких потреб, інтересів, ціннісних установок – 5 %

19. Які найоптимальніші загальносоціальні заходи запобігання злочинності «неформалів» Ви можете запропонувати (можна привести кілька заходів):

- а) зміцнення демократії, свободи слова та вибору – 23 %
- б) ліквідація багатопартійності та зміцнення всіх гілок влади – 33 %
- в) скорочення міграційних процесів – 34 %
- г) вивчення та прогноз злочинної діяльності «неформалів» з метою внесення дієвих змін до законодавства України – 44 %
- д) стабілізація курсу національної валюти – 32 %
- е) зниження рівня корумпованості – 28 %
- ж) ліквідація бюрократизму – 23 %
- з) виконання соціальних гарантій із виплат населенню – 20 %
- і) адаптація вимушених переселенців – 18 %
- к) ліквідація безробіття – 18 %
- л) організація дозвілля та зайнятості за інтересами – 75 %
- м) духовне наставництво – 47 %
- н) виховання патріотизму – 32 %
- о) виховання етнічної рівності – 30 %;
- р) обов'язкове запровадження цензури на ЗМІ та запобігання протиправному контенту в мережі Інтернет – 56 %

20. Які заходи, на Ваш погляд, дозволять організувати найефективнішу роботу щодо запобігання злочинності молодіжних груп (виберіть один з найбільш значущих для Вас варіантів):

а) створення лише на рівні територіальних управлінь єдиної – систематизованої інформаційної бази щодо молодіжних груп, а також про осіб, які входять до цих груп, з метою подальшого використання таких відомостей для запобігання вчинення ними правопорушень – 34 %

б) внесення змін до ЄРДР додавши рубрику «Додаткова характеристика кримінального правопорушення», в якому під окремими кодами слід розмістити такі варіанти: «кримінальне правопорушення вчинене: членом неформальної групи; у тому числі насильницької спрямованості» – 44 %

в) запровадження обов’язкового, всебічного та об’єктивного номенклатурного обліку відомостей, що належать до діяльності конкретних молодіжних груп, схильних до вчинення правопорушень на закріпленій за відповідним підрозділом НПУ території, а також про осіб, які їх вчинили або могли вчинити – 22 %

г) поширення та повсюдне впровадження уніфікованого стандарту заходів, що реалізуються у разі первинного виявлення молодіжних груп – 39 %

д) поширення досвіду спілкування дітей із представниками духовенства (введення у школах релігієзнавства) – 9 %

Надайте відомості будь ласка про себе:

21. Ваша посада:

а) слідчий – 18 %

б) дізнавач – 14 %

в) оперуповноважений – 24 %

г) інспектор ювенальної превенції – 28 %

д) ДОП – 16 %

22. Стаж роботи на посаді:

- а) до 3 років – 46 %
- б) від 4 до 5 років – 20 %
- в) від 6 до 10 років – 16 %
- г) від 11 до 15 років – 10 %
- д) від 16 до 20 років – 5 %
- е) понад 20 років – 3 %

ЗВЕДЕНІ ДАНІ

результатів опитування 220 осіб молодіжного віку, які є членами маргінальних груп, з проблем вчинення кримінальних правопорушень (у %)

1. Чи є членом неформальної молодіжної групи:

- а) так-100 %
- б) ні –0 %

2. Якщо так, то який, на вашу думку, характер діяльності вашої групи:

- а) позитивний – 39 %
- б) негативний – 17 %
- в) нейтральний – 44 %

3. Що стало для Вас приводом вступу до цієї групи (виберіть один найбільш значущий для Вас варіант):

- а) можливість спільного проведення часу – 21 %
- б) можливість спілкування із близькими за інтересами – 15 %
- в) наявність умов розвитку своїх особистих здібностей – 8 %
- г) демонстрація власної сили та авторитету оточуючим – 14 %
- д) можливість здійснення протиправних дій у групі – 10 %
- е) відсутність контакту із сім'єю – 20 %
- ж) конфлікт із однолітками поза групою – 5 %
- з) інше – 7 %

4. Чи сприяє Ваше перебування у складі неформальної групи задоволенню таких потреб:

- а) розуміння, співпереживання та співчуття з боку інших членів неформальних груп (об'єднань) –74 %
- б) незалежність від дорослих – 52 %
- в) задоволення своїх потреб – 14 %

г) самоствердження та набуття статусу у неформальному середовищі – 43 %

д) здобутті почуття безпеки та емоційного комфорту – 61 %

е) отримання позитивної оцінки власних дій з боку інших членів неформальних груп – 38 %

5. Який кількісний склад Вашої неформальної молодіжної групи:

а) від 2-х до 5-ти осіб – 12 %

б) від 6 до 15 осіб – 32 %

в) від 16 до 30 осіб – 35 %

г) від 31 до 45 осіб – 16 %

д) від 46-ти та більше – 5 %

6. Яка Ваша роль у неформальній молодіжній групі:

а) лідер – 16 %

б) учасник – 84 %

7. Які, на Вашу думку, якості оточуючих свідчать про їх авторитет:

а) знання та вміння – 18 %

б) сила (фізична, моральна) – 42 %

в) влада – 34 %

г) високий матеріальний дохід (наявність великої кількості грошей та інших матеріальних цінностей) – 1 %

8. Хто для Вас є авторитетною людиною:

а) батьки – 49 %

б) родичі (старший брат, сестра та інші) – 14 %

в) лідер неформальної молодіжної групи, друзі – 28 %

г) педагоги – 9 %

9. Яке Ваше становище у неформальній молодіжній групі:

а) вважаю, що моя думка – вирішальна для інших учасників групи – 14 %

б) вважаю, що моя думка враховується після прийняття будь-яких рішень іншими учасниками групи – 41 %

в) вважаю, що на мою думку прислухаються при прийнятті будь-яких рішень іншими членами групи – 33 %

г) вважаю, що моя думка несправедливо ігнорується при ухваленні будь-яких рішень іншими членами групи – 12 %

10. Як Ви оцінюєте законність дій учасників Вашої неформальної молодіжної групи?

а) дії мають правомірний характер – 27 %

б) дії мають протиправний характер – 58 %

в) важко оцінити – 15 %

11. Чи доводилося Вам особисто брати участь у протиправних діях у складі Вашої неформальної молодіжної групи:

а) так -56 %

б) ні –44 %

12. Якщо так, то яким був характер цих дій:

а) насильницький – 77 %

б) корисливий – 5 %

в) релігійний -10 % 4

г) інший – 8 %

13. З яким проміжком Ви вчиняли протиправні дії:

а) епізодично – 53 %

б) періодично – 25 %

в) систематично – 22 %

14. Чи є, у вашої групи якась ідеологія:

а) так – 83 %

б) ні – 17 %

15. Рішення про вчинення суспільно-небезпечних дій у складі неформальної молодіжної групи Ви приймали:

а) самостійно, усвідомлено – 41 %

б) вчиняв «за компанію» з іншими учасниками групи, особливо не замислюючись над змістом того, що відбувається – 26 %

в) вчиняв вимушено, внаслідок тиску з боку інших учасників групи – 17 %;

г) вчиняв вимушено, внаслідок тиску з боку інших осіб, які не входять до групи – 16 %

16. На вчинення Вами суспільно-небезпечних дій вплинули ЗМІ:

а) так – 89 %

б) ні – 11 %

17. Якщо так, то це були:

а) друкована продукція (журнали, газети, книжки) – 11 %

б) переглянуті телевізійні програми, передачі, фільми – 47 %

в) сайти Інтернету – 42 %

18. Як Ви оцінюєте власні суспільно-небезпечні дії, скоєні у складі неформальної молодіжної групи:

а) жалкую про те, що трапилося і вважаю, що не повторю подібного в майбутньому – 31 %

б) не відчуваю жалю про те, що трапилося і за наявності можливості продовжу свою подальшу діяльність у складі неформальної молодіжної групи – 49 %

в) вважаю діяння вчинене (вчинені) членами нашої неформальної молодіжної групи взірцем для наслідування моїх однолітків та людей, старших за мене за віком – 20 %

19. Якими були наслідки суспільно-небезпечних дій, вчинених учасниками Вашої неформальної молодіжної групи:

а) факт вчинення залишився невстановленим правоохоронними органами – 31 %

б) наслідків не було, тому що питання вдалося «вирішити» до внесення відомостей до ЄРДР (допомогли родичі – «відкупилися», «домовилися»; допомогли впливові знайомі тощо) – 8 %

в) внесено відомості до ЄРДР, і за ним було винесено обвинувальний вирок – 14 %

д) внесено відомості до ЄРДР, і щодо нього було винесено виправдувальний вирок – 2 %

є) внесено відомості до ЄРДР, і по ньому було винесено рішення про звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного впливу – 22 %

20. Що, на Вашу думку, могло б унеможливити Вашу участь у діяльності неформальної молодіжної групи:

а) організованість дозволя, можливість вільного вибору та безкоштовного відвідування спортивних та творчих занять за інтересами – 63 %

б) можливість працевлаштування із гідною заробітною платою – 10 %

в) можливість проявити свої лідерські якості у політичних акціях та заходах, наявність перспективи у житті (наприклад, «молодіжний уряд» тощо) – 18 %

г) нічого, мені подобається те, чим я займаюся – 9 %

21. Який термін існування вашої групи:

а) до 1 року - 20 %

б) до 2 років - 30 %

в) до 3 років – 30 %

г) понад 3 роки – 20 %

Надайте відомості будь ласка про себе:

22. Ваша стать:

а) чоловік – 93 %

б) жінка – 7 %

23. Ваш вік:

- а) 14-15 років - 13 %
- б) 16-17 років -27 %
- в) 18-24 роки -36 %
- г) 25-29 років -24 %

24. Ваша освіта:

- а) початкова – 0 %
- б) молодший спеціаліст – 38 %
- в) бакалавр – 35 %
- г) середня спеціальна – 21 %
- д) незакінчена вища та вища – 6 %

25. Ваш рід занять:

- а) учень – 39 %
- б) працюючий – 7 %
- в) не працюючий і не учень – 54 %

26. Чи маєте Ви постійне джерело доходу:

- а) так – 32 %
- б) ні – 68 %

27. Який рівень матеріального добробуту сім'ї:

- а) високий – 12 %
- б) вище від середнього – 29 %
- в) середній – 43 %
- г) низький – 16 %

28. Як Ви оцінюєте матеріально-побутові умови вашого життя:

- а) проживаю у квартирі (приватному будинку) – 82 %
- б) проживаю у кімнаті комунальної квартири – 7,6 %
- в) проживаю у гуртожитку – 6,5 %
- г) не маю постійного місця проживання – 3,9 %

29. Чи маєте Ви престижні речі:

- а) маю аудіо-, відеотехніку – 33 %

- б) маю вклади в ощадбанках та готівку – 28 %
- в) маю автомобіль, мопед, мотоцикл – 22 %
- г) маю модний та стильний одяг – 12 %
- д) маю спортивне приладдя – 5 %

30. Вас виховували:

- а) лише мати – 49 %
- б) лише батько – 3 %
- в) мати та батько – 48 %

31. Ви проживаєте:

- а) у місті – 94 %
- б) у сільській місцевості – 6 %

32. Ваш сімейний стан:

- а) одружений (одружена) – 43 %
- б) неодружений (незаміжня) – 57 %

33. Чи вживаєте Ви алкоголь та наркотики:

- а) так, вживаю – 58 %
- б) ні, не вживаю – 42 %

34. Яким джерелам отримання інформації ви віддаєте перевагу:

- а) інтернет-ресурси – 89 %
- б) телебачення – 8 %
- в) книги, журнали, газети – 2 %

35. Які інтернет-сайти Вам найбільш потрібні:

- а) які містять інформацію порнографічного характеру – 69 %
- б) описові способи виготовлення та використання наркотичних препаратів – 21 %
- в) описові засоби створення зброї «підручними» засобами – 7 %
- г) які містять суїцидальну тематику – 2 %

36. За можливості, чому Ви б себе присвятили в житті:

а) зайняттю спортом – 45 %

б) вивчав би ремесла та заснував свій бізнес – 30 %

в) мистецтву – 25 %

37. Ваші плани на майбутнє:

а) житиму, як вийде – 30 %

б) не бажаю все життя бути підлеглим інтересам групи – 22 %

в) не маю уявлення – 48 %

РЕГІОНАЛЬНА ПРОГРАМА
запобігання правопорушенням серед дітей на 2023–2025 роки

1	Ініціатор розроблення Програми	Головне управління Національної поліції
2	Нормативно-правові документи	Закони України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про Національну поліцію», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Укази Президента України від 11 липня 2005 року №1086/2005 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей», від 12 січня 2018 року №5/2018 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа», постанова Кабінету Міністрів України від 02 червня 2021 року № 579 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки», наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2017 року № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 07 червня 2018 року за №

		686/32138.
3	Розробник Програми	Головне управління Національної поліції
4	Відповідальний виконавець Програми	Головне управління Національної поліції
5	Учасники Програми	Головне управління Національної поліції, виконавчі органи міських рад, райдержадміністрації, служби у справах дітей, обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклади освіти, установи та організації області (за згодою)
6	Термін реалізації Програми	2023-2025 роки
7	Джерела фінансування Програми	Фінансування заходів, передбачених Програмою, не потребує виділення додаткових коштів з місцевих бюджетів

1. Мета Програми

Головною метою Програми профілактики правопорушень серед дітей є зниження рівня злочинності серед неповнолітніх, здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист прав і свобод дітей, розвиток їх творчих здібностей, удосконалення морального, патріотичного виховання, підвищення правосвідомості, організація змістовного дозвілля підлітків, захист від криміногенних факторів і шкідливих звичок.

Подолання та вирішення конфліктів серед дітей, шляхом надання соціальних, освітніх, правових послуг; шляхом налагодження партнерських відносин між працівниками органів виконавчої влади та

громадськістю у протидії правопорушенням у підлітковому середовищі.

2. Завдання Програми

Запобігання правопорушенням через усунення причин та умов, що можуть спонукати підлітків вчиняти протиправні дії (проактивний метод).

Активна участь представників органів влади, місцевого самоврядування та громадськості у процесі реабілітації неповнолітніх, що перебувають у конфлікті із законом або проявляють девіантну поведінку, зокрема надання підтримки та допомоги в їх ресоціалізації та реінтеграції.

Створення умов для усвідомлення правопорушником своєї провини і відповідальності за свої вчинки та наслідків скоєного, налагодження та відновлення стосунків з однолітками (відновний підхід).

Програма передбачає загальні завдання, спрямовані на:

створення комплексної системи профілактики підліткової злочинності, яка дозволяє об'єднати та скоординувати зусилля органів, залучених до вирішення проблеми;

активізацію громадськості та залучення її до побудови безпечного та мирного середовища для дітей;

підвищення рівня знань, вмінь та навичок щодо профілактики підліткової злочинності у фахівців, залучених до вирішення проблеми;

залучення громадських організацій, які за напрямком діяльності здійснюють профілактику правопорушень серед дітей, а також обдарованих дітей та неформальних лідерів до попередження скоєння злочинів неповнолітніми та зниження рівня конфліктів у закладах освіти;

сприяння формуванню у дитячому середовищі поваги та прийняття суспільних цінностей, що сприятиме формуванню соціально прийнятної, законослухняної поведінки та налаштуванню конструктивної соціальної взаємодії;

забезпечення надання інших видів соціальних послуг для суб'єктів соціальної роботи;

підвищення оперативності та якості реагування на заяви та повідомлення про вчинені підлітками правопорушення, удосконалення рівня взаємодії всіх зацікавлених служб, у тому числі з громадськістю у боротьбі з підлітковою злочинністю;

запровадження системи дієвого контролю за станом та результатами роботи з попередження і розкриття правопорушень за участю підлітків, у першу чергу в населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення та в сільській місцевості;

удосконалення роботи із соціальної адаптації неповнолітніх осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень;

забезпечення захисту законних інтересів неповнолітніх, зокрема захисту від жорстокого поводження, експлуатації, насильства, втягнення у злочинну діяльність, до вживання наркотиків, алкоголю та тютюнопаління;

удосконалення форм і методів профілактичної роботи з неповнолітніми категорії ризику та усунення причин і умов, що можуть сприяти вчиненню ними правопорушень надалі.

2.1. Об'єкти програми

1. Об'єкти первинного рівня профілактики: підлітки, яким властиві порушення соціальних ролей (погано навчаються, не слухають батьків, вчителів, не мають поваги до старших).

2. Об'єкти вторинного рівня профілактики: підлітки, які скоюють аморальні вчинки (вживають алкоголь, палять, їм властива нахабність та зухвалість).

3. Об'єкти третинного рівня профілактики: неповнолітні, які вже вчинили правопорушення.

2.2. Структура та суб'єкти програми

1. Координаційна рада, створена органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади (відповідної адміністративно-територіальної одиниці), функціонування якої передбачає об'єднання ресурсів громади з метою зниження рівня злочинності та утвердження здорового способу життя серед неповнолітніх (створюється за згодою виконавчих органів міських рад та райдержадміністрацій).

Організація діяльності координаційної ради:

До складу координаційних рад пропонується включати інспекторів ювенальної превенції, дільничних інспекторів поліції, представників освітніх органів, представників соціальних служб, виконавчі органи місцевих рад, соціальних і медичних працівників, психологів, медіаторів (за згодою їх керівників), громадських організацій (за згодою).

Завдання, що пропонуються вирішувати координаційною радою:

ухвалення рішення щодо адаптації і забезпечення функціонування Трирівневої моделі профілактики на рівні міста (села), територіального об'єднання;

сприяння формуванню мультидисциплінарної команди із фахівців, які об'єднуються для надання безпосередньої допомоги в кожному конкретному випадку (до прикладу, при необхідності долучитися до вирішення конфлікту, який розглядає Шкільна служба порозуміння або ж направити особу чи дитину до інших спеціалізованих центрів);

розроблення конкретних спільних заходів щодо забезпечення правового та соціального захисту дітей, посилення протидії вчиненню протиправних дій відносно дітей та профілактики правопорушень у дитячому середовищі;

вивчення та узагальнення інформації, що надходить від громадськості, для розроблення заходів з усунення причин та умов, які сприяють учиненню протиправних дій щодо дітей та вчиненню правопорушень дітьми;

виявлення сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та дітей, які потребують допомоги;

розгляд заяв, скарг, повідомлень населення та громадських організацій щодо фактів порушення прав дітей, неналежного виконання батьками або опікунами обов'язків стосовно виховання неповнолітніх, що призводить до вчинення дітьми правопорушень, виявлення дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, пияцтво, наркоманію, проституцію, жебрацтво, іншу антигромадську

діяльність, та забезпечення комплексного реагування на такі повідомлення з подальшим вирішення конфліктної ситуації;

взаємодія із громадськими організаціями з питань, що стосуються дітей, які потребують правового та соціального захисту, проведення з ними профілактичної роботи з боку працівників поліції та громадськості, про дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у протиправну діяльність, наркоманію, та батьків, що належно не виховують своїх дітей;

внесення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, незалежно від форми власності, пропозицій щодо запобігання правопорушенням відносно дітей та ними, зокрема, усунення причин та умов, що сприяють негативним явищам у дитячому середовищі.

2. Можуть запроваджуватись Шкільні служби порозуміння, що функціонуватимуть виключно в закладах загальної середньої освіти області.

Організація діяльності Шкільних служб порозуміння:

За участю учнів, вчителів, працівника ювенальної превенції, батьків (тобто сторін причетних до конфлікту чи проблеми) під час тренінгів та бесід проводиться ціннісно-орієнтоване навчання підлітків навичкам конструктивної взаємодії.

Завдання Шкільних служб порозуміння:

навчати дітей розв'язувати конфлікти мирним шляхом та реагувати на прояви девіантної поведінки учнів школи;

формувати у порушників соціально прийнятну, законослухняну поведінку;

не допускати замовчування конфлікту та надання допомоги у його розв'язанні, мінімізувавши при цьому негативні наслідки для обох сторін.

У більш складних випадках до розв'язання конфлікту пропонується розглядати питання на засіданнях координаційних рад.

3. Інспектор ювенальної превенції та дільничні офіцери поліції є основною об'єднуючою ланкою усіх дотичних до проблеми структур та установ. Саме вони вивчають особливості території

обслуговування, у тому числі здійснюють аналіз та оцінку оперативної обстановки в дитячому середовищі, визначають місця концентрації вчинення правопорушень дітьми, причини та умови, що їм сприяли, а також проводять систематичний моніторинг атмосфери в учнівському середовищі кожного навчального закладу із врахуванням кількості підоблікових неповнолітніх, які там навчаються, та кількості правопорушень, вчинених учнями даного закладу, з метою визначення пріоритетності відвідування навчальних закладів та оперативного втручання у проблемні ситуації, винесення їх на розгляд Шкільної служби порозуміння, а за необхідності, на обговорення до координаційної ради (у разі їх утворення в установленому законодавством порядку).

На основі акумульованої інформації, інспектори ювенальної превенції розробляють та планують заходи, базуючись на Трирівневій моделі профілактики (в залежності від рівня профілактики до заходів можуть залучатися лише дільничні офіцери поліції, або ж окремі представники зацікавлених служб чи органів, або повний склад координаційної ради із залученням активу громадськості).

Окрім того, інспектора ювенальної превенції здійснюють заходи впливу на порушників та збирають повну інформацію про їх наслідки. Звіт про проведену роботу, результати та загальний стан справ подається до координаційної ради щомісяця.

Враховуючи обмеженість у кількості посад інспекторів ювенальної превенції, до роботи у підлітковому середовищі під час проведення профілактичної роботи за їх ініціативи можуть залучатися дільничні офіцери поліції. А саме: якщо інспектори ювенальної превенції будуть відповідати за проведення первинної (мова іде про дітей загалом; мета – усунення передумов виникнення відхилень у поведінці дитини, яка ще не стала на шлях злочинів) та вторинної (діти із схильністю до аморальних дій; мета – реагування на прояви протиправної поведінки, усунення її причин) профілактики, налагодження взаємодії зі школами, батьківськими комітетами, громадськими організаціями, іншими зацікавленими інститутами, де важливу роль в організації цієї роботи будуть відігравати Шкільні

служби порозуміння, учнівське самоврядування, то дільничні офіцери поліції, за рахунок постійного проживання на території обслуговування певного об'єднання територіальної громади будуть, за дорученням інспектора ювенальної превенції, проводити третинну профілактику (зокрема здійснювати профілактичну роботу серед підоблікових неповнолітніх, усувати чинники, що зумовили скоєння дитиною правопорушення, виключення можливості здійснення повторних правопорушень). Для цих інспекторів важливим буде налагодження ефективної взаємодії з соціальними службами та пробацією.

У рамках проведення первинної профілактики працівник поліції формує у дітей ціннісні основи, підвищує правосвідомість.

У рамках вторинної профілактики проводяться профілактичні заходи групового та індивідуального характеру з метою формування у дитини соціально прийнятної поведінки, робота з оточенням дитини, знешкодження джерел негативного впливу на підлітка.

Третинна профілактика передбачає проведення роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, усунення джерел кримінального впливу на них у подальшому.

На вторинному та третинному рівнях доцільно залучати кваліфікованих медіаторів, працювати з дитиною у Центрах підтримки і супроводу дітей у кризових життєвих обставинах.

Організовуючи роботу безпосередньо у закладах освіти, виходячи з їх пріоритетності, основними формами роботи з неповнолітніми в рамках профілактичної роботи є:

1. Ознайомлення дітей з відповідальністю за вчинення певних правопорушень (загальна профілактика).
2. Робота з окремими учнями (індивідуальна профілактика).
3. Робота з батьками підлітків, їх орієнтація на утримання дітей від вчинення правопорушень.
4. Участь у роботі Шкільних служб порозуміння.

Паралельно, як інспектори ювенальної превенції, так і дільничні офіцери поліції, працюють за зверненнями координаційних рад, закладів загальної освіти та шкільних рад.

3. Фінансове забезпечення Програми

Виконання Програми здійснюється у межах видатків державного, обласного бюджету та бюджетів міст та районів, об'єднаних територіальних громад, передбачених на відповідну галузь, інших джерел, не заборонених чинним законодавством.

4. Заходи Програми

План заходів щодо реалізації Програми визначений у додатку до Програми.

Регіональну програму профілактики правопорушень серед дітей на території області на 2023–2025 роки розроблено Головним управлінням Національної поліції.

Авторський колектив

1. Агапова Каріна Вікторівна, доктор філософії, заступник декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія» - вступ, розділ 1, висновки за розділами, загальні висновки, додатки

2. Конопельський Віктор Ярославович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ – розділ 2

3. Колб Олександр Григорович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету – розділ 3

АГАПОВА КАРІНА ВІКТОРІВНА — доктор філософії, доцент кафедри кримінального права, заступник декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету “Одеська юридична академія”. Автор понад 20 наукових праць з проблем кримінального права та кримінології (спеціальність 12.00.08).

КОНОПЕЛЬСЬКИЙ ВІКТОР ЯРОСЛАВОВИЧ — доктор юридичних наук, професор, полковник міліції у відставці, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського університету внутрішніх справ. Автор понад 180 наукових праць з проблем кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права (спеціальність 12.00.08). Під його науковим керівництвом захищено одна докторська дисертація, дві кандидатські та дві дисертації доктора філософії. <https://orcid.org/0000-0003-4068-3902>

КОЛЬ ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник внутрішньої служби у відставці, професор кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету. Автор понад 700 наукових праць з проблем кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права (спеціальність 12.00.08). Під його науковим керівництвом (консультуванням) захищено 25 дисертацій кандидата юридичних наук та 5 дисертацій доктора юридичних наук. <https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>.

Наукове видання

**МАРГІНАЛЬНІ УГРУПОВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК ДЖЕРЕЛА
СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ
ПОСЯГАНЬ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБ'ЄКТИ
КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ
(монографія)**

Підписано до друку 06.12.2023. Формат 60×84 1/16
Ум. друк. арк. 17,0. Замовлення № 180. Наклад 300.
Папір офсетний Гарнітура Times. Друк офсетний.

Видавництво «Терен». 43025, м. Луцьк, вул. Гаврилюка, 14
Тел.: 050-29556548, 096-5880970, teren.lutsk@gmail.com
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
ДК №1508 від 26.09.2003 р

Друк ФОП Іванюк В. П.
43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 65.
Свідоцтво Держкомінформу України
ВЛн № 31 від 04.02.2004 р.

К 65

К. В. Агапова, В. Я. Конопельський, О. Г. Колб. Маргінальні угруповання в Україні як джерела суспільної небезпеки, посягань на національну безпеку та об'єкти кримінологічного запобігання: монографія. Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2023. 272 с.

ISBN 978-617-8235-84-0

У даній монографії з'ясовано сутність та зміст протиправної діяльності маргінальних молодіжних угруповань в Україні як джерел суспільної небезпеки, посягань на національну безпеку та об'єкт кримінологічного запобігання, здійснено їх кримінологічну характеристику та розроблені науково обґрунтовані заходи, спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються даною категорією осіб.

Видання розраховано не тільки на студентів, аспірантів і докторантів юридичного профілю, але й на практичних працівників правоохоронних органів, які здійснюють заходи спеціально кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням.

*УДК 343.123.12:341.4
ББК 67.9(4 УКР)
К 65*